

1265 - 1321

ДАНТЕ АЛІГЕРІ

БОЖЕСТВЕННА
КОМЕДІЯ

ПЕКЛО

Переклад з італійської
П. КАРМАНСЬКОГО
та
М. РИЛЬСЬКОГО

Вступна стаття О.І. Білецького

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
К И Ї В
1956

DANTE ALIGHIERI

LA DIVINA COMMEDIA

INFERNO

ПОЕМА ДАНТЕ

1

З ім'ям Данте (1265—1321) пов'язується уявлення не лише про великого італійського поета середніх віків, але й про одного з великих поетів світового значення. Ф. Енгельс назвав його «колосальною фігурою» і влучно визначив його становище в історії культури так само, як і відоме протиріччя його творчості: «останній поет середньовіччя і разом з тим перший поет нового часу»¹. Твори Данте перекладено на всі мови культурних народів: про життя і творчість славетного поета написано багато книг; кожний рядок його грандіозної поеми «Божественна Комедія» обріс силою коментарів.

Про Данте не раз згадує наш великий поет Т. Г. Шевченко. Роздумуючи про злигодні своєї батьківщини, про тяжкі муки закріпаченого народу, засланий Шевченко в 1847 році писав:

Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказать
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна. А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.

(«Іржавець»)

«Божественну Комедію» Данте ми знаходимо серед улюблених книжок колишнього каторжника-«варнака» (в повісті Шевченка за тією ж

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Маніфест Комуністичної партії, 1953, стор. 28.

назвою), «освіченого як перший-ліпший аристократ того часу». Образ Данте, поета-вигнанця, мимоволі поставав перед Шевченком, коли він думав про свою гірку долю. В 1852 році в листі до одного з друзів (О. М. Бодяньського) Шевченко пише: «Небіжчик Данте говорить, що в нашому житті нема гіршого горя, як в нещасті згадувати про минуле щастя. Правду сказав покійний флорентієць, я це на собі тепер щодня зазнаю».

Шевченко має на увазі слова, якими починає в поемі Данте свою розповідь жертва ревнощів нелюбого чоловіка Франческа да Ріміні:

...Nessun maggior dolore
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria...

(«Пекло», пісня V)

І які мимоволі відбилися, з незначною зміною, і в його власних віршах:

Нема гірше, як в неволі
Про волю згадувать...

Живучи в Петербурзі, зустрічаючись часто з К. Брюлловим, Шевченко не міг не чути про Данте. В 1842 році вийшов друком перший російський переклад у прозі першої частини «Божественної Комедії» Є. Кологривової (під псевдонімом Ф. Фан-Дім). Переклад викликав позитивну рецензію Белінського. В 1858 році у своєму щоденнику Шевченко занотував зустріч у Москві з Д. Є. Міном, «вченим перекладачем Данте». Уривки з перекладу Д. Є. Міна вже друкувалися в той час у журналах. Шевченко не тільки чув про Данте, але й читав його. Гнівний пафос великого «флорентійця», його непримиренна ненависть до тих, кого він вважав ворогами своєї батьківщини, були близькі і співзвучні нашому поетові.

Після Шевченка визначним фактом історії Данте в українській літературі є робота над ним Івана Франка, яка була надрукована в 1913 році в формі монографії—«Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії». У книгу ввійшли лекції і статті. Йому спадало на думку взятися за цю роботу, за словами самого Івана Франка, ще в роки навчання в Дрогобицькій гімназії, коли він уперше прочитав деякі уривки з поеми Данте в перекладі на німецьку мову, а потім спробував читати її повністю в перекладі Станіславського на польську мову. Невтомний просвітитель, Іван Франко писав свою книжку з метою якомога наочніше показати українським читачам історичну епоху Данте, його попередників, його творчість, не тільки переказуючи і характеризуючи твори, але й ілюструючи виклад багатьма віршованими цитатами. Грунтовно вивчивши літературу про Данте, головним чином німецьку, уважно вчитавшись в тексти поета, Франко створив науково-популярну книжку, яка й

тепер може служити непоганим посібником для тих, хто приступає до вивчення Данте.

Серед заслуг італійського поета Франко висуває його звертання до живої народної мови в той час, коли латинь ще повновладно панувала в «науковому», а почасти і в літературному вжитку. «Він був творцем італійської літературної мови; праця його генія поклала для неї відразу такий міцний фундамент, що на ньому стоїть уся її будова й досі; що більше, вона у нього вже така вироблена, така готова, що й досі не застаріла... що більше, його мова настільки свіжа, що й тепер служить основою науки у школах. Це справді поява незвичайна, коли зважимо, як застаріли щодо язика твори французьких трубадурів та chansons de gestes, німецьких міннезінгерів, лицарських епопей, а навіть такого Ганса Сакса»¹.

Франко вірно розкриває протиріччя творчості Данте, вказуючи в ньому, в кінцевому підсумку, «уступи, повні незрівняного реалізму, що доходить аж до брутальності і не жахається ніякого страховища, ніякої погані, а з другого боку уступи, повні високої екстази та незрівняної символіки»².

Переклади з Данте Франко робив білим віршем, прагнучи не стільки передати образну виразність, скільки віддати смисл тексту, який перекладається. Ось як звучить, наприклад, в перекладі І. Франка славнозвісний початок III пісні — напис на воротах пекла:

Крізь мене йдуть до городу терпіння,
Крізь мене йдуть у безконечні болі,
Крізь мене йдуть в пропащі покоління.

Творця мого склонила справедливість,
Мене створила божа всемогутність,
Найвища мудрість, першая любов.

Ніякий твір не був передо мною,
Крім вічних, вічно й я тривати буду;
Хто входиш тут, покинь усю надію!

В 1892 році в галицькій «Правді» з'явився переклад перших десяти пісень «Пекла», зроблений Володимиром Самійленком (псевдонім Сивенький). Ось цитата з нього, відповідна до виписаної:

Крізь мене йдуть по городу скорботи,
Крізь мене йдуть до вічного плачу;
Крізь мене йдуть межі народ пропащий.

Мое настання вирік божий суд;
Мене створила дивная могутність
І вищий розум з першою любов'ю.

¹ І. Франко, Данте Аліг'єрі, Львів, 1913, стор. 73—74.

² Там же, стор. 55.

До мене створених речей нема,
Крім тих, що вічні, й я до віку буду.
Лишіть надію, хто сюди ввіходить.

Переклад В. Самійленка не дуже відрізняється від перекладу Івана Франка і, може, для свого часу, не заслуговує різко негативної оцінки, яку йому дав М. Драгоманов.

Але, звичайно, і І. Франко, і В. Самійленко, які в своїх перекладах, зроблених білим віршем, відмовилися од відтворення строфіки оригіналу (терцини), а разом з цим взагалі не прагнули передати специфічно-художню своєрідність поеми, давали лише вельми приблизне уявлення про оригінал. Крім того, Франко переклав з «Комедії» тільки уривки, а В. Самійленко припинив свою роботу на самому її початку.

До цього видання ми не мали на своїй мові повного перекладу, що хоч трохи відповідав би високим вимогам радянської громадськості до поетичних перекладів.

Це не дивно, якщо згадати, що і братня нам російська література, де спроби перекладів «Божественної Комедії» налічуються десятками (від названих вище перекладів Фан-Дім і Д. Міна до перекладів Минаєва, Федорова, Голованова, О. Чюміної та ін.), лише зовсім недавно багатилась перекладом, в якому поєднується точність з легкістю читання і художньою силою. Цей російський переклад здійснений М. Л. Лозинським. В 1946 році він був удостоєний високої нагороди — Сталінської премії першого ступеня.

2

За спогадами П. Лафарга, «Божественна Комедія» Данте належала до числа улюблених творів Карла Маркса — і під час своїх прогулянок в Англії з дітьми і друзями за місто він іноді декламував напам'ять довгі уривки з «Комедії».

Про любов до Данте свідчать і цитати з «Божественної Комедії», які часто зустрічаються в творах Маркса.

Відомо, з яким умінням К. Маркс користувався в своїх творах образами художньої літератури і цитатами з неї, загострюючи або, так би мовити, окриляючи ними які-небудь свої твердження.

Передмова до першого видання «Капіталу» закінчується словами: «Я буду радий всякому зауваженню наукової критики. Щождо передсудів так званої громадської думки, перед якою я ніколи не поступався, то моїм девізом, як і раніше, лишаються слова великого флорентійця: *Segui il tuo corso, e lascia dir le genti!* [Іди своєю дорогою, і хай люди кажуть, що завгодно!].»¹

¹ К. Маркс, Капітал, т. I, 1954, стор. 9.

Образи з «Божественної Комедії» згадуються і в самому тексті «Капіталу».

Відзначивши, наприклад, жакливі умови, в яких живуть англійські робітники сірничого виробництва, К. Маркс говорить, що «Данте визнав би, що всі найстрахітливіші картини пекла, змальовані його фантазією, перевершені у цій галузі мануфактури»¹.

Посилання на поему ми не раз знайдемо і в інших творах К. Маркса. Так у статті 1853 року з приводу інсинуацій газети «Таймс» К. Маркс цитує те місце з третьої частини «Комедії», де предок поета пропонує йому гіркоту вигнання, самотності і тяжкого почуття, з яким доведеться йому підніматися чужими сходами, шукаючи покровительства знатних і багатих («Рай», пісня XVII).

«Щасливий Данте! — іронічно зауважує К. Маркс. — Правда, і ти належав до бідного класу «політичних емігрантів», але твої вороги не могли погрожувати тобі жалюгідними передовицями «Times'a». Ще більш щасливий «Times», який завдяки цьому врятувався від приділеного йому місця в Дантовому «Пеклі»².

Интерес К. Маркса до Данте і та висока оцінка, яку дав йому Ф.Енгельс, відповідають репутації великого італійського поета, незмінної на протязі століть. Очевидно, в «Божественній Комедії» є поетична сила, здатна впливати на читачів далеко за межами тієї епохи і тих суспільних умов, серед яких жив і творив її автор.

Та, проте, шість з лишком століть створили між нами і Данте віддаль, яку подолати одразу не можна.

Радянського читача може здивувати вже сама назва: «Божественна Комедія». А втім, подив цей легко розвіяти. Епітетом «божественний» (divino, divina) італійці охоче наділяли яке завгодно явище, що викликало в них захоплення. Данте назвав свою поему просто «Комедія». Епітет «божественна» був доданий нащадками і остаточно ввійшов у вжиток тільки з XVI століття. Але чому — «Комедія»?

Сам Данте в листі до свого друга і покровителя Кан-Гранде пояснював це так:

«Комедія починається жорстоко, але річ кінчається щасливо, як видно з комедій Теренція³. І тому деякі бесідники в своїх привітаннях замість привітання роблять «трагічний початок і комічний кінець». — Так само обі (трагедія і комедія. — О. Б.) різняться способом вислову: в трагедії він високий і величний, у комедії недбалий і низький. — Із

¹ К. Маркс, Капітал, т. I, 1954, стор. 246.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. IX, 1933, стор. 287.

³ Теренцій (помер 159 року до нашої ери) — староримський письменник, автор 6-ти комедій, добре відомих середньовічним начотникам.

цього ясно, чому і оцей твір називається комедією. Бо коли глянемо на його матерію, то вона зразу страшна і вонюча, власне пекло, а на кінці щаслива, бажана і блаженна, власне рай. Коли глянемо на спосіб вислову, то він недбалий і низький, власне загальний говір, яким розмовляють навіть баби. Із цього ясно, чому твір називається комедією»¹.

Отже, термін «комедія» у Данте не пов'язується з драматичною формою: його «Комедія» — твір, який починається в похмурих тонах і кінчається щасливою розв'язкою, а крім того, написаний простою, народною мовою.

Але за легко з'ясованою назвою починається розповідь, в якій на кожному кроці ми зустрічаємося з образами і поняттями, що вимагають спеціальних пояснень. Перед нами розгортається чужий нам світ християнської міфології, багатий до того ж на елементи міфології античної. Зовсім не звичний для нас сюжет поеми. «Комедія» Данте — це розповідь про уявлюване мандрування поета по трьох частинах «загробного світу» і про його зустрічі та бесіди з «душами» людей, або знайомих йому особисто, або відомих з прочитаних книг.

Вчення про «загробне життя», в якому доля людини визначається його землею поведінкою, було, як відомо, основою ідеологічної системи, створеної церковно-«найвищим узагальненням і санкцією феодалного ладу», за визначенням класиків марксизму. «Душу» людини, яка ніби продовжує існувати і після смерті тіла, чекають на «тому світі» або страшні муки в п е к л і, куди вирушають «грішники» — вороги церкви та порушники її постанов і приписаних нею правил поведінки, або блаженство в р а ю, серед праведників, недалеко від самого бога. Ця ідея загробної відплати, яка корінилася ще в первісних віруваннях у посмертне існування людини, притаманна майже всім пізнішим релігіям, від яких вона перейшла і в християнство. Більшість релігій поміщали пекло глибоко під землею, а рай на небі.

Католицька церква до цих двох частин загробного світу додала ще третю — ч и с т и л и щ е, де по особливій милості божій тимчасово мучаться, очищаючись від гріхів, душі тих, хто не дуже провинився або не встиг цілком покаятися і, будши винним, заслуговував, так би мовити, на полегкість.

Це церковне вчення і було основою сюжету «Комедії» Данте, яка ділиться на три частини: «Пекло», «Чистилище» і «Рай».

У Данте були попередники. Розповіді про відвідання загробного світу були поширені ще в античних літературах. Під час своїх блукань герой старогрецької поеми «Одіссея» спускається в підземне царство

¹ Наводимо за перекладом І. Франка в цит. праці, стор. 131.

(«Аїд») і розмовляє там з тінями померлих («Одіссея» Гомера, пісня XI). Цю розповідь використав, значно поширивши і ускладнивши її, староримський поет Віргілій (Публій Віргілій Марон народився в 70, помер в 19 році до нашої ери) в шостій книзі своєї поеми «Енеїда». Вирушивши, з волі богів, після зруйнування Трої шукати місця для заснування нового царства, троянець Еней, легендарний предок майбутніх римських імператорів, висаджується на березі Італії і дізнається, що поблизу є печера, через яку можна пробратися «на той світ». Там він може побачитися з тінною свого батька Анхіза і порадитися з нею про подальші свої дії.

У супроводі пророчиці Сівілли, Еней спускається в пекло, переїжджає підземну ріку Стікс у човні, яким керує лютий перевізник Харон. Біля входу в Аїд назустріч йому кидається страшний пекельний пес Цербер:

Звір триголовий, навпроти мандрівних в печері простертий.
Бачивши віща¹, як шия йому настовбурчилась гадю,
Тісто снотворне, медове, також з чарівними плодами
Кидає. Тут, роззявляючи три ненажерливі пащі,
Пес пожирає пиріг й витягає довженну спину
І, на землі розпростершись, печеру усю затуляє.
Тільки заснув, наче мертвий, той сторож, Еней поспішає
Швидко на берег ступити, звідкіль повороту немає².

Далі Еней бачить Міноса, настановленого в підземному царстві суддею, який визначає місцеперебування кожної тіні, що прибуває туди. Підземне царство складається з кількох відділів. В одному перебувають душі померлих у ранньому дитинстві, в інших — самовбивці, жертви нещасливого кохання, герої. За високою стіною, оточеною вогненною рікою Флегетоном, розташований Тартар, де зазнають страшної кари повсталі проти олімпійських богів титани (імена їх ми зустрінемо і у Данте). Еней проходить повз Тартар, прямуючи в Єлісейські поля (Елізіум), де блаженствують праведники, а серед них і його батько Анхіз. Анхіз пророкує Енеєві його майбутнє і долю його нащадків — аж до цезаря Октавіана Августа, для прославлення якого Віргілій і писав свою поему³.

«Енеїду» Віргілія добре знали і читали в середні віки, а до автора її ставилися з особливою пошаною; вважали, що в одному з своїх творів (в 4-й еклозі) він прорік народження Ісуса Христа; з цим повір'ям був знайомий і Данте (див. «Чистилище», пісня XXII, вірші 70—72).

¹ «В і щ а» — кумська віщунка Сівілла.

² Цитату наведено за хрестоматією «Антична література», вид. «Радянська школа», 1938, стор. 368. Порівн. постать Цербера в VI пісні Дантового «Пекла».

³ Ця шоста пісня «Енеїди» стала, як відомо, канвою для третьої частини добре відомої нашим читачам поеми І. П. Когляревського.

Навіть з короткого огляду ясно, що чимало подробиць своєї загробної подорожі Данте взяв у Віргілія. В «Комедії» Віргілій стає його мудрим наставником і проводирем під час спускання в пекло і сходження на гору чистилища.

Безпосередніми попередниками Данте були твори середньовічної християнсько-католицької літератури, що називалася «видіннями» («візіями»).

В ранньому середньовіччі майже не існувало путівників по земному світу, якщо не брати до уваги описів, що склалися прочанами, які ходили в Палестину. Та зате багато було путівників по світу загробному. Ідея посмертної нагороди і покари була могутнім засобом впливу церкви на «варварів», яких наvertали до християнства, — народів середньовічної Європи. Данте, безперечно, знав ці «путівники». В «Комедії» він посилається не тільки на «Енеїду», але й на т. зв. «Видіння апостола Павла» («Пекло», II, 32) — одну з найдавніших пам'яток апокрифічної християнської літератури¹. У ньому від імені апостола передається розповідь про рай, де Павло зустрічає біблейських пророків і патріархів, розмовляє з Ноем про всесвітній потоп, бачить богородицю, яка гуляє у квітучому лузі. Бачить він і місця скорботи і плачу, де, закриті темною хмарою, караються грішники; вони вкинуті у вогненну ріку — хто по коліна, хто до пояса, хто до рота, дивлячись, яка провина.

Розповідь апокрифа дуже нехитромудра. Затє, з погляду віруючих, він надійніший за «Енеїду» своєю вірогідністю. З часом подібні розповіді обростають цікавими подробицями, ростуть і кількісно, створюючи окремий відділ літератури.

Нерідко ці «видіння» становлять інтерес і для вивчення реальної дійсності. Староруське сказання XIV століття про «земний рай» розповідає про новгородських мореходців, які припливли на своїх кораблях до переддвер'я «того світу». Підїхали вони до високої гори, де сяє «світло самосіянне»; бачили, як на «дихаючому морі» кипить вогненна ріка, яка, очевидно, витікає з пекла, а в іншому місці вода спливає в пекло і знову тричі на протязі дня повертається назад. Неважко догадатися, що оповідання передає реальні враження від плавання до північно-західного скелястого берега Норвегії, де мореходці бачили північне сяйво, пояснене ними, як світло з раю, а вир Мальспрем вони пояснили, як рух води в пекельну безодню.

Образи раю викликалися картиною розкішних церковних відправ

¹ Апокрифічна література — та, яка згодом була засуджена церковними авторитетами. Уривок з «Видіння ап. Павла» див. у збірці І. Франка (Апокрифи і легенди, т. IV, Львів, 1906, стор. 117—124).

або пишних свят при дворі якого-небудь багатого феодала; образи пекельної безодні і вічного вогню — малювалися під враженням Везувія або Етни; образи пекельних мук неважко було створити під враженням середньовічних тюрем і тортур. Церква, караючи своїх ворогів «без пролиття крові», спалювала їх живими на площах. І коли Данте, описуючи пекло, говорить про запах горілого людського м'яса, він не напружує своєї фантазії: він дійсно міг чути цей запах.

Близьке до «Комедії» «Видіння Альберіха», монаха з італійського монастиря Монте-Кассіно (знищеного під час війни з німецькими фашистами).

В цьому видінні (XII ст.) описується пекло, яке вже поділене на кілька долин (пор. «круги» у Данте). Тут є і чистилище у вигляді широкого поля «на три доби дороги», вкритого колючим терником. Переслідувані пекельним вершником, душі бігають по цьому полю, доки не досягнуть невимовно-прекрасної квітучої долини. Це «земний рай», за яким починається сім відділів небесного раю; останній з них оточений високими стінами: це «свята святих», і Альберіх також не знаходить слів для розповіді про цю обитель, як Данте для опису того небесного, осяяного невимовним світлом, круга, в якому перебуває бог («Рай», пісня XXXIII).

Читаючи «Комедію» Данте, ми мимоволі знайомимося з цілою галуззю середньовічної літератури, яка в його творі зазнала найвищої художньої обробки. Образи ці жили у фантазії їх творців і читачів на протязі багатьох століть. Не можна сказати, щоб людство і в наші дні цілком позбулося їхнього гніту. Вони жили не лише поезію, але й театр, показані наочно на підмостках, де виконувалися середньовічні драми-містерії. З ними зустрічалися на мозаїчних картинах і стінних розписах храмів. У 1935 році італійський археолог-любитель Джа-чінто Феррарі в одній із старовинних церков — у базиліці¹ Сан-Бенедетто По відкрив велику мозаїку 1151 року, яка зображала пекло, збудоване майже так само, як у першій частині поеми Данте. У своїй тематиці Данте був не стільки винахідником, скільки систематизатором поширених тоді понять. Страшні і незвичайні образи в розповідях про загробний світ накопичувалися безладно. В авторів не вистачало барв, ледве щастило намітити контури. Данте створив з цього матеріалу щось напрочуд струнке; він втілив у плоть і кров те, що в попередній літературі було лише тінню.

Зробити це йому допомогла перш за все його висока поетична обдарованість, поєднана з винятковою спостережливістю над реальним світом і чутливістю до явищ, що проходили у нього перед очима. В пев-

¹ Б а з и л і к а — церква, побудована у формі витягнутого прямокутника.

ній мірі допомогла і виняткова начитаність, велика «наукова» ерудиція.

Середні віки не знали науки в нашому розумінні слова. Наука на той час офіційно була проголошена «служницею богослов'я». Характерною рисою цієї «науки» було прагнення при незначній порівняно кількості відомих фактів пов'язувати їх у певну цілість міркуваннями, не вдаючись до даних спостереження і досліду. Це й зветься схоластичним «методом». У світі природи середньовічних вчених мало цікавило те, що було у них перед очима, навпаки, приваблювало те, про що вони могли тільки прочитати або почути від нечисленних ще мандрівників-прочан, воїнів і купців, які побували в далеких країнах. З XIII століття кількість таких мандрівників збільшується. Сучасником Данте був відомий Марко Поло (1254—1324), венеціанець, який побував у Монголії, Китаї, Індії (на острові Цейлоні) і який залишив запис про свої подорожі. Але не з цих оповідань, а, головним чином, з книг здобував Данте свої уявлення про всесвіт і про будову земної кулі.

За теорією старогрецького вченого Птоломея, вже прийнятою в той час і середньовічною наукою, земля — нерухома куля, оточена великою кристальною кулею — небом, яке рухається навколо землі. Небо складається з дев'яти сфер, що входять одна в одну, як оболонки горошини. На семи перших розміщуються сім планет — Місяць, Меркурій, Венера, Сонце, Марс, Юпітер, Сатурн. Восьме небо — небо нерухомих зірок, а на дев'ятому зірок нема зовсім: воно складається лише з прозорої світлої речовини — кристала і рухається з незбагненою швидкістю.

За дев'ятим небом, по космографії Данте, є ще десяте, нерухоме, вогненне небо Емпірей — обитель божества. Посередині цього неба стоїть трон триєдиного бога (християнської «тройці»). Саме навпроти нього, на землі, розташований Єрусалим, з горою Голгофою, на якій був розп'ятий Христос для «спокутування» гріхів роду людського. Голгофа, гора «примирення неба з землею», є центром («пупом») землі.

Подібним чином трактувала Єрусалим і російська старовина. У «Вірші про Голубину книгу» царі запитують премудрого царя Давида Євсейовича: «Яке у нас місто містам мати?» — «Єрусалим — місто містам мати».

А стоїть Єрусалим-місто посеред землі,
Посеред землі, у ній пуп земний.

З двох півкуль землі заселена лише «верхня» — та половина, де розташований Єрусалим і всі більше чи менше відомі країни Європи, Азії та Африки, — про Америку і Австралію ще не мали уявлення. В глибині цієї заселеної півкулі і знаходиться пекло — місце катування

грішників. Пекло має форму перекинутого верхівкою вниз конуса або воронки. Гострим кінцем цей конус виходить на протилежну півкулю, і верхівка його відкрита.

За розповіддю Данте («Пекло», пісня XXXIV), джерелом якої є біблійна легенда про повстання проти бога частини ангелів на чолі з Люцифером, — цей Люцифер (він же Сатана), скинутий з неба, впав на півкулю, протилежну Єрусалимові, і увійшов там у землю, як стріла, але не пройшов наскрізь, а застряв у внутрішньому центрі земної кулі. Від цього падіння розпсділ землі і води на землі змінився. Вода покрила всю «нижню» півкулю, а земля, витиснена з надр падінням Люцифера, створила серед океану високу гору. Це гора чистилища, розташована на протилежному кінці лінії, другий кінець якої (у верхній півкулі) — гора примирення, Голгофа.

Світ створений, як бачимо, досить симетрично. Ця симетрія поширюється і на будову окремих частин загробного світу.

Пекло, як сказано, — це величезна воронка, оперезана всередині кругоподібними уступами. Коментатори Данте відзначали, що таким чином були збудовані деякі тюрми середньовічної Італії. Відповідно до поглиблення, стіни воронки звужуються. Уступи утворюють дев'ять кругів, свого роду амфітеатр. В переддвер'ї пекла перебувають душі тих, хто за життя був нікчемний і в добрі, і в злі, душі «байдужих і млявих». Нема їм прощення, але нема їм і кар; вони відкинуті і небом, і пеклом: ними гребують навіть грішники, що мучаться в пеклі. Їх натовп бігає в мороці, мордований осами й мухами, і проливає сльози, які одразу ж ковтаються огидними хробаками. Цих «опортуністів» нема чого жаліти: «глянь і пройди» (*guarda e passa*), говорить Данте Віргілій. Переправившись через Ахерон, ріку страждань, Данте і Віргілій попадають в перший круг пекла — *Л і м б* (латинське слово — кайма, облямівка). Тут перебувають вільні від мук, але без справжнього блаженства добродесні душі — поетів, героїв і героїнь античності. Це Гомер, Гораций, Овідій і Лукан; тут же постійно перебуває і сам Віргілій.

За першим кругом починається крутий і небезпечний спуск углиб. У другому крузі мучаться гнані шаленим вихром грішники, що вдалися у «плотську пристрасть»; у третьому, копошачись під безупинним дощем у смердючій багнюці, знаходяться черевоугодники; в четвертому — скнари і марнотратники, в п'ятому — гнівні й жорстокі; в шостому — еретики і розколовчителі; в сьомому — всі, хто насилував права ближнього, закони природи і самих себе (самовбивці); у восьмому — обманщики, а серед них ті, хто за гроші продавав «благодать божу» і священні посади (що грішили симонією): це папи, кардинали та інші князі церкви; тут же і різні лжепророки, чаклуни, астрологи, алхіміки, лицеміри, підступні радники, наклепники. Найглибший

дев'ятий круг пекла називається «Аntenорою» (за ім'ям легендарного троянця Антенора, який видав рідне місто ворогам): в ньому перебувають занурені в лід зрадники і запроданці. Далі воронка звужується; у кінці її сам Люцифер, «імператор пекла»; на обличчі в нього три пащі, і в кожній з них три зрадники: Брут і Кассій (що зрадили Юлія Цезаря, засновника Римської імперії) і Іуда Іскаріот. Вчепившись за шерсть велетенського Люцифера і перевернувшись, Данте і Віргілій вибираються з пекла, потрапляючи на іншу півкулю, на якій серед безкрайньої водяної гладіні височить конічна гора: це чистилище, поділене на сім терас (відповідно до числа семи смертних гріхів), яке починається просторим переддвер'ям і кінчається «земним раєм» — обителлю радості і краси. Тут Віргілій розстається з Данте; далі — по дев'яти небесним сферам, по небесному раю — його поведе Беатріче. Беатріче — ім'я жінки, яку з юних літ любив Данте і яка в його поезії стала спершу ідеальним, а потім алегоричним образом.

Запозичивши загальну ідею конструкції світу з готового матеріалу, Данте був у спорудженні пекла і чистилища в значній мірі самостійним будівником.

Гора чистилища своєю висотою дорівнює глибині пекельної воронки. Дев'ять кругів пекла відповідають дев'яти терасам чистилища і дев'яти сферам небесного раю. Все розраховано, виміряно: за вказівками поета можна точно вирахувати розміри кожного з пекельних кругів. У побудові цілого нема і сліду безпомічної наївності старих середньовічних видінь. Ми вже помітили, що ті самі числа повторюються в описі побудови всіх трьох частин «того світу». Середньовічне богослов'я пов'язувало з числами 3, 7, 9, 10 певні містичні асоціації. Три — число триєдиного божества; сім — число «смертних» гріхів і число найвищих добродієностей, дев'ять — «число дива і відродження», десять — «число довершеності». Троїсте число частин загробного світу; троїстий і поділ поеми; написана вона терцинами¹, тобто строфами, що складаються з трьох рядків, поєднаних з попередньою і наступною строфами певним порядком рими:

Відходив день, і всі земні тварини
Звільняв вечірній присмерк від утоми;
І тільки я, на всій землі єдиний,

Вів боротьбу самотнього сіроми
З дорогою, а водночас з журбою,
Про що й скажу, в правдивості свідомий.

О музи, дайте сили і спокою!
О генію, допоможи сказати
Про всі дива, що сталися зі мною!

(Початок пісні II)

¹ В українській поезії форму терцини вживали, наприклад, І. Франко, П. Тичина та інші.

Кожна загробна частина розпадається на десять відділів. Вся поема складається з вступної пісні, за якою йде 99 пісень, що загалом становить 100 — «число цільності». В кожній частині «Комедії» 33 пісні — число гаданих років «земного життя» Ісуса Христа. Коли не вдалося зробити рівною кількість рядків у кожній частині (приблизно вона однакова: 4720 у першій, 4755 у другій, 4758 у третій), то вдалося кожному з них закінчити одним і тим же словом «зірки» (stelle).

Для нас, зрозуміло, цілком безглузда вся ота числова містика. Про неї можна не думати, читаючи поему. Але вона надала надзвичайну стрункість поемі, і звертання до неї, можливо, викликане було бажанням строго організувати матеріал з суто формального боку. «Єдиний план» «Пекла» є вже плід високого генія», — писав Пушкін, який добре знав і високо цинив «суворого» поета. «Божественну Комедію» за її побудову не дарма порівнювали з готичним собором. Але грандіозні будови готичного стилю (XIII—XVII ст.) були наслідком спільної роботи членів цілої міської общини. Данте в собі одному поєднав і архітектора, і муляра, і скульптора, і живописця.

Слід додати сюди — і філософа-мораліста. Беручи матеріал з християнської міфології, з міфології античної, знайомої йому з творів староримських поетів, Данте не був простодушньо-віруючим чоловіком, що приймав, не задумуючись, що розумів буквально всі ті жахливі образи, якими залякували свою паству церковники. Давній анекдот розповідає про двох веронських кумась, які, зустрівши на вулиці одягненого в червоне чоловіка, худого, з кучерявим волоссям і засмаглим обличчям, говорили одна одній: «Он іде той, хто побував у пеклі». Цей чоловік був Данте. Рицар Тундал, монах Альберіго або який-небудь інший автор середньовічного «видіння» могли справді побачити уві сні пекло і рай і оповідати про це з цілковитим переконанням у вірогідності своєї розповіді. Від цих авторів Данте відокремлений величезною віддаллю. Данте у с в і д о м л ю в а в, що він пише поетичний твір, що його мандрування по загробному світу — вигадка. Цей факт сам по собі був з його боку сміливим новаторством.

Середньовічне мистецтво в принципі заперечувало право митця на вимисел. Біблійні оповідання, життя «святих», феодальні епопеї, лицарські романи — все це пропонувалося слухачам і читачам, як передача істинних фактів, підтверджених авторитетом давніх переказів, документами, речовими доказами. В церквах показували залишки хреста, на якому був розп'ятий Христос, і цвяхи, якими були прибиті до хреста його руки і ноги, і кістки Іоанна Хрестителя і навіть пляшку молока богородиці. В одному з храмів стародавнього Новгороду віруючі могли бачити камінь, на якому прибув з Рима в Новгород святий Антоній. Не можна було сумніватися в правдивості розказаного в старофранцузькій «Пісні про Роланда», бо в монастирі, що знаходився

на шляху з Франції в Іспанію, в Ронсевальській ущелині, прочани могли бачити і меч Роланда, і камінь, який він розсік цим мечем, і ріг Оліфант, в який доблесний витязь сурмив перед смертю.

Сміливість свого вимислу Данте виправдував посиланням на його алегоричне значення. Перший-ліпший поетичний твір, твердив він, має не один смисл, а чотири — буквальний, алегоричний, моральний і анагогічний¹. Буквальний смисл — «наочне зображення загробного світу» — найменш важливий. Не треба розуміти буквально і образ «темного лісу», в який поет нібито увійшов в середині свого життєвого шляху, і жахів ночі, перебутої в лісі, і трьох звірів, зустрінutih ним, коли ранком він почав підніматися на горб крутим схилом. Пістрява пантера — це символ плотської пристрасті, вовчиця — це скупість, порок старості, лев — це честолюбство, жадоба влади. Алегорій такого роду особливо багато у другій частині поеми («Чистилище») і в третій — («Рай»). Закінчуючи своє сходження на гору Чистилища, Данте в межах «земного раю» зустрічає колісницю на двох колесах, яку везе з допомогою чотирьох звірів Грифон (напівгриф, напівлев). Колісниця — це церква, два колеса — це ветхий і новий завіт, чотири звірі — чотири євангелісти, Грифон — це Христос («Чистилище», пісня ХХІХ). Далі видіння різко міняється: на колісницю кидається орел і хитає її; у неї проскакують охлялі лисиці; дракон, який вийшов з-під землі, відламав частину її, після чого на колісниці з'явилось сім потворних рогатих голів і т. ін. (пісня ХХІІ). Все це алегоричне зображення зовнішніх гонінь на церкву з боку римських імператорів-язичників (орел), еретиків (лисиці), магометан (дракон). Але далі видовище ще страшніше: на колісницю сіла відворотна блудниця, а поряд неї гігант, який то милує, то б'є її: блудниця — це римський папа, велетень — це французький король Філіпп Красивий (1285—1314), який то пробував домовитися з папою (Боніфациєм VIII), то починав з ним суперечку.

Картина може здатися нам сухуватою і алегорії її натягнутими; але на сучасників Данте цей «ребус» міг справити враження, особливо по зачепленому в ньому злободенному питанню про взаємини між папством і світською владою. Алегоризм був характерною особливістю багатьох творів середньовічної літератури. Відомий французький віршований «Роман про розу» першої половини ХІІІ ст., розпочатий лицарським поетом і закінчений поетом з середовища передової буржуазії, являє собою суцільну алегорію, де дійові особи мають імена людських пороків і добродітностей. В половині ХІV ст., в зв'язку з селянськими повстаннями в Англії, створюється велика поема Ленгленда «Видіння Петра Орача», в якій у такій же алегоричній формі обмірковувались гострі соціально-політичні питання свого часу.

¹ Анагогічне тлумачення — таке тлумачення, коли розуміють слова не в їх буквальному, а в ширшому, символічному значенні.

«Комедія» Данте відрізняється від них тим, що велику частину її ми можемо сприймати, не дошукуючись алегоричного її смислу. Але для Данте і багатьох його сучасників цей смисл був важливий.

З точки зору цього «смислу» вся поема — психологічна драма однієї людини, тобто самого поета. За її похмурими і променистими декораціями розкривається дія, що відбувається в душі її головного героя. Посеред свого життєвого шляху він заблудився, затужив і почав шукати виходу. Але в той час, коли його охопила жага добра, на шляху його постали моральні немощі (уособлені в образах трьох звірів). Можливо, душа його піддалася б їм, але йому була надіслана допомога згори в образі Віргілія — розуму. Розум переконує його, що справжній шлях до порятунку — це пізнати різні види порочної діяльності, зрозуміти її причини і сумні наслідки (пекельні карі). Ці «кари» — форми, в яких виражається «тяжкий стан, неподільний з порочним життям». Вивчивши з допомогою розуму весь жахливий світ пороків, поет знову виходить на світло, бачить над собою «зірки» і може звернутися до пошуків істинного і незаперечного блаженства.

Поема, таким чином, являє собою історію переродження і відродження людської душі, починаючись описом її внутрішнього розладу і закінчуючись ентузіазмом віри, непохитним рішенням поета жити лише для «вищого» і «вічного». З цієї історії кожний читач повинен винести для себе певне напучення — мораль: це і є «моральний смисл» поеми. Але історія відродження однієї людської душі — поодинокий випадок історії всього людства, яке поступово зцілюється від «гріховних немощів» і йде шляхом морального прогресу. Це робить поему узагальненням вищого порядку, виразом думки, пов'язаної не тільки з даним окремим фактом, але й з усією історією роду людського. Цей поширений смисл і є смисл аналогічний.

Коментатори «Божественної Комедії» — образ за образом, вірш за віршем розглянули з цих точок зору весь зміст поеми, розкрили можливий алегоричний смисл образів Ахерона, Стікса, Флегетона, пекельних річок, які ніби означають погані пристрасті, образів Харона, Цербера, Флегіаса, Мінотавра та ін., які уособлюють пороки ласолюбства, деревоугодництва, гніву, насильства і т. ін. Вся перша частина поеми може бути витлумачена, як образна ілюстрація до вчення старогрецького філософа Арістотеля про мораль, викладеного в його «Етиці», яка була перекладена з грецької мови на арабську, а з арабської на латинську і набула особливого впливу після того, коли за її тлумачення взявся Фома Аквінський (1225—1274), знаменитий у своєму роді авторитет в галузі схоластичної філософії, відроджений в наші дні буржуазними мракобісами, які намагаються повернути історію назад, на давно пройдені нею шляхи. В одній з пісень «Пекла» (XI) є пряме посилання на Арістотеля, як на джерело етичних принципів поета.

Віргілій нагадує йому про необхідність, згідно з Арістотелем, розрізняти три види злочинів проти моралі: нездержливість, злобу і безумне звірство. Арістотель гостро засуджує прагнення до почуттєвих насолод; він схвалює прагнення до слави (як і Данте), але найвищою добродієчною вважає «теоретичну» діяльність — споглядання, процес пізнання, який приводить людину до блаженства.

Етика Арістотеля в основі своїй має реалістичний характер, але в тлумаченнях Фоми Аквінського погляди Арістотеля були затиснуті лабетамі схоластики, яка підкорила собі і думку Данте. Для того, щоб зрозуміти поему, як історичну пам'ятку, треба, звичайно, врахувати її алегоричний, моральний, анагогічний зміст. Тільки тоді Данте постане перед нами у всій ясності, як «останній поет середньовіччя» (Енгельс). Але Данте, як ми знаємо, разом з цим і «перший поет нового часу». Від алегоричних творів середньовіччя його поема відрізняється тим, що образи «Комедії» живуть і незалежно від абстрактного змісту, який розуміється під ними. Данте розповідає про зовсім не правдоподібні речі, але розповідає так, що ці речі стають незрозумілою з першого погляду реальністю. Варто порівняти його поему, де дійові особи — «тіні», душі, з багатьма іншими творами XII—XIII ст., які намагалися відтворити живих людей. Виявиться, що Дантові «тіні» тілесніші і повнокровніші, ніж ці «живі».

Чим це пояснюється? Перш за все тим, що «Божественна Комедія», кінець кінцем, твір не релігійний, не схоластично-філософський, а громадський, політичний, наскрізь просякнутий духом класової і партійної боротьби, в якій і сам поет брав безпосередню участь.

Нехай поет говорить, що його метою було нагадати людям про шляхи до «вічного спасіння». Але для нас його поема має велике значення конкретністю свого змісту. «Вічне спасіння само по собі», а найближче і палко хвилююче поета завдання — це врятувати нещасну Італію, яка гинула в політичній роздрібненості через користолюбство, егоїстичні інтереси її політичних діячів. Славнозвісне звернення до Італії в шостій пісні «Чистилища», звернення, сповнене глибокої скорботи, обурення, гіркої іронії, є з цього погляду кульмінаційним пунктом поеми («Чистилище», VI).

«Комедія» Данте не тільки повість про «ходіння на той світ», що підняла на висоту мистецтва дитяче белькотання попередньої літератури «видінь»; не тільки свого роду енциклопедія, яка підсумувала погляди середньовічної «науки»; не тільки морально-філософська алегорія. Це агітаційний твір, що місцями набирає характеру гострої політичної сатири; це грандіозний епос сучасного поетові життя, з яким ми зустрічаємося на кожному кроці в тому нібито «загробному світі», по якому мандрує Данте.

Поема Данте — твір, написаний на злобу дня, взірець тієї тенден-

ційної поезії, про яку говорив Ф. Енгельс у листі до М. Каутської 1885 року, перераховуючи великих поетів минулого: «Батько трагедії Есхіл і батько комедії Арістофан були обидва яскраво вираженими тенденційними поетами так само, як Данте¹ і Сервантес».

Щоб зрозуміти цю «тенденційність» Данте, треба ясніше уявити собі історичну дійсність, в якій жив і творив великий поет.

3

Італія була країною середньовічної Європи, де феодальний лад, який здавався непорушним, захитався раніше, ніж в інших країнах.

Географічне положення Італії в Середземномор'ї забезпечувало їй розвиток посередницької торгівлі між Заходом і Сходом. Італійські купці почали багатіти. В Італійських містах почала політично зміцнюватися і визволятися з-під влади феодалів буржуазія. Але і в XIII і в XIV ст. Італія лишалася киплячим казаном, ареною безперервних війн, сугичок між окремими областями і містами, кривавих побойщ всередині самих міст.

У цій «війні всіх проти всіх» своєрідно відбилася багатовікова боротьба двох сил, які претендували на світове панування: папства і «священної Римської імперії», тобто імперії германської. Папство було сильне своїм «духовним» авторитетом і зібраними з «пастви» колосальними багатствами, які воно успішно збільшувало. Імперія була сильна своїми військами. Імператори раз у раз нападали на Італію, грабували і руйнували дощенту міста. Папи то відлучали імператорів від церкви, то закликали на боротьбу з ними французів, то укладали з імператорами тимчасові угоди. У самоврядних містах точилася боротьба між магнатами і буржуазією. Вона тривала і тоді, коли буржуазія перемагала. Феодальні магнати орієнтувалися на імператора; буржуазія шукала підтримки у папи. Капіталістичний розвиток гальмувався роздрібненістю країни. Поряд з багатими торговими республіками, такими як Венеція і Генуя, з промисловими містами, такими як Флоренція чи Мілан, існували папська область, Неаполітанське королівство, де ще панували феодальні порядки.

Якщо ми візьмемо карту Італії, ми легко знайдемо на річці Арно в центрі Тосканської області місто Флоренцію, де народився Данте Аліг'єрі в 1265 році і де він жив до 1302 року. Ближче до гирла Арно є місто Піза; на північ від Флоренції — Пістоія і Лукка, на південь по прямій лінії Сієна, а праворуч на схід Ареццо — міста, що найчастіше згадуються в «Божественній Комедії».

Данте походив з древнього дворянського роду, але вже батько його належав до тієї частини дворянства, яка об'єдналася з буржуа-

¹ Підкреслення мое. — О. Б.

зією і увійшла в склад «старших цехів». Сам Данте, ставши повнолітнім, записався в цех «лікарів і аптекарів», у який входили також художники і книгопродавці. Батько Данте належав до тих, хто орієнтувався на папство, тобто до противників «імперії». Вони становили, за тодішньою термінологією, партію гвельфів (від найменування «вельфи» — назви значних феодальних родів, які змагалися в Німеччині за владу з імператором). Гвельфам протистояли гібеліни — прихильники імператора. Між тими і другими раз у раз точилася боротьба. Данте з дитинства чув войовничі сперечання і виростав у гарячій атмосфері політичних суперечок. вузькі і довгі вулиці старої Флоренції ставали місцем сутичок. Нижні поверхи будинків, побудовані з масивних кам'яних глиб, мали вигляд фортець. З велетенських важких воріт цих укріплених палаців вибігали озброєні люди, готові боротися з прихильниками ворожої партії.

Молодий Данте, проте, більше захоплювався науками і поезією. У першій його книзі — збірці віршів і прози, названій «Нове життя», ми ще не чуємо «суворого» Данте, політичного поета. Це своєрідна автобіографічна повість, у віршах і прозі, що розповідає історію кохання поета до якоїсь Беатріче Портінарі — історію кохання піднесеного і абстрагованого, майже позбавленого зовнішніх подій. Тричі зустрів поет свою Беатріче, —

Що раз колись до нього усміхнулась,
А другий раз пройшла, не глянувши на нього,
А третій раз на неї він дивився,
Коли вона в труні лежала нерухомо.

Цими віршами Лесі Українки («Забута тінь»), по суті, вичерпується те, що можна було б назвати сюжетом «Нового життя». Своєю поетичною манерою вона належить до тієї школи «солодкого нового стилю» (*dolce stil nuovo*), представниками якої були в Італії Гвідо Гвінічеллі, поет з Болоньї, якого Данте називає своїм вчителем, і Гвідо Кавальканті, флорентієць і близький друг Данте (див. «Пекло», пісня X).

У Флоренції Данте виступив не лише як поет, але й як політичний діяч. Записавшись, як уже сказано, в один з «старших» цехів, він був не раз обраний на різні громадські посади, брав участь у війні Флоренції з містом Ареццо («Пекло», XXI, 94), був членом уряду (колегії пріорів¹), їздив у Рим для дипломатичних переговорів з папою — Боніфациєм VIII.

Влада у Флоренції належала гвельфам, тобто буржуазії (і тим знатним громадянам, які, за словами одного з діячів того часу, стали в ряди «добрих громадян»). Але, крім «знатних громадян» і купців, які в цілому складали «жирний народ» (*popolo grasso*), існували ще

¹ Старшин.

ремісники (*popolo minuto*), існували ще неорганізовані кустарі і робітники («чомпи»). «Хазяїни» Флоренції, значні мануфактуристи і банкіри, почували себе неспокійно. В самому їх середовищі починався розкол. Партія гвельфів розкололася на «чорних» і «білих». Перші лишалися на старих позиціях; другі, з остраху перед загрозою повстання бідноти, почали шукати зближення з гібелінами. Данте приєднався до «білих»; перш за все тому, що для нього стала неприйнятною орієнтація на папську курію.

В цей час папський престол займав Боніфаций VIII, про якого сучасний Данте літописець Віллані говорить, що він дуже «підвищив і збільшив доходи церкви», «був дуже пожадливий до золота», «залишив родичам величезні багатства». Він широко практикував «симонію» (продаж церковних посад за гроші). Щоб привабити в Рим побільше прочан, він організував у 1300 році святкування «ювілейного року» і оголосив, що той, хто прибуде в цьому році на поклін «святиням», матиме прощення всіх гріхів — звичайно, не безкоштовно. «Ніколи не було, — відзначає К. Маркс, — таких величезних вимагательств, пропаганди хрестових походів і розтринькування зібраних з християн податків, як при Боніфаций VIII»¹. Малі «хрестові походи» Боніфаций робив і проти своїх місцевих ворогів, наприклад, проти аристократичного роду Колонна: він відлучив усіх Колоннів від церкви, конфіскував їхні маєтки, розорив місто Палестрину, яке їм належало. Але він знайшов собі серйозного супротивника в особі французького короля Філіппа IV — також великого майстра здирання грошей з чужих гаманців. Філіпп обклав французьке духовництво податками. Папа запротестував і надіслав королю грізне послання, зауваживши в ньому, що тільки безумець чи нехристь може гадати, що він не підлеглий главі церкви. Цікава відповідь Філіппа IV Боніфацию, який вважав себе верховним владикою: «Хай буде відомо вашому нахабству, що ми, як світська влада, нікому не підлеглі: хто гадає інакше, той нероба і дурень». Сварка такого роду тривала і далі, — і, кінець кінцем, привела папу до краху.

А тимчасом у Флоренції точилася боротьба між «чорними» і «білими». Тимчасово перемогли «білі». Папа в 1300—1301 році вирішив втрутитися в боротьбу. Він домовився з братом французького короля Карлом Валуа про військову допомогу. Карл вступив у Флоренцію, взяв на себе «управління і охорону міста», організував у ньому погром «білих» і політичну розправу з тими, хто лишився в живих. Їх судили. Данте і його товаришам були пред'явлені найрізноманітніші обвинувачення. Данте не з'явився на суд, його присудили не тільки до вигнання з

¹ Архив Маркса и Энгельса, т. V, 1938, стор. 268.

Флоренції навечно, але й до спалення, якщо він надумає повернутися і буде пійманий.

В той час, коли Данте винесли перший вирок, поет був у від'їзді: він поїхав у Рим як дипломатичний агент Флоренції для переговорів з папою про мир і угоду. «Незважаючи на це (говорить один з біографів Данте, Леонардо Бруні, XV ст.), завдяки ненависті «чорних», які під час його пріорства були вигнані з Флоренції, на дім його був зроблений напад, всі його речі були пограбовані, майно розорене, а його і мессера Пальмієрі Альтовіті засудили до вигнання нібито за неявку на суд, але насправді без усякої провини».

Вигнанцю вже не довелося повернутися в рідне місто. Для нього почалися довгі роки блукання — аж до самої смерті (1321). Білі, які уціліли, намагалися силою зброї перемогти ворогів, що захопили владу. Спроба була невдалою. Данте, за його власними словами, став човном без стерна і без вітрил, якого вітер заносить в різні гавані і прибиває до різних берегів. Із Сієни в Верону, звідти в Болонью, в Падую переселявся Данте, виходячи навіть за межі, «до яких простягається італійська мова». Між 1307 і 1310 роками він побував у Парижі, де брав участь у наукових диспутах. Думка про батьківщину ніде не покидала його, але звідки приходили невеселі звістки. В 1304 році, коли показували містерію на річці Арно, завалився міст Караяя і багато людей загинуло. В тому ж році жаклива пожежа, в якій народ звинувачував «чорних», знищила більше тисячі будинків міста. В середовищі самих «чорних» відбувалися суперечки, що знову приводили до кривавих сутичок на вулицях.

Давня легенда розповідає, як у ворота одного монастиря постукав змучений блідий мандрівник і на запитання воротаря, що йому потрібно, відповів: «миру» (р'асе). Цей мандрівник був Данте. Колишній гвельф, демократ за симпатіями до трудового народу, Данте у вигнанні зближується з гібелінами, прихильниками феодальної імперії. Але в їх середовищі він побачив дріб'язкові суперечки, корисливі інтереси. Поступово він приходить до переконання, що найкраще йому створити партію із самого себе. Саме це йому радить зустрінутий на небі Марса його прапрадід Каччагвіда, «прокуючи» йому майбутню (насправді вже здійснену) долю («Рай», XVII, 67—69). В 1310 році для нього нібито блиснув промінь надії. Генріх VII, германський імператор з люксембурзького дому, задумав поновити свою владу в Італії і запровадити в ній той «мир», про який мріяв Данте. Данте почав палку агітацію на користь імператора. Він надсилає йому листи, він виступає із захистом імператорської влади в написаному латинською мовою трактаті «Про монархію» (1313), — «всесвітню монархію», незалежну від духовної влади. Тільки єдино законна імператорська влада може, на його думку, «забезпечити людям справжню свободу». Перед Данте постають

згадки про стародавню Римську імперію, яка об'єднала народи, нібито встановила мир (рах гупапа). Свого любимого поета, наставника і керівника в мандруванні по пеклу і чистилищу, Данте шанує не тільки як мудреця, але й як співця Римської імперії, носія близьких йому політичних ідей. Генріх VII для нього не просто германський імператор, а глава «священної Римської імперії», яка виникла після того, як у 800 році Карл Великий був коронований римським імператором. Між іншим, ця фікція «священної Римської імперії» трималася як одна з традицій мертвих поколінь, що, за відомим словами К. Маркса, «тяжіють, як кошмар, над умами живих»¹, аж до 1806 року, коли австрійський імператор Франц II, під тиском Наполеона, зрікся сану «римського» імператора...

Імператор — намісник бога на землі у справах світських; відносини між імператором і папою подібні до стосунків між душею і тілом. Але біда була в тому, що папи зовсім не хотіли задовольнитися роллю «душі» і не збиралися відмовлятися від матеріальних вигод і від світської влади. А Генріх VII діяв повільно; Флоренція готувалася йому рішуче чинити опір, і коли він, нарешті, обложив її, він зазнав невдачі. Марно Данте переконував імператора знищити «смердючу лисицю, яка сховалася в норі від мисливців» (в норі — у Флоренції), даремно він погрожував «злочинним флорентійцям всякими лихами, якщо вони не підкоряться «царственному орлу». Його утопічній мрії не судилося здійснитися, бо імператор раптом помер (1314). Данте не розумів, що ідея «вселенської монархії» в час виникнення на Заході державних об'єднань за національним принципом відійшла в минуле, що імператорська влада, запанувавши, буде турбуватися про матеріальну експлуатацію країни, а зовсім не про інтереси її національності. Він тішився тим, що коли не Генріх VII, то хто-небудь з його наступників все ж здійснить велику справу припинення міжусобних війн, визволення папства від світських турбот, очищення церкви, приборкання користі, яка охопила і духівництво, і мирян. І сама Флоренція повернеться тоді до патріархального побуту, коли її дворянство ще не ганьбило себе лихварством, коли її володарями не були купці і міняйли коли в ній не було ні поривання до розкошів, ні розбещених звичаїв (лив. промову Каччагвіди — «Рай», XV, 97—135).

У цій агітації за «священну Римську імперію» Данте, звичайно, не виявив історичної прозорливості. Почуття патріота, що глибоко страждає від злигоднів батьківщини, весь час викликало в його свідомості той образ Італії, який у таких гірких словах він змалював у своїй поемі. На це місце її — шосту пісню «Чистилища» (вірші 76—87 і далі) вже доводилося вказувати. «Італія — рабиня, пристановище

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані твори, т. I, 1953, стор. 198.

скорботи, корабель, який носить в страшну бурю без керманіча, не господиня своїх провінцій, а будинок розпусти (borgello). Твої жителі, охоплені війною, гризуть один одного — навіть ті, хто ого-роджений одним ровом, одними стінами. Пошукай, нещасна, чи є на берегах твоїх морів, у межах твоїх земель хоч одне місце, де втішалися б миром»¹.

Ці слова — зойк страждання, що вирвався з грудей поета, якому так і не довелося побачити умиротворіння, не довелося побачити і тієї «кошари», в якій він зростав, як «ягня», палко любимої Флоренції. Останні роки життя Данте минули частково в Луцці, де він дізнався, що давній вирок над ним ще раз підтверджений флорентійськими властями (1315), частково у Вероні, у названого вище Кан-Гранде делла Скала (1317), а під кінець у Равенні в її володаря Гвідо да Поленто, у свого великого шанувальника.

В цьому древньому, але яке вже починало занепадати, місті, багату на чудові пам'ятки візантійського мистецтва, блукаючи під соснами перерізаної каналами «Пінети», Данте обдумував закінчення своєї «Комедії». Йому не вдалося закінчити розпочату після «Нового життя» книгу «Бенкет» (також у віршах і прозі), своєрідну поетичну енциклопедію, цікаву, між іншим, суперечним феодальним поглядам твердженням, що істинне благородство не в походженні, титулах чи багатстві, а в особистих гідностях людини. Незакінченим лишився і трактат «Про народну мову» (1305), в якому висувається ідея єдиної національної літературної мови. Але «Комедію» він закінчив. У ній — найбільш повне відбиття його особи з усіма її протиріччями. В ній він розраховується з усіма тими, кого він вважає ворогами своєї батьківщини. Вона — і заперечення, і ствердження. Вона — суд сучасника над своєю епохою.

Данте зовсім не релігійний реформатор, ні в якій мірі не «революціонер». Папство, взяте як ідея найвищого духовного авторитету, здається йому святинею. Але в третьому «рові» восьмого пекельного круга, в якому грішники догори ногами встромлені у вогненні ями, Данте зустрічає папу Миколая III, який уже знає, що в його яму незабаром буде встромлений і папа Боніфаций VII, а за ним прийде і Клімент V. Можна не називати інших, розміщених поетом у пеклі і в чистилищі. Саме вони довели церкву до крайньої ганьби. Серед них — еретики, скнари, ласолюбці, які розбещені самі і які розбещують підлеглих — від прелатів (вищі чини церковної ієрархії) до рядових монахів. Скільки слів глибокого обурення виривається у Данте на адресу «служителів церкви»!

¹ Наводжу це важливе місце поеми («Чистилище», VI, 76—87) у прозовому перекладі. — О. Б.

Данте не був, звичайно, ініціатором цього викриття. До нього про безмірну зажерливість папства говорили провансальські трубадури. Дуже ущипливо висміювали користолюбство і всяку моральну ницість служителів церкви — всіх, зверху донизу — «голіарди», подібні до наших мандрованих дяків XVII—XVIII ст. Поет-францисканець XIII ст.¹ Жакопоне ді Тоді називав папу Боніфація VIII новим Люціфером, що засів на папському престолі, богохульником, ненаситним користолюбцем. Але для Данте не потрібні були літературні попередники: життєвий досвід наочно показав йому безмірне падіння «наступників апостола Петра» на римському престолі. Коли в раю, на восьмому небі, Данте зустрічає апостола і той заводить мову про своїх «наступників» — від гнівних слів Петра червоніє небо і опускає очі супутниця поета по райських обителях Беатріче («Рай», XXVII).

Те, що найбільше обурює Данте в папах, це їхнє яскраво виражене користолюбство. Але воно взагалі стало характерною рисою епохи, яка висунула на панівні пости банкірів, лихварів, міняйл. З глибокою огидою Данте малює свою епоху — «епоху первісного нагромадження». Ми знаємо, що вона історично була необхідною, що капіталізм взагалі був відносно більш прогресивною стадією в порівнянні з феодалізмом. Засуджуючи діячів цієї «стадії», чи виявляє Данте свою непрозорливість і «відсталість»? Ні: він саме тут висловлює почуття народних мас, саме в цьому він показав себе прозорливцем, який вірно побачив основні риси буржуазного ладу, що вже зароджувався.

Політичний діяч позначився і на тому, що найтяжчим гріхом Данте вважає зраду. Він поміщає в переддвер'ї пекла індиферентистів, які за життя були «ні в тих ні в сих». Але в крайніх глибинах підземного царства перебувають саме зрадники. Старий італійський поет ставиться до них так само, як великий російський сатирик Щедрін. Згадаймо одну із щедрінських казок. Всіх ладен простити воскреслий Христос — душогубців, хабарників, святенників, але для зрадника шлях до спасіння закритий назавжди. Він буде жити, за словами Щедріна, але тільки для того, щоб бути для наступних поколінь свідченням тієї безмірної кари, яка чекає зрадництво. Іуда, Брут, Кассій, яких у Данте гризе Люціфер своїм троїстим ротом, — це, зрозуміло, тільки символічні образи тієї дійсності, яку він навколо себе бачив.

Він не може вирватися з цієї дійсності, а тимчасом він у значній мірі уже людина нової епохи, «перший поет нового часу», перший за довгі роки раннього середньовіччя поет з яскраво вираженою індивідуальністю. Ми знаємо імена багатьох середньовічних поетів. До нас

¹ Ф р а н ц и с к а н е ц ь — представник католицької чернечої організації (ордену), заснованої в XIII ст. спочатку в Італії Францисканським Ассізіським.

дійшли навіть легендарні біографії деяких з них, наприклад, провансальських трубадурів¹. Але лірика цих трубадурів найчастіше позбавлена індивідуальності. Інша річ Данте. Такої «суб'єктивної поезії» література середніх віків ще не знала. Він не тільки зробив себе самого героєм своєї поеми, він наситив її деталями своєї біографії, він наповнив її персоналіями, знайомими йому особисто.

Він не прагнув себе прикрасити і звеличити. Він не приховує випадків своєї малодушності або свого злорадства з приводу кари тих, кого він вважав своїми ворогами; він явно співчував тим, кого в ім'я «найвищої справедливості» змушений був помістити в пеклі. Він падає непритомний, вислухавши розповідь Франчески да Ріміні про її любов, яка так трагічно закінчилася («Пекло», пісня V). Він ставиться з повагою до гібеліна Фарінате дельї Уберті, який був засуджений за атеїзм, але за життя виявив благородство душі і врятував Флоренцію від знищення («Пекло», пісня X). Він плаче, бачачи крайнє приниження людської гідності в карі, яка спіткала віщунів майбутнього («Пекло», пісня XX).

Але поряд з цим, перепливаючи вогненну пекельну ріку і зустрівши в ній свого ворога Філіппо Ардженті, який за життя так чванився своїм багатством, такого нестерпного своєю пихою і запальністю, він радіє майже по-дитячому його приниженню («Пекло», пісня VIII). Він вважає цілком природним те, що він обдурив одного з грішників, монаха Альберіго («Пекло», пісня XXXIII): «Я мав за честь для себе бути нечесним з такою людиною».

Так з ряду деталей вимальовується перед нами його образ — образ живої людської індивідуальності.

Але поет зайнятий не лише самим собою: його цікавить і хвилює доля інших людей — і який різноманітний світ почуттів і пристрастей проходить перед нами хоч би тільки в одній першій частині поеми! Промови «грішників», звернені до незвичайного відвідувача — до поета, — по необхідності квапливі і короткі. Вже давно відзначене гідне подиву вміння Данте створювати цілісний образ з допомогою небагатьох слів, подавати його, так би мовити, на вузькому просторі. Коли ми дізнаємося з коментарів Боккаччо про історію Франчески да Ріміні, яку обдурили і видали заміж за потворного і лютого Джанчотто Малатесту, якого під час весілля підмінив його брат Паоло, згодом нещасний коханець Франчески («Пекло», пісня V), — ми не можемо не дивуватися майстерності, з якою Данте, майже не наводячи реальних деталей, передав суть пережитої люблячою парою трагедії. Кілька десятків (54) віршів Данте стали джерелом натхнення багатьох поетів, живописців і музикантів — аж до Чайковського.

¹ Трубадури — представники провансальської (південь Франції) поезії XII—XIII ст.

Лише мимохідь показує нам Данте Фарінату дельї Уберті («Пекло», пісня X) — але по тому, як він піднімається з своєї вогненної гробниці і стоїть з гордо піднесеною головою, «ніби зневажаючи пекло і його муки», — в нас уже складається уявлення про його характер. Не доводиться довго говорити про образ Уголіно («Пекло», ХХХІІ) і картину його загибелі в «башті голоду». А скільки інших, чия життєва історія, в якій жахливо відбилася епоха, згорнута і сконденсована в лаконічних віршах, проходить перед нами в поемі! В ній уся Флоренція, вся Італія, сучасність і давність, цілі натовпи нещасних, негідників, праведників, величезний світ, який не є результатом «вимислу», а лише домислений, осмислений і увічнений поетом¹.

Якщо характерною рисою «нової епохи» — епохи італійського відродження — було, як кажуть історики, «відкриття зовнішнього світу і людини», — треба визнати, що прямий шлях до цього відкриття почав Данте.

Він відкривав не лише людину, але і її оточення, природу, яка ще не була предметом реального зображення.

Тут йому допомагали особливості його особистої обдарованості. Ніколи ще феодальна література не знала такого вміння в передачі зорових, пластичних, слухових відчуттів, як у Данте. Про звукову сторону «Комедії», про ту музику, якою пройнята вся поема і яка найбільш виразно звучить в її останній частині («Рай»), написано спеціальні дослідження. Але Данте не тільки «чує»: він наділений великими зоровими здібностями. Це виділяє його з середовища сучасників. Відомий у свій час богослов і аскет ХІІ століття Бернард Клервоський ішов берегом Женевського озера в дуже красивій місцевості, нічого не бачачи і не відчуваючи. Данте вже інша людина: він чує, бачить, відчуває і запам'ятовує все, аж до найбуденніших дрібниць.

Розповідаючи, як у сутінках пекла грішники вдивляються у нього, Данте порівнює їх із старим кравцем, який довго намагається всилити нитку у вушко голки. Голос самовбивці, перетвореного в сухе дерево, порівнюється в поемі із свистом сирого поліна, в якому, коли запалити його з одного кінця, з другого починає бризкати вода і виривається повітря. П'ята «яма» восьмого круга, повна киплячої смоли, викликає у поета образ венеціанського арсеналу зимою, коли ремонтуються судна, бігають люди, кипить робота. Восьма «яма», де по скелях блукає сила-силенна вогнів з вміщеними у них душами, примушує згадати італійський вечір, коли, нарешті, заходить палоче літнє сонце, втихомирюються мухи, а слідом за роем сутінкових мошок засвітяться в луговій траві міриади світляків. Подібні порівняння просякають всю

¹ Терміни «вимисел» і «домисел» вживаються тут з тим значенням, яке вкладав у них О. М. Горький.

поему. В картинах пекла переважає пластика, показана на зловіщому чорному і червоному фоні. Чистилище — живописне: його фон — море, скелі, зелені луки, м'які півтони, не фарби. В останній, третій частині—«Рай» — суцільна гра світла: метеликами кружляють ангели, спускаючись на пелюстки «містичної троянди», яка складається з праведних душ; інші душі, кружляючи в ефірі, створюють у ньому вінки, літери, які складаються в слова, образ царственного орла...

Реальне життя скрізь: і в прекрасному, і у відворотному. Образи пекла підказані не лише буфонадою чортів з якої-небудь театральної вистави (містерії): в сварках і метушні злих духів, у їх поведінці очевидні відбиття вражень від тюремних служителів чи від злодійської компанії — враження, відтворені іноді натуралістично. Данте не боїться різких і грубих слів і навіть висловлює жаль, що вірш його, може, недосить хрипкий і скрипучий, щоб передати явище у всій його звуковій виразності.

Ми в переддвер'ї реалізму: не того, що боязко шукає дорогу, «реалізму ситуацій», який поки що ховається під маскою пародії і живе в оповіданнях про «жіночі хитрощі» або про шахрайські витівки, а реалізму широкого розмаху, який передвіщає мистецтво великих майстрів Відродження, зокрема спорідненого своєю пристрасністю і силою авторові «Комедії» Мікельанджело, творця славновісних фресок Сікстинської каплиці.

Але реалізм цей ще скований кайданами релігії і схоластичної філософії. Данте не завжди говорить те, що хотів би сказати. Та його образи самі по собі говорять більше. Мученицю кохання Франческу да Ріміні він примушений був на догоду католицькій релігії помістити в пеклі, хоч його співчуття до Франчески очевидне. В тому ж пеклі поміщений ним і його вчитель Брунетто Латинець, любий наставник його юності, і інші, до яких він відчував глибоку симпатію. Коли б не ідеологічні пута, хіба він залишив би Віргілія за межами Раю і не перемістив би героїв і поетів древності з Лімба («Пекло», IV) на якусь терасу Чистилища, якщо не в одну із сфер Раю? І хіба, передаючи слова Улісса (Одісея), відважного мореплавця, безпосереднього попередника Колумбів XV—XVI ст., він не захоплений ними? «Я не міг, — говорить Улісс («Пекло», XXVI), — стримати в собі страшної жаги знання, пізнання світу, пороків і добродішностей людських...» З цією жагою доплив він до Геркулесових стовпів (Гібралтарська протока), за якими починалася заборонена зона для античних і середньовічних мореходців. Але дійшовши до цього краю, він звернувся до товаришів з промовою: «Брати, на шляху до останньої точки Заходу, зазнали ми сто тисяч бід. І, звичайно, ви не захочете для нікчемного лишку нашого життя позбавити себе насолоди узнати, ідучи проти сонця, ще невідому нам другу частину світу, де нема ще жителів. *Пройміть*

значенням вашої природи: ви створені не для того, щоб жити, як скотина, а для того, щоб набути знань і гідностей загальнолюдських».

Підкреслені нами слова — це формулювання ідеї, що запалювала тих «титанів по силі думки, пристрасті і характеру» (Ф. Енгельс), які виступлять в епоху «найбільшого прогресивного перевороту», що почався з другої половини XV ст., — епоху Відродження.

Заклик Улісса близький Данте. І незважаючи на це, Улісс—втілення допитливої думки, поміщений поетом в пеклі, в тому крузі, де мучаться «хитрі і підступні радники». Це один з найнаочніших прикладів протиріч, з кола яких не міг вийти Данте.

Саме ці протиріччя дали можливість пізнішим епохам по-різному витлумачувати Данте, пристосовуючи його до своєї ідеології.

Що, кінець кінцем, у ньому переважає — «останній поет середньовіччя» чи «перший поет нового часу»?

«Богослов'я» Данте зрештою виявилось сумнівним. Вигадане мандрування в загробний світ перетворювало «Божественну Комедію» в якийсь апокриф, який виник ще тоді, коли апокрифи були заборонені церквою. Змішення християнської міфології з міфологією античною, взагалі нездолене, доходило у Данте до того, що самого господа бога він зважується називати іменем Юпітера («Чистилище», VI, 118). А крім усього іншого, постійні випадки проти папства і вищого духовництва, проти ченців занадто вже були співзвучні з тими звинуваченнями католицизму, що їх висували так звані еретики.

Але з другого боку, хіба Данте не витримав блискуче перевірки по богослов'ю, з якого його екзаменували в «Раю» апостоли Петро, Іаков і Іоанн? Хіба він не повставав проти еретиків і не приготував у пеклі, поряд з Магометом, місце для брата Дольчіно, — одного з раних провісників соціалізму, — замученого на самому початку XIV ст.? Хіба не вихваляє Данте ідею папства, як верховного керівництва «духовним життям» людей? Хіба він не звеличує Фому Аквінського, «отця» і вчителя схоластичного богослов'я?

Перше все ж таки перевершувало друге. І теоретично міркуючи, католицька церква повинна була б внести «Комедію» в список заборонених книжок (індекс) і, за неможливістю спалити самого автора, подібно до Івана Гуса і Савонаролли, спалити хоча б його твір.

Цього не було зроблено. Церква виявилася хитрішою. Не встигнувши спалити поета і його твір, вона визнала за краще привласнити собі поему Данте. Є можливість після смерті великих письменників

«перетворити їх у нешкідливі ікони, так би мовити, канонізувати їх, надати певної слави їх імені для «утішення» пригноблених класів і для одурення їх, вихолощуючи зміст революційного вчення, притупляючи його революційне вістря, опошляючи його»¹.

Саме така операція пророблювалась і пророблюється досі, вже не стільки католицькою церквою, скільки буржуазними вченими по відношенню до Данте.

Ватікан застосовує до нього той же метод, яким він у свій час паралізував агітацію Франціска Ассізьського, «апостола злиднів». Франціска не чіпали, але його послідовників організували в чернечий орден францісканців і зробили його знаряддям католицької церкви. З XIV ст. «Божественну Комедію» почали коментувати в церквах. Згодом почали з'являтися видання поеми, відповідним чином препаровані, і Данте зробили великим «поетом католицизму».

Італійські фашисти в свою чергу приклали руку до «Божественної Комедії», вихолощуючи з неї все, що свідчило про Данте, як про «поета нового часу», але відшукавши в ній безпосередні пророцтва на прихід Муссоліні.

В XIX ст. боротьба за Данте стає особливо інтенсивною. Філософи і поети-ідеалісти хапаються за «алегоричний смисл» поеми, зосереджуючи увагу на образі Беатріче, який вони тлумачать, як символ «Вічної Жіночності, яка підносить нас до неба». Реальна основа поеми, її відношення до дійсності, яка її створила, не цікавить їх.

Посмертна історія Данте, як і інших великих поетів минулого, наочно відтворює класову боротьбу XIX ст. Кінець кінцем італійська буржуазія признала його своїм поетом. Але для цього потрібно було замовчати або забути всі гнівні виступи Данте проти духу наживи, користі, приватної власності. Ми знаємо, що буржуазія XIX ст., наживаючись, все-таки дуже рідко проголошувала наживу своєю метою. Вона вважала за краще в своїх теоретичних висловлюваннях засуджувати дух наживи.

Представники прогресивного людства оцінювали Данте в XIX—XX ст. інакше. Щоразу, коли в Італії спалахувала мрія про національне об'єднання, згадували про Данте, як про провісника цього об'єднання. Щоразу, коли передові діячі XIX ст. повставали проти похмурого «пекла» сучасної їм дійсності, вони не могли не згадати Данте. На Заході — Байрон («Видіння суду», «Пророцтва Данте»), Шеллі, Гюго («Видіння Данте»). Важко перелічити всі звернення до Данте художників пензля від Ботічеллі до Делакруа, від Делакруа до Айвазовського — так само, як і музикантів від Ліста до Чайковського («Франческа да Ріміні»).

¹ Л е н і н, Твори, т. 25, стор. 347.

Данте живе, хоч і перестала жити християнська міфологія, яка дала образну систему його творів. Ім'я Данте згадується шоразу, коли виникає ідея протесту, непримиренності. Картаючи німецьку реакцію, Гейне нагадує їй, що існує пекло, з якого її не виведуть ніякі молитви:

Чи ж Дантове пекло не звісне тобі,
Страшливі оті «терцаріме»¹?
Кого в таке пекло впакує поет,
То й бог його відтам не вийме².

Про Данте згадує і наш радянський поет, протиставляючи себе буржуазним виродкам, «пузатим, ситим і продажним», які нахабно звуть його «співати з ними в тон». Але він стоїть, «немов той Дант у пеклі», стоїть, «мов скеля непорушний»³.

Так, ім'я Данте згадується і буде згадуватися завжди, коли мова зайде про протест, про непримиренність, про боротьбу проти несправедливості, проти зажерливості, проти зрадництва.

В цьому протесті і в могутньому реалізмі Данте право його поем на увагу далеких його нащадків.

О. І. Білецький

¹ Терцини.

² Г. Гейне, Німеччина, переклад І. Франка. Твори, т. XXVII, 1929, стор. 245.

³ П. Тичина. Відповідь землякам. «Вибране», 1954, стор. 68.

В путі життя, на середині саме,
Я опинився в пралісі густому
І йшов наосліп нетрями-ярами.

4 Аж моторошно робиться самому,
Коли згадаю праліс той заклятий,
Бір непрохідний в мороці страшному!

7 Зі смертю лиш це можна порівняти.
Та знову долю я знайшов щасливу,
А як — про те ви будете читати.

10 Напевне, завдяки якомусь диву
Туди я втрапив: сон нагнав знемогу,
І загубив дорогу я правдиву.

13 Однак, добившись до горба крутого,
Що ним кінчалась та страшна долина,
Яка в мені посіяла тривогу,

16 Побачив я вгорі, що верховина
У сонячнім світилася промінні,
Котрим всякчас керується людина.

19 Тоді нараз позбувся я тремтіння,
Навіяного дикістю природи
У ніч, що так тривожила сумління.

- 22 Як той, хто, врятувавшись від пригоди,
Задиханий, на берег вийде з моря
І дивиться здаля на бурні води,
- 25 Так дух мій, утікаючи від горя,
Оглянувся, щоб зміряти дорогу,
Де смерть чатує в пильності суворій.
- 28 Спочивши тілом від шляху тяжкого,
Я рушив знов долиною пустою
Угору, ставлячи на камінь ногу.
- 31 Я вже стояв під самою горою,
Коли пантера бистра, розшаліла,
Із шкурсю плямистою, рябою,
- 34 Мене в моєму русі зупинила.
Прогнать її — було і думать годі,
І далі йти зробилося несила.
- 37 Уже погожий ранок грав на сході,
І підіймалось сонце із зірками,
Що з ним були, коли господь в природі
- 40 Красу їх вперше засвітив над нами,—
І я відчув надію нелукаву
Збороть потвору, що вкривали плями.
- 43 Та враз нову помітив я появу,
І знову страх поймав мене шалений:
З'явився лев, що грізну мав поставу.
- 46 Здавалось, він ішов напроти мене,
Піднявши лоб, і все навкруг тремтіло,—
Такий він був од голоду скажений.
- 49 Вовчиця теж, худе зігнувши тіло,
Ішла на мене, сповнена жагою,—
Багато душ від неї сиротіло.
- 52 Віч-на-віч із потворою гидкою,
Мов скаменів я, острахом повитий,
І попрощався у думках з горою.

- 55 Як той, що мав надію збагатіти,
Та час минув, і все пішло намарне,
І він лишивсь убожеством прибитий,
- 58 Таким я став, побачивши почварне
Створіння те, що підповзало хтиво,
Відгонячи мене в провалля хмарне.
- 61 Як до безодні йшов я полохливо,
Куди мене гонила зла тварина,
Німотний муж з'явивсь, мені на диво.
- 64 В пустелі, де гнітила самотина,
Гукнув йому я: «Змилуйсь надо мною,
Хто б ти не був, примара чи людина!»
- 67 А він: «Я був людиною живою;
Батьки мої в Ломбардії вродились,
• У Мантуї, над тихою водою.
- 70 Вродився я sub Julio. Судилось
У Рґмі жити, коли там Август правив;
Тоді богам облудним ще молились.
- 73 Я був поет, піснями я прославив
Анхізового сина, що із Трої
Пішов, як грек в огні її залишив.
- 76 Та ти чому вернувсь до долі злої?
На гору чом не сходиш пречудову,
Що є початком радості живої?» —
- 79 «То ти Віргілій, джерело, що мову
В нас розлило, поезії світило? —
Йому сказав несміливе я слово.—
- 82 Твоє натхнення завжди серце гріло,
Тебе любив, вивчав тебе невгавно,
Твоє мистецтво і моє вродило!
- 85 Ти — вчитель мій, улюблений віддавна,
У тебе тільки взяв я стиль принадний,
Яким ім'я здобув для себе славне.

- 88 Глянь, перед звіром став я безпорадний.
Мені, славетний, стань у допомозі,
Бо весь від жаху я дрижу, безвладний».—
- 91 «Змінити мусиш напрямок в дорозі,—
Він мовив, горе бачивши безкрає,—
Якщо рятунку прагнеш у тривозі.
- 94 Цей звір, що став ти перед ним в одчаї,
Дорогою не пропуска нікого,
Спинає всіх і люто убиває.
- 97 Така несита, хижа вдача в нього,
Що він не зна спокою ні хвилини,
Наївшись, хоче більше, ніж до того.
- 100 З ним різні парувалися тварини,
Та прийде Пес до лютої вовчиці,
І від зубів його вона загине.
- 103 Не їстиме землі він, ані криці,
Але любов та мудрість і чесноти.
Між Фельтро й Фельтро має він родиться.
- 106 Італію він виведе з скорботи,
Край, що Камілла смертю освятила,
Турн, Евріал і Ніс у дні турботи
- 109 Скривавили. Гонитиме щосили
Звірюку він, щоб повернуть до аду,
Відкіль її зажерність поманила.
- 112 Тепер одну даю тобі пораду:
Йди за мною, я за провід стану,
За вічну поведу тебе опраду.
- 115 Там голосіння вчуєш із туману,
Людей побачиш старовинних муки,
Що другу смерть вважають за бажану.
- 118 Побачиш тих, що і в огні розпуки
Не знають, твердо вірячи до краю
З блаженними колись діждатися злуки.

- 121 Якщо ж дістатись хочеш ти до раю,
Поможе в тім душа гідніша; з нею
Ти підеш, я ж тебе покинуть маю,
- 124 Бо володар над небом і землею,
Що я його не визнавав закону,
Не допуска мене до емпірею.
- 127 Всі царства визнають його корону,—
Лиш там престол він має і столицю.
Блажен, хто в ньому знайде оборону!» —
- 130 І я сказав: «Хай господа правиця,
Котрого лик для тебе не відкритий,
Мене веде, як добра рятівниця!
- 133 Зроби, щоб мав я змогу доступити
До врат Петра святого і до брами,
● Що сум таїть і плач несамовитий».
- 136 Він рушив, я пішов його слідами.

Пісня друга

Відходив день, і всі земні тварини
Звільняв вечірній присмерк від втоми;
І тільки я, на всій землі єдиний,

4 Вів боротьбу самотнього сіроми
З дорогою, а водночас з журбою,
Про що й скажу, в правдивості свідомий.

7. О музи, дайте сили і спокою!
О генію, допоможи сказати
Про всі дива, що сталися зі мною!

10 І я почав: «Поете, мій вожатий!
Глянь, чи мій дух настільки є живучий,
Щоб зміг ступить я за поріг проклятий.

13 Ти кажеш, батько Сільвія могутий
Живим одвідав селище довічне
І залишився цілий і квітучий.

15 Якщо, одначе, ворог зла величний
На смертного звернув ласкаве око,
То знав його він жереб невідкличний,

19 Вяский розум, серце без пороку:
Буть батьком Рима та його держави
Дістав він з неба місію високу.

- 22 І той і та, учителю ласкавий,
Святу явили на землі столицю,
Престол Петра воздвигнули у славі,
- 25 І путь, що оспівав ти в давнім віці,
Дала йсму велику перемогу
Та подолання папській патериці.
- 28 Сосуд обрання ту ж пройшов дорогу,
Щоб чистій вірі, джерелу спасіння,
Добути в ній безсмертну допомогу.
- 31 Та чи для мене ласка Провидіння?
Я ні Енея, ні Павла не гідний,
Бо ж я звичайне на землі створіння.
- 34 Хай і здобуду поворот свобідний,
Та подорож моя зухвальством буде.
• Мудрець, для тебе все це очевидне!»
- 37 Так я тоді, мов нерішучі люди,
Що від мети свої відводять очі,
Бо сумніви їм розривають груди.
- 40 Спинивсь над прірвою в початку ночі.
Від дум тяжких смертельно я втомився,
Хоч спершу йшов за вчителем охоче.
- 43 «Як, слухаючи, я не помилився,—
Великодушний провідник озвався,—
То страх у тебе в серці оселився.
- 46 Від нього замір не один зламався,
Він завжди ставить людям перешкоди.
Ти — ніби звір той, що куща злякався.
- 49 Щоб ти не мав до сумнівів нагоди,
Знай, в чім могого прибуття причина,
Бо гідний ти цієї нагороди.
- 52 Де піднебесна простяглась країна,
Жона мене покликала чудова,
І перед нею став я, мов дитина.

- 55 Вона сіяла, мов зоря ранкова,
І мовила, як ангел променистий,
Уживши знов свого земного слова:
- 58 «Поете з Мантуї, душею чистий,
Котрого слава в світі ще лунає
І світиться, як вічний стовп огнистий!
- 61 Мій друг нещасний на землі блукає,
Потрапив до страшної він пустині,
Тяжка тривога дух його поймає.
- 64 Боюсь, що надто пізно цій людині
Свою послать я хочу допомогу,
Про що наказ від неба чула нині.
- 67 То ж чаром слова мудрого свого
І всім потрібним для його спасіння
Зроби, щоб суму я збулась гіркого.
- 70 Я — Беатріче; це моє веління!
Я відтіля, де буду знов сьогодні.
Любов дає словам моїм горіння.
- 73 Як стану я перед лице господнє,
Не раз йому про тебе нагадаю.
І відповів душі я благородній:
- 76 «Жоно прекрасна, що прийшла із раю!
Ти рід людський так піднесла, єдина,
Що він сягнув самого неба краю.
- 79 Блаженний час, щаслива ця година,
Що зміг тебе я бачити і чути,
Клоню перед тобою я коліна.
- 82 Скажи лише: як зважилась прибути
До цього ти похмурого падолу
З вершин, куди жадаєш знов вернути?» —
- 85 «Скажу одверто,— мовила спрокволу,—
Чом відтіля, де сьйвом все повите,
Зійшла я сміливо в пекельне коло.

- 88 Боятися слід нам тільки зло творити,
А більше не лякаймося нічого,—
Це ти псвинен добре розуміти.
- 91 Таку дістала силу я від бога,
Що не жахаюсь жодної пригоди
І не займуся від огню земного.
- 94 Тебе в путі чекають перешкоди,
Та на Пречисту май усю надію,
Велику матір милосердя й згоди.
- 97 Вона святу покликала Лючію
І мовила: — Твій вірний у знесиллі,
Пошли йому підпору й чисту мрію.—
- 100 Лючія, ворог лиха і свавілля,
Почувши це, прийшла до місця того,
Де я була із древньою Рахіллю,
- 103 Сказала: — Доню господа святого,
Чому того не хочеш врятувати,
Хто сповнений кохання неземного?
- 106 Невже лишиш ти бідного ридати?
Невже не бачиш, як він тратить сили
Над річкою, що й з морем не зрівняти? —
- 109 Ніколи люди так ще не спішили
До зиску, чи втікаючи від шкоди,
Як я, почувши слово те стокриле.
- 112 З небесної спустилась я господи,
Бо всю надію лиш на тебе мала,
Чиї пісні достойні нагороди».
- 115 Коли вона мені це проказала,
Поглянула на мене у зітханні
І в путь мене, не гаючись, послала.
- 118 І от прийшов я, як звеліла Пані,
І звільнюю тебе від того звіра,
Що шлях спинив твій у краї незнані.

- 121 І що тепер? Відкіль твоя зневіра?
Чому закрався сумнів до уяви?
Де ділася твоя відвага щира,
- 124 Як три жони, святої гідні слави,
В небеснім домі так за тебе дбають,
І знаєш ти про задум їх ласкавий?»
- 127 Немов квітки, що голови схиляють
У заморозі, а як сонце блисне,
Підносяться і знову розквітають,
- 130 Так подолав я сумнів ненависний,
Відважно зрікся страху та відчаю
І в слово те повірив благовісне.
- 133 «О милосердна,— мовив я,— без краю,
І ти, що їй уклінно підкорився,
Себе я волі вашій доручаю!
- 136 Від слів твоїх знов дух мій запалився
Жадобою невтомно мандрувати,
І я при першім замірі лишився.
- 139 Вагань віднині я не буду мати,
Веди мене, учителю великий!»
Так я сказав, і рушив мій вожатий,
- 142 І я ступив на шлях стрімкий та дикий.

Пісня третя

Крізь мене йдуть у селище печалі,
Крізь мене йдуть у вічне місто болю,
Крізь мене йдуть між покоління впалі.

4 Спорудник мій явив тут правди волю,
Дух мудрості тут божої яснїє,
Любов свята витає в цім околі,

7 Вона одвіку в темряві зоріє;
Як їй, мені кінця нема і краю.
Хто йде сюди, покинь усі надії!»

10 Такі слова, що кличуть до відчаю,
Я прочитав над брамою при вході,
Тому сказав: «Учителю й вожаю!

13 Страшніших слів немає у природі!»
І він, премудрий: «Страх тут ні до чого,
Іди відважно — тут вагатись годі.

16 Дійшли з тобою ми до місця того,
Де — я казав — ти бачитимеш муки
Людей, що розуму збулись ясного».

19 І він тоді узяв мене за руку
З лицем ласкавим, що мій сум прогнало,
І ми ввійшли в таємний край розпуки.

- 22 Там від плачів, зітхань, благань лунало
Усе повітря, де не сяли зорі,
Так, що пролив я також сліз немало.
- 25 Говірки й мови у жахливім хорі,
Болючі зойки, стогін безнадійний
І сплески рук, знесилених у горі,
- 28 Творили шум безладний, неспокійний
В повітрі, де нема ні барв, ні краю,
І шум той був як вихор лиховійний.
- 31 І я, почувши ту шалену зграю,
Промовив: «Що це, вчителю ласкавий?
Хто люди ці у пазурах відчаю?»
- 34 А він мені: «Це душі, що ні слави,
Ані ганьби в житті не заслужили;
Зате й карається їх рід лукавий.
- 37 Їх з ангелами тими ув'язнили,
Які на бога бунту не здіймали,
Та й божої не прославляли сили.
- 40 Їх, як негідних, із небес прогнали,
Але прийняти й пекло не хотіло,
Щоб грішники за честь того не мали».
- 43 І я: «Чому так гірко й наболіло,
Учителю, юрба оця ридає?»
Він одповів: «Їх небо так побило
- 46 Тим, що умерти в них надій немає,
Життя ж їх марне — це подоба диму,
Тож заздрість їх до інших обіймає.
- 49 Ніхто не тужить на землі за ними,
І милосердя їм не заслужити.
Не говорім про них, поглянь — і мимо».
- 52 Тоді побачив прапор я розвятий,
Що біг по колу з швидкістю страшною,
Як вихор у піску несамовитий.

- 55 А далі люди виникли юрбою,
І я не міг тому пойняти віри,
Щоб смерть косила з жадністю такою.
- 58 В тім натовпі, подібному до виру,
Пізнав того я, хто велику долю
Відкинув, положливий понад міру.
- 61 Я зрозумів, що стогнуть тут від болю
Негідники, які не милі й богу,
І тим, що божу зневажають волю.
- 64 Поганці ті, що жити мали змогу,
А не жили,— блукали босо й голо,
Тяли їх оси й мухи всю дорogu.
- 67 Із їх облич спливала кров додолу
З сльозами вкупі. Хробаки огидні
Пили ту кров, загуслу й охололу.
- 70 Я глянув далі. В п'їтмі непогідній
Над річкою стояли юрби люду,
І я спитав: «Вожаю, хто ці бідні,
- 73 Яких я бачу ніби крізь полуду,
Чому жене їх невідома сила
До хвиль страшних? Що з ними далі буде?»
- 76 А він мені: «Річ стане зрозуміла,
Як прийдемо над Ахерону води,
Що їх печаль довічна отінила».
- 79 Від марнослів'я боячися шкоди,
Я в землю втупив очі соромливо,
І до ріки звели нас довгі сходи.
- 82 До берега підплив човном квапливо
Суворий дід і грізно став кричати:
«О горе вам, поріддя нечестиве!»
- 85 Ясного неба більш вам не видати!
Перевезу вас, і на другім боці
В огні й морозі будете страждати.

- 88 А ти, що зупинився на розтоці,
Живий, тікай від мертвих, і не гайся».
Та я спинився на останнім кроці,
- 91 І він сказав: «Дарма, не сподівайся
На берег той перепливи зо мною;
На інший, легший човен ти подайся».
- 94 А вчитель мій: «Вернися до спокою,
Старий Хароне. Вища сила діє
У справі цій. Хай буде мир з тобою!»
- 97 Харон замовк, слова почувши тії,
Та з гніву ненаситного, страшного
Іще кривавились кудлаті вії.
- 100 Всі голі душі, що прийшли до нього,
Враз як одна зубами задзвонили,
Почувши слово вироку гіркого,
- 103 Кляли і бога, й тих, що їх вродили,
І людський рід увесь, і те насіння,
З якого у життя пішли немиле.
- 106 Лунало довго те їх голосіння;
Та рушили вони на берег клятий,
Що жде людей без віри, без сумління.
- 109 Харон-диявол, у зlobі затятий,
Почав збирать оту нещасну зграю,
Веслом тяжким відсталих підганяти.
- 112 Як під осіннім вітром серед гаю
Пожовкле листя покидає віти,
Аж оголяться деревá до краю,
- 115 Так і Адамові недобрі діти
В похмурий човен сипались юрбою,
Немов пташки, принаджені у сіті.
- 118 Пливають вони зловісною водою;
Та ще кінчить не встигли переправи,
Як гурт новий зібрався над рікою.

- 121 «Мій сину,— вчитель пояснив ласкавий,—
Усі, що гнів господній накликають,
Сюди ідуть, із кожної держави.
- 124 Тому вони на той бік поспішають,
Що їх терзає правосуддя бога,
І мук собі вони самі бажають.
- 127 Для праведних тут інша є дорога;
Отож, Харона чувши гнівні крики,
Ти не повинен дивуватися з того».
- 130 Тут шум такий зчинився стоязкий,
Земля навкруг так страшно задрожала,
Що загіздився жах в мені навіки.
- 133 Погрозна буря вкруг забушувала,
Сліпучі запалали блискавиці,
І я упав, і тьма запанувала,
- 136 Неначе сон склепив мої зіниці.

Отямивсь я від голосного гromу,
Як той, що мимоволі пробудився,
Якусь напасть почувши невідому.

4 Спочилим оком я навкруг дивився,
Надіючись, що, може, розгадаю
І зрозумію, де я опинився.

7 На ту хвилину досягли ми краю
Страшної кручі, звідки шлях до ями,
Що повна зойків муки та відчаю.

10 Вона глибока, з темними ярами,
Тож, опустивши зір до дна самого,
Не бачив я ні світла, ані плями.

13 «Тепер до світу зійдемо сліпого,—
Сказав поет з обличчям сполотнілим,—
Я йду вперед, сліда держись могого».

16 Вжахнувшись, що став він мертво-білим,
Сказав я: «В тебе на лиці неспокій,
Чому ж мене ти хочеш бачить смілим?»

19 А він: «Лиш муки грішників жорстокі,
От що мене жалем гірким проймає,
А не страшать безодні ці глибські.

- 22 Ходімо; путь далека нас чекає.
І ми зійшли у край, сумний одвіку,—
У перший круг, що прірву обвиває.
- 25 Тут не було ні плачу, ані крику,
Бриніли тільки здавлені зітхання,
В повітрі дроз здіймаючи велику.
- 28 Причина цьому — болі без страждання
Дітей, жінок, мужчин, що йшли гуртами,
Бо гнало їх невтишене бажання.
- 31 І вчитель мовив: «Духи перед нами,—
Про них тобі я хочу розказати
Раніш, як далі цими йти місцями.
- 34 Вони безгрішні, годі не признати
Чесноти їх; та цього ще замало —
Хрещені лиш спасіння можуть мати.
- 37 Як християнство ще їх не осяло,—
До них і я належу, любий сину,—
Творця їх покоління не вславляло.
- 40 З таких причин, не за якусь провину,
Пропаші ми, і тяжко нестерпуче,
Що без надій зійшли ми в цю долину».
- 43 По слові тім відчув я біль важучий,
Подумавши про коло славне й знане
Мужів, що в Лімбі гинуть неминуче.
- 46 «Скажи мені, мій вчителю і пане,—
Почав я, щоб у вірі закріпитись,
Яка ламає хибне все й погане,—
- 49 Чи удалось відсіль кому звільнитись
Заслугами своїми чи чужими,
Щоб у раю небеснім опинитись?»
- 52 І він: «Ще був новим я поміж ними,
Коли дійшов сюди владар могучий,
Що подвигами вславився ясними.

- 55 Прабатька тількі він з цієї вивів кручі
І Авеля і Ноя та Мойсея,
Який народу дав закон блискучий;
- 58 Давида й Авраама із сім'єю,
Ізраїля, який біля дружини
Рахілі йшов, котру любив душею,
- 61 Ще й інших на блаженства верховини
Він зніс; рятунку доти не було
Для жодної на всій землі людини.
- 64 Так ми йшли; слова не замовкали
В нас на устах, коли ми йшли лісами,—
То тіні, мов ліси, навкруг стояли.
- 67 Недовго йшли ми з тихими речами,
Аж я вогонь побачив таємничий,
Що сферу тьми осяяв перед нами.
- 70 Ще здалеку мені упало в вічі,
Що там якісь пошани гідні люди
Зібралися окремо на узбіччі.
- 73 «О ти, якого прославляє всюди
Знання й мистецтво, що їх вирізняє
Із натовпу, як душі без сгуди?»
- 76 А він мені: «Їх слава, що лунає
З життя земного до небес, це творить,
І ласка божа їм допомагає».
- 79 Тимчасом чую голос, що говорить:
«Прославте всі поезії світило!
Вернувся дух, що честь у нас оспорить».
- 82 Як тільки те вітання прозвеніло,
Побачив я, що тіні йшли чотири.
Ніщо їх ні втішало, ні смутило.
- 85 І тут промовив мій учитель ширій:
«Поглянь на того, що з мечем ступає,
Як вождь, що шани годен і довіри».

- 88 Гомер це, рівного йому немає;
Горацій там, сатирами багатий,
Овідій — третій, ряд Лукан кінчає.
- 91 Вони, преславні, звикли шанувати
Моє ім'я, що не помре ніколи,
І через те прийшли мене вітати».
- 94 Так я сподобивсь підійти до школи
Того співця, чий голос — величавий,
Хто, мов орел той, обминає доли.
- 97 Поговоривши про високі справи,
Вони на мене глянули з привітом,
І вчитель усміхнувсь мені ласкавий.
- 100 Так піднесли мене вони над світом,
Прийнявши дружньо до гуртка свого,
І став я шостим в колі знаменитім.
- 103 До сяйва ми зближались ясного
З такими потаємними словами,
Що тут про них я не скажу нічого.
- 106 Величний замок виріс перед нами,
Що в сім рядів огородили стіни,
Срібlistими захищені струмками.
- 109 Як по землі, потік пройшли ми плинний,
Крізь сім воріт на пишний луг дістались,
Зелений від густої муравини.
- 112 Якись поважні люди там зібрались,
Із мудрими, спокійними очима,
З речами, що повільно розгортались.
- 115 Стежками піднялись ми некрутими
На пагорб, світлом золотим залитий,
І стала вся громада їх видима.
- 118 Великі тіні ми могли узріти,
І я високій радості віддався,
Побачивши те коло гордовите.

- 121 Електри дух там славний величався,
Побачив я і Гектора, й Енея,
І Цезаря, що яструбом здавався.
- 124 А там Камілла та Пентесілея
І цар Латин з прекрасною дочкою,
Яку віддав за любленця Арея.
- 127 А далі Брут, що дужою рукою
Прогнав Тарквінія, і Гракхів мати,
І Саладін сидів там самотою.
- 130 Підвівши зір, сподобивсь я пізнати
Вождя людей, що думкою ширяють,
І в серці мудролюбів привітати,
- 133 Що вчителя пошаною вінчають.
Сократа я побачив і Платона,
Що біля нього місце посідають.
- 136 І Демокріта вздрів я, і Зенона,
І Геракліта, поруч Діогена,
Був Емпедокл там, мудрості корона,
- 139 Анаксагор, Діоскорід, що вчено
Готовив ліки. Бачив я й Орфея,
Сенеку, Ліна, Туллія, Галена,
- 142 Евкліда геометра, Птоломея,
І Гіппократа, й постать Авіценни,
Аверроеса-тлумача. Не все я
- 145 Іще сказав,— немає сил у мене,
Бо кількість їх не залишає змоги
Провадить далі список незліченний.
- 148 На інші провідник звернув дороги,
Із місця миру — на вітри та бурі;
Я мусив кинуть затишок розлогий
- 151 І опинивсь в околиці похмуриї.

Цісна п'ятá

Так з першого у круг спустився я другий —
Вузький, та тяжчого повніший болю,
Тому там чути стогін муки й туги.

4 Мінос там лютий має повну волю,
Він біля входу перевіряє вини
І, судячи, вирішує всіх долю.

7 Коли нещасний дух туди прилине,
Усе йому він мусить розказати,
А він, усіх гріхів суддя єдиний,

10 Вирішує, куди його послати.
Тож скільки раз хвостом обкрутить тіло,
На стільки нижче має той ступати.

13 Стоять там завжди грішники несміло,
І кожен з тих, що до судді з'явився,
Сказав, почув — і вниз іде безсило.

16 «О ти, що в місці грізнім опинився,—
Мінос гукнув, урвавши суд суворий,
Коли в мій бік зненацька подивився,—

19 Тебе чекають муки тут і горе,
Не радуйся, що вхід сюди широкий».
А вчитель мій: «У ці сумні простори

- 22 Послав його, о судіе жорстокий,
Той, хто на світі може все вершити,
Тож дай йому, Міносе, волю й спокій».
- 25 Тоді почув я плач несамовитий,
Скорботою навіяний тяжкою,—
Його ніщо не може заглушити.
- 28 В околі, скованому німотою,
Лиш вило щось, як моря шум ревучий,
Коли два вихри стануть до двобою.
- 31 Пекельна буря, вітри там кипучі
Хапають душі у танку скаженім
І кидають їх у бездонні кручі.
- 34 В яру тім опинившись глибоченнім,
Вони кричать, ридають, проклинають,
У розпачі блюзнуючи шаленім.
- 37 І зрозумів я: тяжко так карають
Тих, що в житті грішать жагучим тілом
І любострастям розум убивають.
- 40 Немов шпаки під зиму стадом цілим
До півдня мчаться на невтомних крилах,
Так душі ті на вихрі розшалілім
- 43 Туди, сюди летять до меж немилих
І не знаходять ні душі живої,
Щоб пожаліла грішників безсилих.
- 46 Як журавлі в час осені глухої
Летять з піснями в сонячну країну,
Так, вирок долі клянучи лихої,
- 49 Кружляють скорбні тіні. В ту хвилину
Учителя спитав я: «Хто ці бідні,
Що мучаться в тій бурі без упину?» —
- 52 «Вони покари,— відповів він,— гідні.
Он та, що виступає перед ними,
Була владарка у країні східній,

- 55 Розкошами уславлена своїми.
Ця деспотка й підданцям дозволяла
Пороку своєвілля невиситиме.
- 58 Семіраміда це, що Ніна мала
За мужа. Як взяла її могила,
Султанською її держава стала.
- 61 А та з любові руки наложила
На себе, осквернивши прах Сіхея;
Он Клеопатра, що весь вік грішила.
- 64 Ото Гелена, красна, як лілея,
Війни причина; он Ахілл могучий,
Нещасна жертва пристрасті своєї,
- 67 Паріс, Трістан...» — Так линули у тучі
Коханці ті, що за гріхи страждали,
Як долі суд прирік їм неминучий.
- 70 Підряд передо мною уставали
Жінки й герої, з давнини узяті,
І жалощі у серці викликали.
- 73 І я почав: «Я хочу розмовляти
З двома стими, що летять у парі,
Куди лиш вітер їх несе крилатий».
- 76 І він сказав: «Зажди, коли примари
Наблизяться, тоді в ім'я любові
Проси, і прийдуть». Тут вони від хмар
- 79 Враз сдділились, до речей готові,
І я гукнув: «О душі, горем биті,
Я хочу з вами стрітись в розмові!»
- 82 Як голубів, що пристрастю повиті,
Шаслива пара до гніздечка лине,
І крила в неї широко розкриті,
- 85 Так тої ж відокремились хвилини
Ті дві душі з Дідониної зграї,
Почувши голос приятний людини.

- 83 «О ти, чий дух нам співчуття являє,
До тих крізь темні ти прийшов простори,
Що кров їх досі землю обагряє!
- 91 Коли б господь не був до нас суворий,
Молили в нього б ми тобі спокою,
Що зглянувсь ти на люте наше горе.
- 94 Ми до розмови станемо з тобою,
І поки вітер буде спать сердитий,
Розповідатимем. Над По-рікою
- 97 Вродилась я. Садами оповите
Все місто наше. В море річка вільна
Там плине, щоб з притоками спсчити.
- 100 Там я вродилась. І любов всесильна
Його моєю вродою скорила,
І смерть обох спіткала невідхильна.
- 103 Любов обох нас міцно полонила,
І так ми покохалися взаємно,
Що й тут нас жодна не розлучить сила.
- 106 Любов і смерть — тікати від них даремно!
Каїна вбивцю нашого чекає».
Так тінь мені промовила таємно.
- 109 Я жалощі відчув тоді безкраї,
Поник обличчям і застиг, похилий.
Мені ж поет промовив: «Чим страждає
- 112 Твоя душа?» — «Які ж то дивні сили,—
Я відповів,— яка жага фатальна,
Які чуття їх вік занастили!»
- 115 Вона мовчала, тиха і печальна,
І мовив я: «Твої, Франческо, муки
Мене смутять, немов сльоза благальна.
- 118 Та розкажи, згадавши день розлуки,
Як ви дійшли до таємниць кохання,
Як сплів Амур невинні ваші руки?»

- 121 Вона ж: «Немає більшого страждання,
Як щастя дні у горі споминати;
Це й твій учитель скаже без вагання.
- 124 Але як хочеш ти по правді знати
Коріння перше нашої любові,
Як він, крізь плач наважусь розказати.
- 127 На самоті у тиші присмерковій
Читали книгу ми про Ланчелота,
Ще не грішні навіть у розмові.
- 130 Проте всякчас ми червоніли потай,
Коли одне дивились на одного,
І з книги перейшла на нас турбота...
- 133 До уступу ми дочитались того,
В яким закохані уста з'єднали,
І він бажання не стримав палкого,
- 136 Уста його — мої поцілували.
Була та книга нашим Галеотто!
І того дня ми більше не читали».
- 139 Так виливала тінь свою скорботу,
А друга плакала так наболіло,
Аж охопила млість мою істоту,
- 142 І я упав, неначе мертве тіло.

Місяч шоста

-
- К** оли отямився я від зомління,
Що виникло від співчуття мойого
До родичів, яким нема спасіння,
- 4 Страждання свідком я зробивсь нового,
Що вигляд свій явило перед нами,
І оку не втекти було від нього.
- 7 То третій круг був, з вічними дощами,
Холодними, проклятими, важкими,
Що ллються безупинно там віками.
- 10 Там град і сніг потоками брудними
Бичують душі грішників пропащі,
Нестерпний сморід над місцями тими.
- 13 Там лютий Цербер три собачі паші
У гавканні шаленім роззявляє
На всіх, загрузлих у тій чорній хаші.
- 16 Червоні очі та потвора має,
Живіт роздутий, пазури неситі,
Якими душі грішні розриває.
- 19 Нешасні виють, ніби пси побиті,
Одні одним ховаються за спину,
Але нема рятунку їм на світі.

- 22 На нас поглянув він і в ту ж хвилину
Розкрив пащеку, вишкіривши зуби,
І тілом всім затрясся без упину.
- 25 Учитель, щоб уникнути загуби,
Землі захопив рукою жменю повну
І кинув нею Церберу між губи.
- 28 Як пес, що мав жадобу невгамовну,
Діставши кістку, раптом замовкає
І смочче мозок, радий невимовно,
- 31 Так демон пащі вмить стулив безкраї,
Які на жертви гавкають так дико,
Що кожна з них оглухнути бажає.
- 34 Між тінями, що дощ гнітить одвіку,
Ми йшли й на них ногами наступали,
Як на тіла, котрим немає ліку.
- 37 Усі вони там покотом лежали,
Один лиш несподівано підвівся,
Коли ми близько біля нього стали.
- 40 Сказав: «О ти, що в пеклі опинився,
Чи пізнаєш мого подобу тіла?
Ти жив, коли я з світом розлучився».
- 43 «Напевне, мука так тебе змінила,—
Я відповів,— що я пізнати не можу,
І пригадать мені тебе не сила.
- 46 Та чим розгнівав так ти силу божу,
Що у зловісну цю зійшов долину,
Не найстрашнішу, та на прірву схожу?»
- 49 А він: «В тім місті, звідки й ти, мій сину,
Родився я. Там заздрості людської
Не вмістить жоден міх і половину.
- 52 Я звався Чакко з вигадки лихої,—
За ненажерність так мене прозвали,—
І мучусть тут від хлющі навісної.

- 56 Та я не сам тут: в цю біду попали
Усі, хто винен в тім грісі гидкому».
Тут він урвав, і довго ми мовчали.
- 58 Я мовив: «Чакко, станові твійому
Від щирого я серця співчуваю,
Але скажи, якщо тобі відомо,
- 61 На чім скінчать усобицю безкраю
Дві сторони у нашій батьківщині,
І в чім причина,—я ж бо не вгадаю».
- 64 А він: «Судилось дикій половині
У тій війні здобути перемогу,
Вигнання—другій, при лихій годині.
- 67 Та в третім колі сонця золотого
Ті упадуть, а ті зведуться знову
За допомогою лукавця злого.
- 70 Чоло піднявши в гордошах святково,
Вони топтатимуть той гурт безсилий,
І не pomoже ані плач, ні слово.
- 73 Два праведних злочинців не спинили,
Бо ненаситність, заздрість і гординя—
Три іскри, що серця їх розпалили».
- 76 Тут він урвав жалібне голосіння.
І я до нього: «Хочу більше знати;
Задовольни ж, будь ласка, це хотіння.
- 79 Шановні Теггіяйо й Фаріната,
Арріго, Моска, Яків Рустікуччі,
У кого цнотами душа багата,—
- 82 Де всі вони, у мудрості могуті?
Чи їм даровано блаженство раю,
Чи у пекельні заслано їх кручі?»
- 85 «Серед чорніших душ вони, я знаю,—
Він мовив,— за тяжкі свої провини;
У нижчій крузі ту побачиш зграю.

- 88 Коли у світ, солодкий для людини,
Повернешся, то нагадай про мене.
Сказав я все. Прохання це єдине».
- 91 І він замовк. Ще кинув зір стражденний
На мене скося, мукою підтятий,
І до сліпих вернувсь, під дощ скажений.
- 94 Учитель мовив: «Тут він буде спати
І до труби архангела не встане,
Що в суд його покличе для розплати.
- 97 Тоді в могили вернуться порожні
Усі мерці, подоби приймуть давні,
Від грому суду заніміє кожний».
- 100 Так ідучи в розмові безугавній,
Минули ми той круг дощу і тіні,
І я сказав: «Учителю преславний!
- 103 Чи муки їх іще підляжуть зміні
І стануть після присуду зростати,
Чи зменшаться по божій благостині?»
- 106 Він одповів: «З науки маєш знати,
Що чим є досконаліша істота,
Тим глибше радість, тяжче біль сприймати.
- 109 Не стане кращою та вся бридота,
Тож грізний суд не зглянеться на неї,
А мукам ширші відімкне ворота».
- 112 Так ми ішли з западини тієї
І розмовляли; та не все те можу
Переказать. В кінці тропи своєї
- 115 Прийшли ми в землю Плутоса ворожу.

Пісня свола

арè Satàn, парè Satàn aleppe!»—
Плутон пашеку вмить розкрив звірину,
Але мудрець мене у тім вертепі

4 Підбадьорив: «Не слід його, мій сину,
Боятися; він хоче нас вжахнути,
Та зійдемо зі скель ми в цю долину».

7 Поглянувши на писок той надутий,
Сказав учитель: «Замовчи, почваро!
Поглинь себе самого, вовче лютий!

10 Ми недарма йдемо до цього яру:
Так хоче той, хто з неба Михаїла
Послав юрбі збунтованій на кару».

13 Як падають на кораблі вітрила,
Коли зламає шоглу смерч бурхливий,
Так повалилась ниць ворожа сила,

16 І ми зійшли в четвертий круг шумливий,
Спускаючись над краєм неозорим,
Що все замкнув порочне й нечестиве.

19 О боже правий! Що зрівнять з тим морем
Безмежних мук, яких не полічити?
Хто судить нас таким судом суворим?

- 22 Як вал понад Харібдою сердитий
Нуртує, хвилю стрівши супротивну,
Так набрід там кружляє розмаїтий.
- 25 Виконуючи вищу волю гнівну,
Там два гурти один проти одного
Тягар штовхають, силу мавши рівну.
- 28 Кричали всі між стогону тяжкого:
«Пощо збирать?» — «Навіщо роздавати?» —
І кожен пхав противника свого.
- 31 Так товпився увесь той гурт затятий
І звідси й відти — всі до середини,
Силкуючися опір подолати.
- 34 Півкруг зробивши, кожен шохвилини
Вертався знов, розгніваний і хмурий,
І я, сумний від дикої картини,
- 37 Сказав: «Учителю, цей люд понурий,
Ліворуч там, — то клірики, гадаю,
Бо бачу в них на головах тонзури».
- 40 А він: «Ти бачиш там огидну зграю
Сліпих душею і глухих серцями,
Що в скнарості не знали міри й краю.
- 43 Тепер у злості кричачи без тями,
Вони до точки тягнуться одної
Своїми пожадливими руками,
- 46 Лукаві слуги церкви пресвятої,
Священики, і папи, й кардинали,
Які горіли золота жагою».
- 49 А я на це: «Між ними я немало
Повинен би знайомих упізнати,
Що їх гріхи ці геть затаврували».
- 52 Він одповів: «Даремно так гадати:
Низьке життя так лиця їм плямує,
Що жодного не міг би ти назвати.

- 55 Ця пря довічна люто їх мордує.
Ті встануть з гробу з голими лобами,
Ті — стисши кулаки; таке віщує
- 58 Ім доля. Сипали одні скарбами,
А другі загібали все рукою;
Всім красний світ був за сьома замками.
- 61 Ти бачиш сам, якою є пустою
Фортуни ласка, що за неї люди
Ведуть борню, не знаючи спокою.
- 64 Бач, золотом, що є під сонцем всюди,
Або було, душа людська по смерті,
Замучена, спокою не добуде».
- 67 І мовив я: «Скажи слова одверті,
Хто ця Фортуна, вчителю ласкавий,
Що світ увесь їй хочеться зажерти?»
- 70 А він: «О роде грішний та лукавий!
Як темрява твій розум повиває!
Тож слухай, сину, про таємні справи.
- 73 Той, хто найвищий в світі розум має,
Створивши сфери, і вождів над ними
Поставив,— тим-то рівномірно сяє
- 76 Усюди світло, кожному видиме.
Землі ж послав він володарку долі,
Щоб керувала родами людськими.
- 79 Свою чергу у життєвому колі
Фортуна має людям визначати,
Людської не питаючися волі,
- 82 Свободу — тим, тим рабство прирікати,
Все їй підвладне, та саму богиню,
Як у траві змію, не розшукати.
- 85 Вам лиш коритись тайному велінню:
Воно все судить і усім керує
По власній волі, власнім розумінню.

- 88 Ніщо його у змінах не гальмує,
Його конечність гонить без упину,
І кожному воно свій пай готує.
- 91 Кленуть Фортуну часом бистрозмінну
Ті, що її благословить повинні,
І розпинають у лиху годину.
- 94 Вона ж, прекрасна, в радості невинній
Між інших світу первенців кружляє,
На кулі ставши, в русі безупинній.
- 97 Та місце мук ще більших нас чекає.
Заходять зорі ті, що нам світили,
Тож часу тут лишатися немає».
- 100 І з того кругу ми туди ступили,
Де з джерела ручай шумливий плине
Руслом, що води за віки прорили.
- 103 Червоно-чорна хвиля рине й рине,
І ми, йдучи сумними берегами,
Спустилися до дикої долини.
- 106 Болото розляглося перед нами,
Що зветься Стікс: воно з потоку того
Вродилося, що з гір тече струмками.
- 109 Пильніше придивився я до нього
І бачу: в мулі там загрузли люди,
Всі голі, повні гніву навісного.
- 112 Вони один одного били в груди
Руками, і ногами, й головою,
Страшна гризня точилась там усюди.
- 115 Учитель мовив: «Ті це, що злобою
Жили, хвилин не відаючи милих.
Повір мені, що навіть під водою
- 118 Почуєш зойки цих осатанілих,
А ті бульки над хвилями невпинні
Ідуть з грудей їх, в муці наболілих».

121 «Тому ми опинились в баговинні,—
Стогнали грішні,— що під сонцем ясным
Були як дим, як непотрібні тіні,

124 Життям не утішались прекрасним».
Та тільки клекіт в них ішов із рота,
А слів людських не вимовить нещасним.

127 Так, ідучи по березі болота
Та обираючи сухіші межі,
Дивились ми, як мучиться бридота,

130 І врешті опинились біля вежі.

Пісня восьма

Скажу, свою продовжуючи мову:
Здаля ще, вежу бачивши високу,
Постерегли там річ ми загадкову,—

4 Два вогники відкрило наше око,
Світився й третій в далині безкрай,
У пільмі блимаючи одиноко.

7 До моря знань, що світ весь осяває,
Звернувся я: «Що ці вогні говорять,
Що третій їм здаля відповідає?»

10 А він: «Як очі цей туман поборють,
Побачиш ти, кого над цим болотом
Вони зовуть, мов заклинання творять».

13 Стріла прудкішим не шугає льотом
В повітрі перед нашими очима,
Як човник, ближче з кожним поворотом,

16 До нас летів над водами мутними;
Весляр у нім кричав мені сердито:
«А, грішнику! І ти поміж лихими!»

19 «Ні, Флегію. Не тішся так несито,—
Сказав мій вождь.— Ми прибули для того,
Щоб перевозу в тебе попросити».

- 22 Як той, що зле пожартували з нього,
І чує він про це оповідання,
Зайнявся Флегій з сорому страшного.
- 25 Учитель сів у човен без вагання,
А я по нім, і те суденце вбоге
Отяготила постать лиш остання.
- 28 Лиш сіли ми, відкинувши тривогу,
Старий каюк помчався, та глибоко
Занурився зненацька у вологу.
- 31 Посередині мертвого потоку
Побачив я брудну якусь істоту,
Що мовила: «Хто ти, що йдеш до строку?»
- 34 І я: «Одвідав лиш я це болото,—
А ти чому отут, гидка примаро?»
А він: «Приречений я на скорботу».
- 37 І я сказав йому: «Належну кару
Приймаєш ти; тебе я, гаде, знаю,
Тебе кризь бруд я упізнав, почваро».
- 40 Враз до човна він руки простягає,
Та вчитель відштовхнув його щосили,
Гукнувши: «Геть! Тут місця псам немає».
- 43 Обняв тоді мене наставник милий,
Поцілував і мовив: «Духу чистий,
Благословенна та, яка носила
- 46 Тебе в утробі! Людям він користі
Не дав на світі, лютячись без тями,
І з гніву казиться в цім клятім місці.
- 49 Чимало є таких і між царями,
Що в цім болоті лазять, ніби свині,
Оганьблені нечистими ділами!»
- 52 І я: «Хотілось би побачить нині,
Як він, в гидку обернений тварину,
Порине в твань, таку страшну людині!»

- 55 І вчитель мій: «Ще берега ми, сину,
Не досягнем, як він у воду чорну
Пірне, нещасну клянучи годину».
- 58 І враз юрбу побачив я потворну,
Що потягла гордівника із криком,
І я прославив силу чудотворну.
- 61 «Хапай Ардженті!»— в натовпі великім
Кричали всі; сам флорентієць лютий
Себе кусав, зайнявшись гнівом диким.
- 64 Що сталося далі, можу проминути.
Та крик такий почув я в ту хвилину,
Що очі звів до місця, мов прикутий.
- 67 Сказав учитель добрий: «Зараз, сину,
Побачиш місто, що зоветься Діте,
Снують там юрби грішні без упину».
- 70 «Якісь мечеті можу розрізнити,—
Сказав я.— Бачу, що усі там вежі
І місто все мов полум'ям залите».
- 73 А він: «Огонь там вічної пожежі
Палає: нижнє пекло перед нами
На тому простяглося узбережжі».
- 76 Ми поплили глибокими ровами,
Що місто те похмуре обвивали.
Немов залізні, стіни перед нами
- 79 Підносились, і довго ми кружляли,
Аж перевізник нам промовив: «Треба
Виходить,— досягли ми до причалу».
- 82 І сотні вартових, упавши з неба,
Сердито закричали біля брами:
«Хто це живий наслідивсь до Ереба
- 85 Прийти, у край, заселений мерцям?»
Та мій учитель знак їм дав рукою,
Що має говорити з воротарями.

- 88 «Ми розмовляти будемо з тобою,—
Сказали, гнів гамуючи свій сильний,—
А другий хай дорогою нічною
- 91 Вертається самотно, божевільний;
Хай спробує! Ти залишися з нами,
Ти, що привів його в цей світ могильний».
- 94 Подумай сам, читачу, як словами
Я цими був наляканий без краю,
Примушений вертатись манівцями.
- 97 «Учителю, що з глибини відчаю
Мене здолав недавно врятувати,
Не покидай мене, тебе благаю,
- 100 Бо згину я, самотністю підтятий,
Якщо зайти нам разом неможливо,
Удвох назад нам треба путь верстати!»
- 103 Так я сказав. «Тремтиш ти полохливо,—
Учитель мовив.—Та небесній волі
Повинні ми кориться святобливо.
- 106 Зажди мене у темнім цім падолі,
Плекай у серці змученім надії,
Ми будем разом: вір високій долі».
- 109 Пішов отець мій, що в віках ясніє,
А я лишився, сповнений тривоги,
У «так» і «ні» шаленім буревії.
- 112 Розмову чути їх не мав я змоги,
Але недовгий час вона точилась,
І стражі повідходили з дороги.
- 115 Залізна брама швидко зачинилась
Перед грудьми учителя і друга,
І тихо він вернувсь назад; одбилась
- 118 На світлому його обличчі туга,
Зітхав він, і уста його шептали:
«Відкіль ця заборона і наруга?»

- 121 Сказав мені: «Тяжкі думки опали
Мене, мій сину, та журитись годі,
Хоч що б вони на мене замишляли.
- 124 Були не раз вони на перешкоді;
Коли до першої дійшли ми брами,
За свідка був подібній ти пригоді.
- 127 Ти напис бачив з мертвими словами;
Тепер відтіль, де всі надії гинуть,
Зближається самотніми стежками
- 130 Той, хто до міста двері нам відчинить».

Моє лице, що з жаху побіліло,
Коли мій вождь до мене повертався,
Його лица враз колір одмінило.

4 До чогось він уважно прислухався,
Бо зір не міг побачити нічого
Там, де туман і морок розстилався.

7 «Ми все-таки здобудем перемогу,—
Почав,— або... та ні, там обіцяли...
О, де ж він, хто розвіє нам тривогу?»

10 Слова його уривчасто лунали,
Одне з одним, здавалося, у спорі,
Ті раптом тихли, інші виникали.

13 Я тратив мужність у душевній горі,
І те, чого не встиг він доказати,
Родило жах в моїй уяві хворій.

16 «Чи в раковину, де кінця не знати,
Хоч хтось із кола першого вступає,
Відтіль, де лиш надій усіх утрати?»

19 Так я спитав; і він відповідає:
«Тих, що сюди спускались, мало, сину;
Сюди для смертних доступу немає.

- 22 Раз, правда, я зійшов у цю долину,
Бо закліяла мене Еріхто люта,
Що може мертвих воскрешати з тліну.
- 25 Як тільки я порвав тілесні пута,—
Вона мене в Іудин круг послала,
Щоб тінь одна вернулася закута.
- 28 Тут темрява панує небувала;
Від неба віддаль тут найбільша, сину.
Та знаю шлях; надія не пропала.
- 31 Оце потік злосморідного плину
Все місто оперізує закляте,
І треба силу нам збороть зміїну».
- 34 Казав іще, та важко все згадати,
Бо поглядом спинивсь я, остовпілий,
На вежі, де вогню повік палати.
- 37 Три фурії пекельні там сиділи,
Усі в крові, від злобності шалені;
У них жіночий вигляд був і тіло.
- 40 Оповивали гідри їх зелені,
А замість кіс — гадюки страховинні
Звивалися на жах усіх геені.
- 43 І той, хто знав, як звуться ті рабині
Цариці тьми і вічного ридання,
Сказав: «Жорстоких бачиш ти Ерінній.
- 46 Ото Мегера, повна лютування;
Он Алекто́, що блідне роз'яріло;
Он Тісіфона».— І зайшло мовчання.
- 49 А ті собі терзали груди, тіло
Руками били й так кричали люто,
Що я припав до вчителя несміло.
- 52 «Медузо, йди у камінь обернути
Зухвальця,—вили голоси жіночі.—
Хай за Тезея він несе покуту».—

- 55 «Стань спиною до них, закривши очі!
Коли побачиш ти Горгону мстиву,
То вже повік не вийдеш з царства ночі».
- 58 І вчитель сам мене доброзичливо
Від того місця відвернув страшного
І очі затулив мені квапливо.
- 61 Хто ще не втратив розуму свого,
Розважте мудрість у серпанку слова,
В яким ви стільки бачите чудного.
- 64 Вже з хвиль мутних зближалася грозова
Страшного гомону могутня сила,
Від чого берегів стряслась основа.
- 67 Так лине вихор, що його збудила
Борня тепла із холодом завзята.
Він мчить, широкі розпростерши крила,
- 70 Ламає ліс, розтрощує загати,
Здіймає пил до неба, і від нього
І пастухи втікають, і ягнята.
- 73 «Приглянься, сину, до багнища того,—
Сказав мені учитель мій ласкавий,
Одвівши руки од лиця мого,—
- 76 Бач, в'ється дим?» — Як жаб поріддя жваве
Ховається від ворога-гадюки,
На саме дно пірнаючи, між трави,
- 79 Так бігли, мов тікаючи від муки,
Сто сотень душ від постаті одної,
Що через Стікс ішла, мов через луки.
- 82 Зближавсь незнаний, лівою рукою
Болотний дух відгонячи від себе,
Натомлений турботою такою.
- 85 Я угадав, що посланець то з неба,
І глянув на вождя. Сказав він знаком,
Що приклонитись у мовчанні треба.

- 89 В священнім гніві, з бурею однаким,
Жезлом прибулець враз відкрив ворота,
І ворог відступив із переляком.
- 91 «О з неба вигнані низькі істоти!—
Сказав незнаний на страшнім порозі,—
Де край зухвальства і межа мерзоти?
- 94 Пощо ці перепони на дорозі,
Боротись нащо проти тої волі,
Що змусить вас коритись перемозі?
- 97 Адже згадати Цербера доволі,
Що путь хотів герою перетяти
І аж завив, поранений, від болю».
- 100 Сказав — і шлях назад почав верстати,
Не дивлячись на нас, як той, що має
На серці думку інше доконати,
- 108 Не те, чого від нього хтось чекає.
А ми у місто кроки повернули,
Бо знали,— сам нас бог оберігає.
- 106 Так перепони всі ми проминули.
І я, що досі відчував бажання
Дізнатися, що мури ці замкнули,
- 109 Повів очима вколо без вагання,
І погляд мій на полі зупинився,
Де розтинались голоси страждання.
- 112 Як в Арлі, що над Роною підвівся,
Чи в Полі-місті, де Кварнаро синій
Біля границь Італії розлився,
- 115 Могили височіли в тій долині
І в німоті глибокій сумували,—
Та горе тим, кого я бачив нині!
- 118 Все поміж тих гробниць огнем палало,
І жар такий розпалював їх стіни,
Якого і в плавильнях не бувало.

- 121 Усі були відкриті домовини,
І в них лунав страждання стогін дикий,
Свідоцтво мук, нестерпних для людини.
- 124 І я спитав: «Чиї там чути крики,
Учителю, хто муками тяжкими
Там мучиться за гріх якийсь великий?»—
- 127 «Єресіархи,— він сказав,— і з ними
Єретики, яких не зраховати,
Однакові, з одмінами дрібними.
- 130 Подібні із подібними лежати
Приречені, та різний жар в могилах».
І ми пішли праворуч мандрувати
- 133 Поміж гробниць і мурів непохилих.

Нісня десяти

Тож ми ішли проходами вузькими
Між страдниками і стіною міста,—
Учитель мій, я в нього за плечима.

4 «Високий дух,— почав я урочисто,—
Ти, що привів мене у ці долини,
Задовольни мою жадобу чисту:

7 Тих, що лягли в сумні ці домовини,
Чи можна бачить? Віка трун одкриті,
А сторож не вартує ні єдиний».

10 Він одповів: «Замкнуть їх тої ж миті,
Коли вони з полів Іосафата
Повернуться, у тіло знов одіті.

13 В могилах цих лежить та згряя клята.
Що вірила, як Епікур навчає:
Загибель плоті — це й душі утрата.

16 Усе скажу, відмов тобі немає,
А щоб і іншу думку вдовольнити,
Скажу й про те, що твій язик ховає».

19 І я: «Мій добрий вóждю! Потаїти
Нічого я від тебе не збирався,
Та сам ти радив мало говорити».—

- 32 «Тосканче, що у гордоші не вдався,
Живим потрапивши в юдоль розпуки,
Прийди сюди й спинися тут, зласкався.
- 35 Твоєї мови виявляють звуки,
Що із тієї ти прийшов країни,
Якій завдав я так багато муки».
- 38 Такі слова з одної домовини
Почув я й притулився сторопіло
До наймудрішої з усіх людини.
- 31 А він: «Отямся і поведься сміло!
Це Фаріната встав перед тобою,
Від пояса і вище видно тіло».
- 34 Очима стрівся з тінню я смутною,
А скорбний дух, чоло підвівши й плечі,
Здавалось, пекло оглядав з пихою.
- 37 Мій вождь, явивши рухи молодечі,
Мене штовхнув до нього між гробами
І мовив: «Хай короткі будуть речі».
- 40 Я зблизивсь. Мрець зустрів мене словами,
Спочатку подивившись суворо:
«Скажи, хто ти і звеш кого батьками?»
- 43 На те йому я послухняно й скоро
Сказав усе, не криючи нічого;
Тоді підняв він брови трохи вгору
- 46 І мовив так: «Із роду ти чужого,
Ми різного з тобою прямування;
Та ворогам і я завдав лихого».—
- 49 «Ти вигнав їх, але вони з вигнання
Вернулися, твої ж на те не здібні»,—
Я відповів мерцеві без вагання.
- 52 Тут інший у труні устав подібний,
Піднявши підборіддя вище краю,
Мов на коліна став за вчинки хибні.

- 55 Він глянув, чи супутника я маю
Йому, як бачилося, дорогого,
Та не уздрів і заривав з одчаю.
- 58 «Тобі до цього селища сліпого,—
Сказав,— потрапить дар поміг крилатий,
Та чом не бачу сина я могого?» —
- 61 «Я не один, зо мною мій вожатий,—
Відрік я.— Путь мені він осяває;
Його не вмів ваш Гвідо шанувати».
- 64 Побачивши, як гірко він страждає,
І чуючи його печальну мову,
Я зрозумів, кого мій зір стрічає.
- 67 «Як ти сказав? — він вигукнув раптово,—
Не вмів він шанувати? Сину, сину!
Ти вмер! Покинув землю ти чудову!»
- 70 Не відповів йому я в ту хвилину,
Бо розум мій був сумнівом повитий,
І навзнік поваливсь він в домовину.
- 73 Та перший, з ким почав я говорити,
Не повернувся, не змінив постави,
Не ворухнувся навіть, гордовитий.
- 76 Він далі вів, вертаючись до справи:
«Так, їх невміння більш мене діймає,
Ніж те, що я отут лежу без слави.
- 79 Та п'ятдесят разів ще не засяє
Обличчя пані, що тут має владу,
І горе наше ти збагнеш безкрає.
- 82 В солодкий світ ти вернешся із аду,
Тож поясни: чому людські закони
Карають всіх моїх, немов за зраду?» —
- 85 «За те, що Арбію в потік червоний,—
Я відказав,—ви обернули в бої,
Це вирішено під церковні дзвони».—

- 88 «Не я один причинець битви тої,—
Промовив він журливо, крізь зітхання,—
Були й підстави для розправи злої.
- 91 Та як година надійшла остання
Флоренції,— на захист я єдиний
Підняв свій щит і голос без вагання».—
- 94 «Хай сєє мир для вашої родини,—
Я мовив,— та прошу я розв'язати
Ті пута, у яких мій розум гине.
- 97 Як бачу я, вам дано віщувати,
Що час майбутній принесе з собою,
Сучасності ж не можете ви знати».—
- 100 «Мов дальнзор, ми бачим з гостротою
Лише далеке,— відповів нещасний,—
Так волею приречено святою.
- 103 А те, що нині діється, сучасне
До нас доходить тільки-но чутками,
Очам же нашим все воно неясне.
- 106 Та зрозумій, що ми своєї тями
Позбавимось — в прийдешне зазирати,
Як вічності усі замкнуться брами».
- 109 Я, каяття нездатний подолати,
Прорік: «Тому, хто впав у домовину,
Скажи, що син ще смертю не узятий.
- 112 Не зразу відказать я мав причину,
Бо сумніви тяжкі мене точили,
Які розвіялися в цю годину».
- 115 Уже мене мій вождь покликав милий,
Тож я спитав поквапливо у тіні,
Хто ліг на муки в ці страшні могили.
- 118 Вона ж: «Тут тисячі страждають нині,
Тут кардинал із другим Фредеріком,
Про інших говорить ми не повинні».

- 121 І зникла тінь, і з роздумом великим
До вчителя наблизивсь я свого,
Засмучений людським примарним віком.
- 124 Пішли ми далі. Він мою тривогу
Помітив і спитав: «Що це з тобою?»
І я ні слова не втаїв від нього.
- 127 А він: «Мирися з долею людською!»
І палець підійнявши урочисто:
«Тебе, проте, я, сину, заспокою:»
- 130 Коли зустрінеш ти той зір пречистий,
Що всесвіт віддзеркалює правдиво,—
Домислишся до літ майбутніх змісту».
- 133 І ми пішли ліворуч неквапливо
Від муру, що позаду залишався,
Тропою, що у яр вела з обриву;
- 136 Там сморід нестерпучий підіймався.

Ніснѣ одинадцѣтѣ

згир'ям, що підносилось високо,
Оточене камінням, як стіною,
Спустились у темницю ми глибоку.

- 4 Гидкий там сморід хмарою густою
Вставав із прірви, весь отрути повний;
Від нього ми сховались за плитою
- 7 Гробниці, де був напис маломовний:
«Тут папа Анастасій місце має,
Що вслід Фотіну шлях обрав гріховний».
- 10 «Хай ніс до того смороду звикає,—
Сказав учитель,— годі ж поспішати:
Лише спочатку дух той так вражає».
- 13 І мовив я: «Щоб час не марнувати,
Словами просвіти мене своїми».—
«Цього я й хочу»,— відповів вожатий.
- 16 І він почав: «Між-скелями оцими,
Як сходини, лежать три менші круги,
Ніж ті, що переходили ми ними.
- 19 Прокляті тіні в цій безодні туги
Страждають; ти повинен зрозуміти,
Що призвело до мук їх та наруги.

- 22 Неправдою поріддя це несите
Жило, небесним силам ненависне,
Насильству та омані щоб служити.
- 25 Омана — гріх, лише людині звісний,
Тож бог карає у найнижчім колі
Кривоприсяжників, це кодло злісне.
- 28 В цім колі першим — люди злої волі,
А що насильство будь трояке може,
Три пояси лежать у тім падолі.
- 31 Творцю, собі та ближньому вороже
Насильство дике; все від нього в'яне,
І це тобі як слід збагнути гоже.
- 34 Воно готує ближнім болі й рани
Чи смерть несе їм, а майно в руїни,
В прах обертає, люте й неблаганне.
- 37 Розбійники й грабіжники в єдине
Зійшлися коло для гіркої муки,—
Це перший пояс грізної долини.
- 40 А хто на себе накладає руки
Чи власний дім плюндрує, мов шалений,—
Квилить у другім поясі з розпуки.
- 43 У цім похмурім поясі геєни—
І ті, хто змарнував життя в пороках
Та ще й на долю нарікав, мерзенний.
- 46 Насильство йде супроти сил високих,
І бога зневажаючи, й природу,
І благодать, незнану для жорстоких.
- 49 Найвужчий пояс — грішні з того роду,
Там пекло й для Каорси та Содома
Тавро готує в вічну нагороду.
- 52 Омана, що усім серцям відома,
І людям тим, що вірять їй, шкідлива,
І тим, кому довіра незнайома.

- 55 Ота остання згряя нечестива
Рве лиш природні ланцюги любові;
А в колі другому юрба брехлива:
- 58 Облудники, усе продать готсві,
Фальшівники, злодії, ворожбити,
Торговці святощами й лихослови.
- 61 Та перші можуть не лише розбити
Любов природну, а ведуть до згину
Союз довіри, святістю повитий.
- 64 Зайнявши всього світу середину,
Сам Діт престол жахливий посідає,
Відплата жде підступну там людину».
- 67 І я: «Віднині сумнівів немає
У мене, і я добре розумію,
За віщо в прірві цій народ страждає.
- 70 Однак скажи мені: оті в бурвію,
В густім болоті, шмагані дощами,
Що у злобі утратили надію,—
- 73 Чом не страждають там, на споді ями,
Господнім биті справедливим гнівом?
Чому проте так виють до нестями?»
- 76 А він на те: «Здалось тобі це дивом?
Пощо твій розум манівцями бродить?
Скріпи його, не сновигай дрімливо.
- 79 Адже ти знаєш з Етики три роди
Пороків, що вбивають нам щасливість
І від яких усе лихе походить:
- 82 Нездержливість, тваринна хіть, злостивість.
Із них нездержливість вражає бога
В найменшій мірі й залиша можливість
- 85 Покути. Думку цю розваж якмога
Та пригадай, хто ті були, що муки
У пеклі зазнають біля порога,

- 88 І знатимеш причину їх відлуки
Від виродків, і чом не так жорстоко
Побили їх правдиві божі руки».
- 91 І я: «О сонце, що лікуєш око,
Слова твої так ум мій прояснили,
Що й сумнівам радію я глибоко.
- 94 Та пригадай, про що ми говорили,
І поясни, чим ображає бога
Лихвар. Це зрозуміть не маю сили».
- 97 А він: «Твоя розвіється тривога,
Як ти філософа згадаєш слово,
Що вся природа з джерела одного
- 100 Іде: з мистецтва божого; чудово
І Фізика те може з'ясувати,
Хоч би її й читав ти поверхово:
- 103 Мистецтву вашому природа-мати
Зразки дає; людське мистецтво, сину,
Дитям господнім можемо назвати.
- 106 Із *Бутія* відомо, що в єдину
Ріку влились мистецтво і природа,
Щоб тішити й щасливити людину.
- 109 Від лихваря ж буває тільки шкода:
Мистецтво зневажає він високе,
Природу теж: йому б лише вигóда!
- 112 Та треба нам свої прискорить кроки:
Сузір'я Риб на сході вже заграло,
І Віз до Кавру котиться на спокій,—
- 115 А маємо пройти ми ще чимало».

Місяць дванадцятий

Те місце, що являло нам дорогу,
Ішло такими кручами стрімкими,
Що кожне відвернулося б від нього.

4. Як нижче Трента масами тяжкими
Камінні скелі в Адіч посповзали,
Бо, певне, землетрус відбувся під ними,
- 7 І ті сліди, що кинули обвали,
Такі щербаті, що неначе сходи
Для смілих мандрівців уготували,—
- 10 Подібне дике явище природи
Нам довелось тоді спостерігати.
Ганьба крітян, дух помсти і незгоди,
- 13 Фальшивою коровою зачатий,
Над кручею розлігся кам'яною.
Побачив нас — і сам себе кусати
- 16 Почав зубами. З мовою такою
Звернувся мудрець до злобної почвари:
«Ти думаєш — афінський цар зо мною,
- 19 Що вбив тебе? Геть, бидло, до кошари!
Мій друг в сестри твоєї не учився.
Прийшов він тільки бачить ваші карі».

- 22 Як віл, що від сокири заточився,
Налигач рве, шаліючи від болю,
Та лиш стріба, хоч утікати підвівся,
- 25 Так Мінотавр метавсь на скелі голій,
І крикнув вождь: «Спускайся вниз, мій сину,
Засліп на мить він — нам цього доволі».
- 28 І ми пішли з учителем в долину,
І як торкав ногою я каміння,
То падало воно у стромовину.
- 31 В задумі йшов я: «Хочеш зрозуміння
Цих диких місць, де звір минув нас лютий?—
Сказав мій вождь по паузі хвилини.—
- 34 То знай: як вперше довелось прибути
Мені в пекельні урвища таємні,
Про цей обвал ще не було і чути.
- 37 Та перед тим, як в селища підземні
Спустився той, хто із облади Діта
Спасенно вирвав душі під'яремні,
- 40 Здригнулась так долина, млою вкрита,
Що я подумав: то любов настала,
Котра, як каже нам мудрець, для світу
- 43 Страшний спочатку хаос появляла,
Отож і ці тяжкі камінні скелі
Потугою своєю зруйнувала.
- 46 Ти роздивися — по оцій пустелі
Струмує кров багряною рікою
І палить злобних душі невеселі».
- 49 Слепа жаго, нацькована злобою,
Яка ведеш нас крізь життя минуче!
Ти мучиш і за гранню нас земною!
- 52 Я бачив рів широкий вколо кручі,
Котрий усю долину обіймає,
Як говорив мій провідник могутий.

- 55 А попід ним, при надбережнім краї,
Кентаври бігли, наладнавши стріли,
Як це в ловитві на землі буває.
- 56 Спинилися, як тільки нас уздріли,
І три з них вийшло, залишивши зграю;
Вони стріляти явно в нас хотіли.
- 61 Одного вигук досі пам'ятаю:
«Якої муки ви прийшли шукати?
Кажіть мерщій; як ні, то я стріляю».
- 64 І вчитель мій сказав: «Це буде знати
Від нас Хірон — лише б дійти до нього.
Собі на шкоду звик ти поспішати».
- 67 Спинив мене й сказав: «Поглянь на того,—
Це Несс, який помер за Деяніру,
Але й убивцю отруїв свого».
- 70 Отой, що опустив свій погляд щирий,—
Хірон, в котрого брав Ахілл науку.
А третій — Фол; гнівливий він без міри.
- 72 Над прірвою вони напнули луки,
І грішника, що з хвиль кривавих зрине
Зависоко, уб'ють їх мстиві руки».
- 76 Ми підійшли на гурт отой звіриний
Поглянуть. Бороду Хірон кудлатий
Стрілою розчесав і, страховинний
- 79 Розкривши рот свій, чорний та зубатий,
Сказав кентаврам: «Задній з них, на диво,
Каміння зрушує, де ставить п'яти;
- 82 Живому тільки це зробить можливо».
Мій провідник, поглянувши на груди,
Де два ества зливалися примхливо,
- 85 Сказав: «Живі не потрапляють люди
Сюди,— та я його веду живого,
Висока воля здійснена цим буре».

- 88 Та, що мене послала в цю дорогу,
На мить одну урвала *алілуйя*;
Ні він, ні я не здатні до лихого.
- 91 З наказу сили вищої іду я,
Якій служу незрадно щогодини,
Тож дати нам провідника прошу я,
- 94 Щоб через брід повів нас в глиб долини,
Узявши спутника мого на плечі,
Бо він не дух, над струмнем не полине».
- 97 Хірсн кивнув, такі почувши речі,
І мовив Нессові: «Рушай із ними
Та захисти від злої ворожнечі».
- 100 І ми пішли над хвилями густими—
Кривавий лився то потік багровий;
Стогнав там грішних натовп, ледве зримий.
- 103 Вони були затоплені по брови.
Кентавр сказав: «Тут мучаться тирани,
Що золота в житті жадали й крові,
- 106 Що людям смертні завдавали рани.
Тут Олександр і лютий Діонісій,
Сіцилії мучитель неблаганний.
- 109 Отой, що схожий на звірюку в лісі,—
Граф Ацполіно; далі той білявий —
Обіццо д'Есте; у неправді й лисі
- 112 Від пасинка загинув він, лукавий».
Я до поета — і почув пораду:
«Його ти слухай: знає всі він справи».
- 115 Тут грішних ми побачили громаду,
Що в крові утопали аж до шиї,
Покарані за кривду чи за зраду.
- 118 Один стояв у темній безнадії,
І мовив Несс: «Убив того він в храмі,
Чиє при Темзі серце височіє».

- 121 Було багато інших перед нами,
Котрі з ріки по черево зринали,
Я вгадував знайомих між мерцями.
- 124 Тепер все менше в кров ми загрузали,
Що перед тим нам заливала ноги,
І врешті так на другім боці стали.
- 127 «Як з цього боку нашої дороги
Оцей окріп неначе висихає,
Так тогобіч, неначе кризь пороги,
- 130 Він в глибину все більше поринає,
І постає ця катівня жахлива,
В якій тиранів мука невгаває.
- 133 Отут всевишня кара справедлива
Аттілу мучить, бич землі й загрозу,
І Пірра, й Секста. Доля нещаслива
- 136 По віки вічні витискає сльози
З очей Рінґерів — Пацці і Корнето,
Що сяли страшні на світі грози».
- 139 З тим він пішов од мене й від поета.

Пісня тринадцята

е не добувся Несс до того боку,
Коли ввійшли ми в ліс такий понурий,
Що жодних троп не бачило там око.

4 Там листя не зелене — темнобуре,
Там віття скручене і вузлувате,
Там від отрути все мертвотно-хмуре.

7 Гущавини такої не видати
Від Чечіни і до Корнето в пущі,
Де від людей таїться звір кошлатий.

10 Звивали гнізда гарпії там злющі,
Які троянців із Строфад прогнали,
Віщуючи недобрі дні грядущі.

13 Широкі крила, лица ж людські мали,
Черева в пір'ї, кігті яструбині,
Ліс дивовижний вереском сповняли.

16 І мій учитель: «Далі підем нині;
У другий пояс треба нам ступити
Раніш, ніж добуватись до пустині.

19 Та мусиш погляд добре нагострити,
І ти побачиш речі небувалі,
Те, що раніш було тобі закрите».

- 22 Жахливі зойки звідусіль лунали,
Та я не бачив тих, що голосили,
І дивні почуття мене скували.
- 25 Я здумав, що подумав вождь мій милий,
Що здумав я, немовби між кущами
Сховались душі ті, котрі квилили.
- 28 А він сказав: «Зламай лише руками
Одну гіллячку, і почувеш, сину,
Дива, що вищі від твоєї тями».
- 31 Тоді зламав колючу я тернину,
І жалібно галузка застогнала:
«Ой, боляче! Жорстока ти, людино!»
- 34 Багряна кров на гілці виступала
І знов гірке почулося ридання:
«Спинись! Невже мені цих мук ще мало?»
- 37 Присуджено рослинне існування
Нам, що людьми були на тому світі,
Та ми не гади, нащо ж це страждання?»
- 40 Немов поліно у печі відкритій,
Огнем палає із кінця одного,
На другім — сльози ронить сумовиті,
- 43 Отак лилися з дерева чудного
Слова та кров, і опустив я руки,
Від жаху заціпенівши нелюдського.
- 46 А вождь: «О дух, що стогнеш тут від муки!
Коли б він знав, що має те зустріти,
Про що писав я людям для науки,
- 49 Він зло тобі не зважився б чинити;
З моєї він зламав тебе намови,
І я прошу цей іспит нам простити.
- 52 Скажи ж йому, хто ти, щоб добре слово
Там, на землі, про тебе пролунало,
Як він покине край цей загадковий».

- 55 І куш: «Так солодко на серці стало,
Що все скажу; коли терпцю в вас досить,
То слухайте, хоч буде слів чимало.
- 58 Я, знайте, той, який бувало носить
Ключі від серця Федеріка й ними
Все добуває, що лише попросить.
- 61 Діливсь він таємницями своїми
Зі мною; звик йому я слугувати
Турботами і денними, й нічними.
- 64 Повія ж та, що кесарські палати
Своїм ненатлим пожирає оком,
Народів смерть і тронів ворог клятий,
- 67 Так облила мене брехні потоком,
Що Август наш покарою страшною
Того скарав, хто був зразком високим.
- 70 Мій дух, навік позбавлений спокою,
Замислив смертю клевету відбити,—
Невинний винним став перед собою.
- 73 Клянусь корінням цим, що кров'ю вмите,
Ні віри, ані честі не ламав я
І перед паном мав чоло відкрите.
- 76 Тому, хто вийде звідси, розказав я
Усе, щоб він розвіяв злу обмову
І з мене змив тяжке мое безслав'я».
- 79 Він змовк, а вчитель мій: «Звернися знову
До нього,— час іще нам дозволяє,—
Чи ще не хоче він сказати слово».
- 82 І я: «Спитай, бо в мене сил немає,
Що можу ще корисне я від нього
Почути; жаль гіркий мене поймає».
- 85 І вождь йому: «Вернувшись до земного,
Мій друг задовольнить твоє прохання;
Скажи ж, о в'язню дерева страшного,

- 88 Як душі в це впадають існування,
Чи вирваться з полону їм можливо,
А чи навіки це їм покарання».
- 91 На ці слова той кущ зітхнув журливо,
А там зітхання перейшло до мови:
«Послухайте хвилину терпеливо.
- 94 Коли душа зірве свої окови
І самовільно тіла захист кине,—
Тоді Мінос, судити всіх готовий,
- 97 У сьоме коло шле ту тінь людини,
І там вона як зерно проростає
В подобу сухостеблї рослини.
- 100 Тут гарпій ненаситних люта згряя
Нас боляче терзає пазурами,
Але й вікно для болю відчиняє.
- 103 Ми вернемось за нашими тілами,
Та в день суда проте їх не надінем,
Бо те не наше, що розбите нами.
- 106 У цім гаю, де суджено рости нам,
З нас кожне на гіллі своїм повисне,
І буде це нам ви роком єдиним».
- 109 Ще зупинивсь послухать я навмисне
Про речі дивні та мені незнані,
Але зненацька шум почув зловісний.
- 112 Так слухає мисливець на поляні,
Що мчиться вепер, гнаний гончаками,
І чагарник ламає в люті п'яній.
- 115 І голих два з'явилося між кущами,
Скривавлені, розтерзані до краю,
Розтросуючи парості ногами.
- 118 Кричав передній: «Смерте, я благаю,
Рятуй мене!» — А другий: «Швидше нині
Біжиш ти, Лано, сповнений одчаю,

- 121 Аніж при Топпо в битві страховинній!»
Він оглянувся зором, повним муки,
І впав у кущ, його подібний тіні.
- 124 А через ліс голодні бігли суки,
Всі чорні, що утоми мов не знали,
Як ті хорти, що ловлять без принуки,
- 127 Вони на того, хто сховався, напали,
Впились зубами у примарне тіло
І геть його, ущент пошматували.
- 130 Ми до куща з учителем ступили,
Що, зламаній, весь кров'ю обливався,
І він сказав крізь сльози наболіло:
- 133 «Даремно ти під захист мій ховався,
О Джакімо да Сант-Андреа! В тому
Не винен я, що ти в гріхах купався!»
- 136 Щоб зрозуміть істоту невідому,
Спитав учитель: «Хто ти, що крізь рани
Ллеш кров свою і мову, нам знайому?»
- 139 А той йому: «О ви, подорожани,
Що прибули у темну цю країну,
Щоб бачить горе наше нездоланне,
- 142 Молю — зберіть усю мою тернину!
Я з міста, що від Марса відреклося
Для Іоанна. В ту гірку годину
- 145 Велике лихоліття почалося.
Коли б і досі там, де Арно милий,
Його подоби нам не збереглося,
- 148 То ми б даремно після днів Аттілі,
По тому небувалому розгромі,
Відбудувати город свій хотіли.
- 151 Повісивсь там у власному я домі».

Місяч зотирнадцяті

умуючи за милим рідним краєм,
Все листя позбирав я для примари,
Безсилої й повитої відчаєм.

- 4 За другим поясом над крутояри
Йшов пояс третій; в поясі отому
Ми вздріли місце праведної карі.
- 7 Щоб дати опис обширу страшному,
Скажу, що ми спинились на рівнині,
Де й кущику не вирости дрібному.
- 10 Скорботний ліс простягся круг пустині,
Рікою сам оточений довкола,
І на межі ми стали при долині.
- 13 Земля була піщана там і гола.
Катон ішов серед землі такої,
Коли ворожа сила поборола.
- 16 О сило помсти божої грізної,
Вжахнеш того ти, хто читати буде,
Що ми тоді побачили обоє!
- 19 Були там голі постаті усюди
Що в віковічнім розпачі квилили,
Та різні карі там приймали люди.

- 22 Одні на спинах лежма дико вили,
Сиділи інші, зібгані клубками,
Ще інші не спиняючись ходили.
- 25 Було найбільш останніх між мерцями,
Найменше тих було, котрі лежали,
Але найбільш вони стогнали саме.
- 28 Дощі вогненні спроквола спадали
На землю, як спадає сніг лапатий,
В альпійських горах, де шумлять обвали.
- 31 Подібне бачив Олександр завзятий
У час його індійської виправи,
Як на війська вогонь почав спадати.
- 34 Він полум'я топтать велів яскраве,
Окремо кожний вогник, щоб єдине
З них море не зробилося криваве.
- 37 Так тут спадали краплі шохвилини
І на піску мертвотному горіли,
Подвоюючи муки для людини.
- 40 І грішники немов танок водили,
Вимахуючи щоразу руками
І дощ той відбиваючи щосили.
- 43 І я сказав: «Учителю! Здолати
Ти міг усе, крім тої перепони,
Що нам у Діті рід явив проклятий.
- 46 Хто ж велетень, що нехтує закони
І в полум'ї лежить так гордовито,
Мов од пожежі він лише холоне?»
- 49 А той, про кого я питав, сердито
На голос мій віддалеки озвався:
«Лишивсь я тим, ким був для того світу!
- 52 Хоч як би Зевс із коваля знущався,
Що викував отой перун для нього,
Через який я із життям розстався,

- 55 Хоч би замучив всіх він до одного
Циклопів в кузні Монджібелло чорній,
Вулкана кличучи на допомогу,
- 58 Як у Флегрійській битві неповторній,
Нехай мене жахає він грозою,—
Даремна мста! Лишусь я непоборний!»
- 61 Тут вождь мій крикнув з пристрасстю такою,
Як ще того ніколи не було:
«О Капанею, власною пихою
- 64 Діла свої підносячи зухвало,
Поглиблєш ти сам свої страждання,
Діставши мук і так уже немало».
- 67 Тоді до мене, вже без хвилювання:
«Він із семи царів, що йшли на Фіви,
Не знав він ані страху, ні вагання;
- 70 Супроти бога був він нечестивий,
Такий і досі; муку по заслугі
Для нього вирік присуд справедливий.
- 73 Та далі йдімо, як незмінні друзі,
А щоб пісок цей не палив нам ноги,
Звертай під ліс, що йде по виднокрузі».
- 76 І ми, пірнувши у мовчання строге,
Дійшли туди, де струм тече багрянний,
Що я й згадать не можу без тривоги.
- 79 Як Булікаме, всім блудницям знаний
Окропом, що лікує грішне лоно,
Так плив потік той, ніби полум'яний.
- 82 Каміння тисло річку ту червону,
І дно її каміння вистилало,
Тож подолать могли ми перепону.
- 85 «З усього, що тебе тут дивувало,
Від часу, як ми вийшли з тої брами,
Де входить заборони не було,

- 88 Ще не було дивнішого для тям,
Як річка, де б вогні всі потухали», —
Озавась такими вчитель мій словами.
- 91 Всіх таємниці завжди притягали,
Тож попросив у нього я поживи,
Якої так уста мої жадали.
- 94 «Посеред моря острів є дрімливий,—
Сказав мій вождь,— він має ім'я Кріта,
Колись він був безгрішний і щасливий.
- 97 Між інших гір там Іда знаменита,
Що зеленню й вологсю блищала,
Тепер вона пустелею покрита.
- 100 Там Рея немовля своє ховала,
А щоб було його плачу не чути,
Жерцям своїм шуміти наказала.
- 103 Там старець є, у гору ту закутий,
Він спиною стоїть до Даміати,
Очима Рим хотів би привернути,
- 106 Для нього майстром золото узятє
На голову, на груди —срібло чисте,
А бронза —аж по місце, що розтятє.
- 109 Залізо ноги створює іскристе,
Але стопу він праву має з глини,
На неї й сперся старець урочистий.
- 112 Розколотий увесь він до частини,
Що з золота, і по розколу тому
Ручай із сліз на дно печери рине,
- 115 Відтіль —униз по схилу кам'яному,
До Стікса, Флегетона й Ахерона,
А там тече по жолобу вузькому
- 118 Туди, де непоборна перепона,—
В ріку Коцит. А що Коцит являє,—
Мовчу. Дійдемо й до його ми лона».

- 121 І я: «Коли ця річка витікає
З земного світу,— чом її лиш нині
Мандрівникове око помічає?»
- 124 А він: «Хоч ти й глибоко у пучині,
Та знай: округле все в просторі цьому,
І хоч пройшли ми нетрі та пустині,
- 127 Проте ще колу не кінець усьому.
А що відчув нове ти здивування,
То не дивуйся, сину мій, нічому».—
- 130 «А Лета де? — було мое питання,—
Про Флегетон же тільки те я знаю,
Що сліз людських гірке то струмування».—
- 133 «Ці запити твої я похваляю,—
Сказав мій вождь.— Та маеш ти вгадати,
Чому вода червона в цім ручаю.
- 136 Побачиш Лету. Але треба знати,
Що купіль там—для душ потік той чистий,
В яким гріхи дається омивати».
- 139 Тоді сказав: «Тепер цей ліс тінистий
Ми лишимо; отож іди за мною
Уважно крізь оце міжгір'я млисте,
- 142 Де тушаться усі вогні водою».

От ми йдемо по березі каміннім,
І випари, що з ручая зринають,
Огні всі гасять з їх палахкотінням.

4 Так, як фламандці греблю насипають
Між Брюгге і Гвідзантом,— нездоланий
Тим опір проти моря воздвигають,—

7 Як сиплють гать високу падуани
Вздовж Бренти, щоб свій город захистити
Від поводи весною з К'ярентани,

10 Так берег цей, водою не підмитий,
Збудовано, хоч менший висотою;
Хто ж майстер був, не можу повістити.

13 Далеко стежкою зайшли ми тою,
І вже моє не досягнуло б око,
Назад зирнувши, лісу поза млою.

16 Йшли привиди назустріч вздовж потоку;
Мов люди в час, як молодик засяє,
Вони дивились в очі нам глибоко.

19 Нових людей уздрівши в тому краї,
З них кожен шулився нетерпеливо,
Немов кравець, що голку засиляє.

- 22 Один із них спинився і квапливо
Мене зненацька ухопив за полу
І вигукнув: «Яке я бачу диво!»
- 25 І я, коли простер він руку кволу,
Вдивився гостро в спалене обличчя,
І упізнав його високе чо́ло.
- 28 Вдивляючися в риси таємничі,
Я угадав, хто він, крізь темні плями.
«Брунетто, ви?» — йому гукнув я в вічі.
- 31 І він: «Дозволь хоч кількома словами,
Відставши, обмінятися з тобою,
Та й знов іти за іншими мерцями».
- 34 А я йому: «Сам думкою такою
Я тішуся. Отож із вами сяду,
Коли дозволить той, що йде зо мною».
- 37 І він: «Хто в кляту цю попав громаду,
Як спиниться, сто буде літ страждати
У полум'ї, немов за люту зраду.
- 40 Іди вперед, я буду вслід ступати,
А потім знов піду поміж своїми,
Кому судилось долю проклинати».
- 43 Хоч мучений ваганнями тяжкими,
Я голову схилив на знак пошани
І рушив берегами кам'яними.
- 46 Він запитав: «З неволі чи з омани
У пекло ти ще за життя спустився
І хто тебе провадить крізь тумани?»
- 49 І я сказав: «Посеред віку збився
Я в царстві світла з вірної дороги
І в дикому проваллі опинився.
- 52 Уранці, падаючи від знемоги,
Хотів уже назад я путь верстати,
Та раптом стрів проводиря могого». —

- 55 «Як будеш на зорю своєю вповати,—
Він одповів,— то певну віру маю,
Що в славі славній маєш ти сіяти.
- 58 Господній перст я на тобі вбачаю,
І сам тобі я став би у пригоді,
Та вмер і трапив у недобру зграю.
- 61 Немає честі в цім гидкім народі,
Що вийшов весь із Ф'езоле старого,
Подібний серцем кам'яній породі.
- 64 Тобі захоче тільки він лихого,
Ніколи-бо солодка смоківниця
Посеред глоду не росте гіркого.
- 67 Сліпі вони, жорстокі мають лица,
Пихаті, заздрісні, лукаві люди,
Тобі із ними знатись не годиться.
- 70 У таборах обох охота буде
Тебе принадить, та не бути тому,
Бо й ті, і ті достойні лиш огуди.
- 73 Нехай самих себе, немов солому,
Вони жеруть, підступні й невситимі,
Та паростку не в'януть золотому,
- 76 Що з зерна виріс, сіяного в Римі,
І на зловоннім їхнім гнойовищі
Живуть потомки римлян незборимі».—
- 79 «Якби були мої молитви віщі,—
Я відповів,— життя б ви не скінчили
Дочасно так на темнім кладовищі.
- 82 Пригадую ваш образ чистий, милий,
І ті хвилини добре пам'ятаю,
Коли мене ласкаво ви учили,
- 85 Які шляхи ведуть людей до раю;
Тож, маючи повинність перед вами,
Про вас в людському колі спогадаю.

- 88 Живу всякчас я вашими думками
І щиро їх відкрию перед Тою,
Кому всіма слугую почуттями.
- 91 Та знайте, повен вірою одною,
Аби мене лиш совість не корила,
Зустрітися ладен я із судьбою.
- 94 Хоч би Фортуна колесо крутила
І сьак, і так, як селянин — орано,
Моя незламна збереглася сила!»
- 97 Учитель мій на мене глянув дбало
І мовив так: «Хто слухати уміє
І розуміть— уміє вже немало».
- 100 Брунетто слів тимчасом не жаліє
І почина мені оповідати
Про тих, що з ним тут ходять без надії.
- 103 «Про декого я можу розказати,—
Мені він морив,— а про інших треба
Помовчати, щоб часу не втрачати.
- 106 Тут є низькі й високі слуги неба,
Є мудреці, яким була пошана,
Та ними, сину, ти, як гниллю, гребуєш.
- 109 Похмурого там видно Прісціана,
Аккурсійового можещ, бачить сина,
І, як тебе цікавить людства рана,
- 112 Он той, кого послать була причина
Рабу рабів на Баккільйоне з Арно,
Де він і згнів ганебно, як тварина.
- 115 На довшу мову сподіватись марно:
Ізнов пісок, як дим густий, піднявся,
І стало у повітрі з того хмарно.

- 118 З тобсю я б повік не розлучався,
Але прощай. Мій *Скарб* я зберігати
Прошу тебе: я в нім живим зостався».
- 121 І він побіг своїх наздоганяти,
Як той, що у Вероні на змаганнях
Біжить сукно зелене добувати.
- 124 Здавалось: перший він, а не з останніх.

- и чули шум, спускаючись у доли,—
То води в нижчий круг згори спливали
І так гули, немов улітку бджоли.
- 4 І враз три тіні від юрби відстали,
Що безупинно йшла понад потоком;
Ії вогненні струмні поливали.
- 7 Гукали тіні, ближчі з кожним кроком:
«Спинись! Ти жив, як бачимо з одіння,
У місті нашім, відданім порокам!»
- 10 Ох, я побачив рани страховинні
Від полум'я на їх нагому тілі!
Сам згад про них доводить до зомління.
- 13 Учитель, чувши зойки їх безсилі,
Звернувся до мене і сказав: «Спинися
І чемність появи у добрім ділі.
- 16 Коли б не скрізь огні тут розлилися,
Сказав би я, що треба поспішати
Тобі, не їм, щоб для розмов зійтися».
- 19 Вони ж ізнову почали кричати,
Коли спинились ми — і, мов шалені,
До нас добігши, почали кружляти

- 22 Немов борці могутні на арені,
Оголені й блискучі від олії,
Готуються змагатись, невтомленні,
- 25 Так тіні ті, плачущі в безнадії,
Крутились; бігли уперед їх ноги,
Назад вони все обертали шиї.
- 28 «Побачивши ці дикі перелоги,—
Сказав один,— і вигляд наш — зневагу
Відчуєш ти, одвідачу наш строгий.
- 31 Хай слава наша дасть тобі наснагу
Сказати нам, хто є ти, що до аду
Живим зійти в душі знайшов одвагу.
- 34 Отой, що я за ним ступаю ззаду,
Оголений і струпами покритий,
Бабуною славетну звав Гвальдграду.
- 37 Високородний, воїн знаменитий,
Він, Гвідо Гверра, краєві своєму
Умів мечем і розумом служити.
- 40 Той, що за мною по піску жаркому
Йде,— Теггіяйо Альдобранді славний,
Що годен пам'яті на світі тому.
- 43 Я, Рустікуччі, в муці безугавній
Нести свій хрест примушений із ними
Через дружини норів непоправний».
- 46 Коли б не полум'я неугасиме,
То кинувся б до них я без вагання,
І те схвалив би вчитель мійлюбимий.
- 49 Та страх огню це переміг бажання,
І я на прибережжі залишився,
Шлючи віддалеки їм привітання.
- 52 Я мовив: «Не для того я з'явився,
Щоб зневажати в муках вас, братове,
І співчуттям мій розум запалився,

- 55 Коли мій вождь мені серед розмови
Дав зрозуміти, рицарі шановні,
Звідкіль ви є та на імення хто ви.
- 58 Я ваш земляк; немов дари коштовні,
Я цінував великі ваші справи
В пошані і любові невимовній.
- 61 Плоди солодкі вчитель величавий
Мені після гіркого обіцяє,
Та йду я в центр пекельної держави».—
- 64 «Нехай твій світлий дух не угасає,—
Він одказав,— у тілі, жити гіднім,
Хай слави лавр чоло твоє вінчає.
- 67 Але скажи: чи в місті нашім ріднім
Панують досі мужність і чеснота,
Чи зникли геть у мороці огиднім?
- 70 Гульельмо Борсієре, що ворота
Йому до пекла відчинились нині,
Сказав, що загіздилась там бридота».—
- 73 «Не визнають ні честі, ні святині
Нові, до зисків ласі городяни,
І тонеш ти, Флоренціє, в гордині!» —
- 76 Так я гукнув крізь розпач полум'яний,
Вони ж презирнулися, як люди,
Що слово чують, і раніш їм знане.
- 79 «Як завжди ти говориш без облуди,
Як страху перед правдою не маєш,
Хай путь твоя благословенна буде.
- 82 Коли ти знов красу зірок спізнаєш,
З беззоряної повернувшись ями,—
Мандрівку цю з полегкістю згадаєш.
- 85 Згадай і нас, не знехтуй там мерцями». —
І знов побігли до свого кола
Прудкими, мов крилатими ногами.

- 88 «Амінь» ви не промовите ніколи
Так хутко, як з очей вони пропали.
Учитель мій гукнув, і я спроквола
- 91 Пішов за ним. Іще дороги мало
Ми зміряли, коли шумливі води
Так заревли, що мову заглушали.
- 94 Як та ріка, що бистро йде до сходу
Від Монте-Везо через Апенніни
У величі нестримної свободи
- 97 І зветься Аквакета, поки стіни
Форлі не встануть видом чудовим,—
Там зазнає ім'я її відміни,—
- 100 І водоспадом рине вниз раптовим
При Бенедетто монастирських мурах,
Що тисячам людей могли б бути сховом,—
- 103 Так тут, в пекельних урвищах похмурих,
Спадав з ревінням той потік скажений,
Аж я оглух, немовби на тортурах.
- 106 Був при запасі довгий шнур у мене,—
Пантеру ним хотів я упіймати,
Коли у ліс потрапив край геєни.
- 109 Подать його звелів мені вожатий,
І я простяг йому по першій слові,
В клубок зібгавши, шнур той вузлуватий.
- 112 Він відхилився в правий бік, клубкові
Надав розгін, тоді метнув щосили
Униз його, в провалля загадкові.
- 115 «Щось дивне ці глибини затаїли,—
Сказав собі я,—як і мудре око
Вдивляється в цю темряву могили».
- 118 Ох, треба нам думки ховати глибоко
Перед людьми, котрі не тільки вчинки,
А й мислі наші знають крок від кроку!

- 121 Сказав учитель мій: «Зажди хвилинку,
І ти побачиш те, що має статись;
Усе ти зрозумієш, любий синку!»
- 124 Для правди, що брехнею може здатись,
Уста по змозі треба зачиняти,
Бо можна тільки сорому набратись.
- 127 Та тут ніяк не можу я мовчати.
Комедією я клянусь, читачу,—
Дозволь цій книзі слави побажати,—
- 130 Що сталося так: у темряві я бачу
Плавця нараз, що силою чудною
Угору зноситься, в імлу гарячу.
- 133 Моряк так виринає над водою,
Що якір опускався відкріпити,
Зачеплений під хвилею морською,
- 136 І розтина руками вал сердитий.

Пісня сімнадцята

Поглянь на звіра із хвостом стрільчаным
Що гори рве, розтрощує твердині
І смородом все сповнює поганим!» —

4 Сказав учитель і кивнув тварині,
Щоб підійшла до берега самого,
Де височіли бескиди камінні.

7 І образ всіх оман і всього злого
Підплив до нас грудьми до половини,
Але хвоста не виставив бридкого.

10 Лице він мав неначе у людини,
Здавалось навіть, що і добре, й щире;
Та далі в нього все було зміїне.

13 Кігтясті лапи заросли без міри;
Хребет його і груди, й стан кошлатий
Були у плямах, що їх мають звірі.

16 Ні турки, ні татари вишивати
Ніколи краще килими не вмiли,
І Арахнея так не здатна ткати.

19 Як спочиває човен білокрилий,
На місці опинившись мілкому,
Чи як бобер, у ловлі посивілий,

- 22 У краї німців-ненажер глухому
Сідає в воду,—так потвора дика
На березі простерлась кам'яному.
- 25 Хвіст ворушився, як змія велика
Або лихого скорпіона ж'ало,
Отруєне й загострене, мов піка.
- 28 «Тепер нам треба,—вождь сказав,—помалу
Піти назустріч тому злому гаду,
Що розпростерсь на березі недбалю».
- 31 Погодився на мудру я пораду.
Праворуч десять кроків перейшли ми,
Рятуючись чимдуж від огнепаду.
- 34 Коли був звір як на долоні зримий,
Побачив раптом я юрбу народу
Над урвищами темними й жахними.
- 37 Учитель мовив: «Маєш тут нагоду
Пізнати добре кодро це прокляте;
Отож іди, поглянь на їх породу.
- 40 Та не збирайся довго розмовляти,
Бо з велетнем поговорить я маю,
Щоб він погодивсь нас на плечі взяти».
- 43 Так сам один я по стрімкому краю
У сьомім колі йшов, де загибають
Ті, що німому віддані одчаю.
- 46 Їх очі муку чорну відбивають;
Від полум'я оті нещасні духи
Самі себе руками захищають.
- 49 Так пси, бува, в день літньої задухи
Бороняться хвостом, а то й ногою
Від гедзів, бліх, від навісної мухи.
- 52 Дивлюсь на лица, лютою жарою
Попалені, і всі мені чужії;
Був кожен із калиткою малою;

- 55 З гербами ті калитки всі на шії,
І погляд упивався в них неситий,
Немовби там були усі надії.
- 58 В одного з них звисав мішечок шитий,
Де голубе на жовтім ми уздіри,
Лев на узорі зводивсь гордовитий.
- 61 У другого, що мов застиг, похилий,
Я вздрів калитку, ніби кров, червону,
На ній — гусак, як молоко весь білий.
- 64 Ще в іншого, звисаючи по лону,
Свиня на білім полі голубіла.
«Чого прибув ти в яму цю бездонну?—
- 67 Кричить: — Тікай, як ще не збувся тіла!
Знай, Вітальяно, мій сусіда, зліва
Тут сяде, бо пора йому наспіла.
- 70 Юрба тут флорентійців метушлива,
Я ж — падуанець. Слухаю в одчаї,
Як джерготить та згряя нечестива:
- 73 — Де той, якого герб три дзьоби має? —
І він язик свій висунув із рота,
Мов бик, що язиком свій ніс втирає.
- 76 Я, боячись, що по мені турбота
Закралась до учителя могого,
Пішов відтіль, де никла та бридота.
- 79 Мій всждь на звіра сів уже чудного
І мовив, даючи мені пораду:
«Пора настала рушити в дорогу;
- 82 Відсіль спуститись маємо по спаду,
Та перед мене ти сідай на спині,
Щоб ранити було не можна гаду».
- 85 Як той, у кого стали нігті сині
Від приступу тяжкого малярії,
Трясеться, лиш уздрівши вогкі тіні,

- 88 Так я здригнувсь, почувши речі тії,
Та, мов слуга, що має приклад пана,
Відкинув страх для сміливої дії.
- 91 Тож спина прийняла мене погана.
Учителя хотів я попрохати
Обнять мене, та зацікавив неждано.
- 94 Захисник мій, ласкавий мій вожатий.
Відчув без слів оту мою тривогу.
Він поспішив мерщій мене обняти
- 97 І мовив: «Геріоне, в путь-дорогу!
Та колами спускайся вниз, поволі,—
Ще ж не носив ти тягара такого».
- 100 Як човен, що хитався на приколі,
Спочатку йде під весляра рукою
Вперед стерном, людській покірний волі,
- 103 А там як слід рушає за водою,
Так звір пішов, б'ючи хвостом жахливим,
Немов угор, повітря з неспокою.
- 106 Не більше зляканий отцевим гнівом
Був Фаєтон, що віжками своїми
Пропік сліди по небу, мов кресивом,
- 109 Або Ікар, Дедала синлюбимий,
Коли відчув, як віск у крилах тане,
Що несений він був із Кріта ними,
- 112 Ніж я, коли побачив світ незнаний,
Де навкруги лиш темрява чорніла,
Куди поніс нас велетень слухняний.
- 115 Тягла униз його таємна сила,
І це відчуть я міг лише по тому,
Що хвиля вітру знизу в груди біла.
- 118 Почув я клекіт в урвищі стрімкому
Від водоспаду, що шумів під нами,
Захований у мороці густому.

- 121 Я вниз поглянув — і злякався без тям,
Огні побачивши й почувши крики,
І охопив учителя руками.
- 124 Я став від страху ніби без'язикий,
Коли почув, що ми йдемо додолу,
Туди, де стогнуть скарані навіки.
- 127 Як сокіл той, що в старості став кволий,
І не піймав за цілий день пташини,
Аж каже ловчий: «Ех, пропало поле *!»,
- 130 Униз іде, але не швидко лине,
А покружлявши тихо над ланами,
Сідає, злий, далеко від людини,—
- 133 Так Геріон спустився в яр із нами,
Де гостра скеля зносилаь угору,
І розлучившись із верхівцями,
- 136 Немов стріла, від нас помчався скоро.

* *Поле*—тут мисливський термін: полювання.—М. Р.

Частина в Пеклі є — Прокляті Доли,
Вся кам'яна, на колір мов залізна;
Високий мур підноситься довкола.

Глибокої криниці подобизна
Чорніє там якраз посередині;
Скажу пізніш, що то за прірва грізна.

Той пас, що йде від прірви до твердині
Високих скель, на десять смуг розтягтий.
Що круглі творять сходи камінні.

10 Подібне можемо спостерігати
Круг замків, де ідуть рови з водою,
Щоб від облог фортецю захищати.

13 Тож ті місця фортецею такою
Здавались; як од замкової брами
Мости ідуть навкруг попід стіною,

16 Так понад тими темними ярами
Високі скелі через перекати
Ішли навкруг аж до криниці саме.

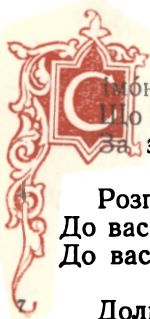
19 Там опустив нас Геріон хвостатий
І скинув хутко із своєї спини;
Ліворуч путь узяв тоді вожатий,

- 22 Нові там відкривалися картини,
Нові тортури і кати жорстокі,
Яких не бачив смертний зір людини.
- 25 Там грішників нагих лились потоки;
До нас найближчі чвалом поспішали,
А дальші — обганяли наші кроки.
- 28 Так ювілей у Римі святкували:
Щоб між народом не було затору,
Міст Ангела надвое розділяли;
- 31 Одні йшли до Петрового собору
Якраз супроти муру замкового,
А інші підіймалися угору.
- 34 Повсюди між громаддя кам'яного
Були чорти рогаті із бичами,
Що ними грішників карали строго.
- 37 О, як звивались грішники ногами
Від першого разючого удару,
Втікаючи від другого без тям!
- 40 Враз, ідучи, побачив я примару
І мовив: «Десь я бачив цю людину,
Що терпить тут таку гірку покару».
- 43 Тож зупинитися я мав причину,
Став біля мене й добрий мій вожатий,
Щоб міг порозмовляти я хвилину.
- 45 Бичований свій вид хотів сховати,
Понурившись,— та це було даремне!
Промовив я: «Ну, як же не пізнати!
- 49 Хоч ти обличчя маєш нині темне,
Я пізнаю тебе, Каччаніміко.
За що так суд скарав тебе таємний?»
- 52 А він мені: «Я б про вину велику
Мовчать волів, та чую ширю мову
І повертаюсь до земного віку.

- 55 Гізолу я, сестру свою чудову,
Дав пристрастям маркіза на наругу,
Тому і став за жертву лихослову.
- 58 Тут не один з Болонії я тугу
Виплакую; тут сльози лле, як воду,
Нас більш, ніж людності на всю округу
- 61 Між Рено та Савеною, що зроду
В своїй говірці сіра уживає.
Скупішого не знайдеш ти народу!»
- 64 Тут чорт підбіг, бичем його шмагає
І так йому говорить, сильно лютий:
«Геть, звіднику! Жіноцтва тут немає!»
- 67 Став при вожді я, щоб безпечним бути,
І рушили до взгір'я ми крутого,
Де скеля міст нам появляла кутий.
- 70 Тож до моста ми добулися того,
І подались праворуч від долини,
Де грішним вічну. суджено тривогу.
- 73 Коли зійшли на гребінь ми камінний,
Що понад грішниками нависає,
Мій вождь сказав: «Заждімо дві хвилини,
- 76 Нові сюди наблизяться хай зграї,
В яких облич не міг ти ще пізнати,
Як поруч з ними йшов по тому краї».
- 79 Могли ми натовп з мосту оглядати,
Що з іншого до нас підходив боку
І теж бичами був нещадно тятій.
- 82 Мої думки читаючи глибоко,
Учитель мовив: «Глянь-но на одного,
Що й серед мук безслізне має око.
- 85 Яка величність на виду у нього!
Язон це, що у мужності щасливий
До руна доступився золотого.

- 88 На Лёмносі, де у шаленім гніві
Жінки всіх чсловіків повбывали,
Він знадив серце Гіпсіпілі-діві,
- 91 Що подруг теж раніше ошукала,
І та красуня, славна чистотою,
В обійми аргонавтові упала.
- 94 Їі лишив облесник вагітною;
За неї й за Медею він страждае,
Що теж була повірила герою.
- 97 З ним поруч ті, чие сумління мае
Подібний гріх. Та говорить доволі
Про перший рів, де грішних вистачае».
- 100 Тут ми на іншій опинились полі,
Де другий міст із першим навхрест злився,
А другий рів простягся низько долі.
- 103 Там люд якийсь невпинно метушився
І дихав тяжко спраглими вустами,
Кричав щосили й мов у корчах бився.
- 106 Там стіни плісняві вкривали плями,
І випари, що із багна зринали,
Вражали нюх і зір пекли сльозами.
- 109 До дна самого очі не сягали,
І мусили знайти ми верховину,
Відкіль ясніше очі добачали.
- 112 Огидну ми побачили щіліну,
Подібну до смердючої клоаки,
Де, утворивши купу комахину,
- 115 Вовтузивсь у грязюці люд усякий.
Один устав; з-під калу на обличчі
Чи пан, чи піп він— не було признаки.
- 118 «Чом дивишся мені так пильно в вічі?» —
Він скрикнув, гнівно підійнявши руки.
«Бо бачив я тебе не раз, не двічі».

- 121 Як ти сухе волосся мав. Ти з Лукки,
Алессіо Інтермінеллі званий,
Тому мене твої цікавлять муки»,—
- 124 Так я сказав, Він кулаком, як п'яний,
Себе по тім'ї вдарив, мовивши: «Страждаю,
Бо лестив людям, що не варті шани».
- 127 А вождь мені: «Пригляньсь до того краю,
Нагнувшись аж до самої ями:
Повія там, аж скиглячи з одчаю,
- 130 Себе щохвилі дряпає руками,
І крутиться в багні безперестанку,
З химерними усякими стрибками.
- 133 Фаїда це, що відказала зранку,
Коли її спитав по ночі милий:
«Як я тобі?» — «Чудовий ти, коханку!»
- 136 Та годі. Тут ми очі вдовольнили.

Сімоне-магу з причетом нікчемним,
Що речі, молитов високих гідні,
За золото продаєте мерзенним

Розпусникам, які злодіям рідні!
До вас моя сурма тепер співає,
До вас, що в ямі мучитесь огидній.

Долину третю погляд озирає
І падає на середину рову,
Що міст над ним камінний нависає.

10 О Мудросте найвища, як чудово
На небі, на землі і в жерлі злому
Від зерна відділяєш ти половину!

13 Скрізь отвори у ґрунті кам'яному,
Широкі й круглі, протинали схйли,
Одної форми, в розмірі одному.

16 Вони як ті, здавалося, темніли,
Що у моїм прекраснім Сан-Джованні
Під час хрещення панотцям служили.

19 Один такий, у добрім пориванні,
Розбив я був, рятуючи дитину.
Людській не треба вірити догані!

- 22 Крізь кожну виглядало там щілину
По дві ноги аж по коліна голі,
А тулуб дірку виповняв камінну.
- 25 Огонь жорстокий завдавав їм болю,
І ноги так пручались і тремтіли,
Мов їх суглоби рвалися на волю.
- 28 Як полум'я, що лиже жирне тіло
І тільки зверху повзає та блима,
Так вогники на п'ятах їх горіли.
- 31 «Хто той,—я мовив,— що не знає стриму
І найзавзятіш ступнями хвицає
Під язиками полум'я жаркими?»
- 34 І вчитель: «По тій скелі, що звисає,
Знести тебе до нього у долину?
Спитаєш сам, за що він так страждає».
- 37 І я йому: «Гаразд, ні на хвилину
Нема вагань. До тебе повен віри,
З тобою скрізь піду я без упину».
- 40 Отож валів минули ми чотири
І в яр отой спустилися заклятий,
В яким чорніли таємничі діри.
- 43 В своїх обіймах ніс мене вожатий,
Аж поки не дійшли до тої ями,
Де мрець хвицався, бо не міг ридати,
- 46 «Хто б ти не був, що б'єшся тут ногами,
Застромлений у землю головою,—
Я мовив,— одгукнись мені словами».
- 49 Так сповідач, не тратячи спокою,
Убивцю сповіда, що в землю вритий,
А відтягає кару над собою.
- 52 Мені ж він крикнув, мов несамовитий:
«Ти, Боніфацію, прийшов так рано?
Збрехав мені наш список знаменитий!

- 55 Чи ти стомивсь від розкоші та сану,
Задля яких жону ти пресвятую
Поверг у гріх, розпусту і оману?»
- 58 Почувши мову дивовижну тую,
Стояв я перед ним, зніяковілий,
Не розуміючи, що, власне, чую.
- 61 «Скажи йому,— пораду дав Віргілій,—
Ні, я не той, не той, ти помилився».
І я сказав слова ці зрозумілі.
- 64 Таке почувши, грішник затрусився
І голосом промовив наболілим:
«Чого ж ти хочеш? Чом сюди з'явився?
- 67 Та як прийшов сюди ти з духом смілим.
То знай: одягнений в Петрові шати,
Підносивсь я над християнством цілим.
- 70 Була у мене ведмедиця мати;
Для ведмедят складав у міх я злото,—
Тепер в міху повинен сам страждати.
- 73 Там, підо мною, всі низькі істоти,
Які раніше в церкві торгували,
Затиснені в гаряче це болото.
- 76 І я спущусь у тьмяні ті підвали,
Як прийде той, що я тебе за нього
Вважав, про що уста мої сказали.
- 79 Та я стою лицем до долу того
І мучусь довше в полум'ї лихому,
Ніж буде це призначено для нього.
- 82 Бо після нього пастиреві злому
Із заходу, без честі і закону,
Караться суджено на місці цьому.
- 85 Новітньому подібний Іасону,
Описаному в книзі *Маккавеї*,
Він на французьку уповав корону».

- 88 Тоді його від простоти всієї
Я запитав: «Чи скарбу домагався
Бог від Петра, коли з руки своєї
- 91 Ключі від церкви дати обіцявся?
Напевно він жадав лише одного:
«Іди за мною» — і на тім zostався.
- 94 Петро з Матвія не хотів святого,
Щоб за престол він заплатив грошима,
Як вибір впав по зраднику на нього.
- 97 Отож покутуй; гроші їж очима,
Які брудними ти добув руками
І йшов на Карла безсоромно з ними!
- 100 Я говорив би гіршими словами,
Коли б не мав до тих ключів пошани,
Що божу волю втілюють над нами.
- 103 Продажні душі, кодло препогане,
Що добре все на світі зневажає,
Від вас і чесні гинуть християни!
- 106 Апостол вас-бо на увазі має,
Малюючи блудницю, що з царями
В перелюб нечестивий упадає.
- 109 Вона з сьома родилась головами,
Десятирога — і добро чинила,
Як муж її не вкрив себе гріхами.
- 112 Жадоба злота вас полонила,
Невірні навіть моляться кумиру
Одному,—а у вас кумирів сила.
- 115 О Костянтинне! Хоч прийняв ти віру,
Та лихо родові вчинив людському,
Своїм дарунком пастирю і кліру!»
- 118 Так говорив я грішникові тóму,
А він, чи повен каяття, чи гніву,
Усе ногами дригав без утоми.

- 121 Мій вождь на мене поглядав зичливо,
Мов захочував мене в тій мові,
І похваляв клятьбу мою правдиву.
- 124 Обняв мене він з широї любові
І, пригорнувши до грудей шосили,
Пішов назустріч власному слідові.
- 127 Так з ним удвох ми путь свою вершили,
І він підняв мене на височини,
Що вал четвертий з п'ятим сполучили.
- 130 Було там легко впасти у низини,
Бо шпиль був гострий, ще й слизький до того,—
Там навіть кози не найшли б стежини.
- 133 І на нову ступили ми дорогу.

Пісня двадцята

Нові тортури оспівати маю
В двадцятій пісні першої частини,
Де мова йде про селище відчаю.

4 Приготувавсь я глянуть з верховини
У прірву, що розкрилась підо мною,
Де сліз потік віками рине й рине.

7 Безмовні тіні там ішли юрбою,
Немов процесія в час літанії,
Охоплені скорботою гіркою.

10 В цікавості розкрив я ширше вії
І тут нову побачив страховину:
Були химерно скручені в них шиї,

13 Звисали чудно лиця їх на спини,—
Тож задкували духи ті квапливо,
Бо тільки ззаду бачили стежину.

16 Параліч тільки здатен так жахливо
Людині голову перекрутити,
Але не знаю я, чи й це можливо.

19 Читачу, коли висновок зробити
Ти можеш, вірний божій благостині,—
Зміркуй: чи міг я слізьми не зросити

- 22 Очей, таке побачивши видіння,
Коли в подобі й постаті людської
З очей стікали сльози вниз по спині!
- 25 Я плакав біля скелі кам'яної,
А вчитель мовив: «Божевілля, сину,
Ці жалощі до зграї навісної!
- 28 Є вищий суд, і судить він людину;
Хто вироку не визнає святого,
Сам упадає у тяжку провину.
- 31 Поглянь угору, подивись на того,
Що на очах фіванців проковтнула
Його земля, і всі тоді до нього:
- 34 «Амфіараю! — як один гукнули,—
Чого тікаєш з війська?»—Та в глибини
Спускався він, де ждав Мінос нечулий.
- 37 Поглянь, яка настала з того зміна,
Хто завжди тільки уперед дивився:
Де груди мав, тепер у нього спина.
- 40 А ось Тірезій, що перетворився
На жінку був з химерного бажання
І жінкою усім еством зробився.
- 43 Лиш двох гадюк побачивши сплітання
І вдаривши по тих гадюках кием,
Вернувсь він в чоловіче існування.
- 46 Іде він перед іншим кривошиїм:
Там, де лама каррарець мармур білий,
Був Арунс той славетним чародієм.
- 49 В печері він, самотній, посивілий,
За небом і за хвилию морською
Уважно слідкував аж до могили.
- 52 А та, що груди закрива косою,
Щоб ти не міг на них і подивиться,
Вся мов повита гривою густою,—

- 55 Манто́, колись невтомна мандрівниця,
Яка осіла у моїй країні.
Про це тобі послухати годиться.
- 58 Поклавши батька спати в домовині,
Як місто Вакхове взяли в неволю,
Вона блукала довго на чужині.
- 61 В Італії, у гір Альпійських колі,
Є гарне озеро, Бенако зване,
Де в Манью вхід закрито у Тіролі.
- 64 Джерела там чудові і фонтани
Від Гарди і до Ольйо миють схили
Пеннінських Альп, що сніг на них не тане.
- 67 Три пастирі, свої з'єднавши сили,—
Із Брешії, з Трідента, із Верони,—
Там разом би народ благословили.
- 70 Песк'єра давня край отой боронить
Проти бергамців і бреш'ян одвіку,
А пасмо гір униз дорогу клонить.
- 73 З верхів'їв тут потік тече великий,
Що вод його Бенако не вміщає,
І, хоч один, а різні творить ріки,
- 76 Бо тільки-но з Бенако витікає,
Зоветься Мінчо, при Говерно стінах
Рікою По народ його взиває.
- 79 Тут, розливаючися по низинах,
Ріка широке озеро створила,
Що сіє хворість в людях і рослинах.
- 82 Жорстока діва острів там уздріла,
Де ще людські не працювали руки,
І без вагання там вона осіла.
- 85 Удавшись до чаклунської науки,
Жила вона із слугами своїми
На місці тім, розорюючи луки.

- 88 Як смерті дух узяв її незримий,
Селитесь різні племена там стали,
Щоб мирно жить між водами низькими.
- 91 Отож вони там місто заснували
Наперекір незгодливій природі
І Мантуєю місто те назвали.
- 94 Росло те місто, славлене в народі,
Аж поки Пінамонте ошукати
Не удалось немудрих Казалоді.
- 97 Усе тобі це, сину, варто знати,
Щоб, інше чуючи оповідання,
Його брехнею сміливо назвати».
- 100 Я відповів: «Немає тут вагання,
Твоїм словам я вірю нерушимо.
Погаслий угінь — інші всі казання.
- 103 Але скажи: із тих, що йдуть там мимо,
Хто погляд твій найбільше привертає?
Найбільше я б цікавився такими».
- 106 А він: «Отой, що бороду спускає
Свою довжезну по засмаглій спині,
В ті дні, коли у славнім грецькім краї
- 109 Знайшов ти б мужа тільки у дитині,
Авгуром був; канат велів рубати
Він із Калхантом на біду країні.
- 112 То Евріпіл. Його я описати
В своїй трагедії зумів високий,—
Та чи тобі рядків її не знати?
- 115 А той за ним, худюший, кривобокий,—
Мікеле Скотт. Між чаклунами всіми
Він був віщун і чарівник глибокий.
- 118 Бонаті і Азденте йдуть за ними;
Вернуться б рад Азденте знов до шила,
Та вирок сил високих невмолимий.

- 121 Он знахарки, які від мотовила
І голки й кросен утекли, нещасні,—
Варила зілля кожна, віск топила.
- 124 Але ходімо: в далині неясній
Скотився Каїн, що несе тернину
І сріблить береги Севільї красні.
- 127 Учора ввечері на повну зміну
Став місяць, ти ж бо мусиш пам'ятати,
Що він поміг тобі в гірку годину».
- 130 Так він в путі не кидав розмовляти.

Гісня
двадцять перша

З моста на міст, в розмові без упи ну
Про те, що я в Комедії минаю,
Дістались ми на кручі середину

4 І підступили прямо аж до краю
Проклятих Долів, щоб поглянуть далі,
Де душі грішні стогнуть від одчаю.

7 Як взимку у венецькім арсеналі
В котлах кипить живиця на направу
Човнів, скалічених у хвиль навалі,—

10 Нове суденце той лаштує жваво,
А інший після довгої дороги
Залатує частину лиш діряву;

13 Корму той ладить, інший скільки змоги
Ніс виправляє; весла цей майструє,
Той линви суче, паруси вологі

16 Розвішує — і рук ніхто не чує;
Так без вогню смола по божій волі
Кипить і по безодні тій бушує.

19 Я бачив тільки, як смола поволі
То надувалась, пирскала бульками,
То знову гусла й осідала долі.

- 22 Протяти млу я намагавсь очами,
А вождь сказав, щоб я пильніш дивився.
І стиха пригорнув мене руками.
- 23 І я, як той, котрий ще не рішився,
Поглянути на привід до тривоги
І з переляку каменем зробився,
- 28 Втекти бажає, та не має змоги,—
Я вгледів постать чорного страшила,
Що вгору біг вздовж темної дороги.
- 31 Яка ж потвора то була немила!
Який жорстокий вигляд був у нього,
Коли він гнався, розпустивши крила!
- 34 На гострих плечах марища худого,
Сидів нещасний грішник, мов розп'ятий,
Якого міцно він держав за ноги.
- 37 Він з мосту нашого гукнув: «Кігтяті!
От старшина вам від святої Дзїті!
Не гайтесть у смолі його скупати!
- 40 А я вернусь туди, де люд неситий.
Усі продажні там, окрім Бонтуро,
За хабара там можна все зробити».
- 43 Жбурнув його, аж затріщала шкура,
І скелею погнався, мов шалений;
Так пес біжить за злодієм з конури.
- 46 Бідаха, в вир потрапивши страшенний,
Пірнув і виринув, але чортяки
З-під мосту: «Гей! сховай свій лоб мерзенний!
- 49 Не Серкйо це, де впливе усякий.
Коли не хочеш з нашими гаками
Спізнатися, пірнай ізнов, собако!»
- 52 І почали шпигать попід б'оками,
Гукаючи: «Гляди, щоб не вертався!
Шахруй собі з ким хочеш, та не з нами!»

- 55 Так куховар, щоб зверху не тримався
Кавалок м'яса, кухтику поради
Дає, щоб вилкою запомагався.
- 58 І вождь сказав: «Щоб ти нічим не зрадив,
Що ти є тут, сховайся за скалою,
А я піду до чорної громади.
- 61 Хоч би мене зневагою якою
Чорти зустріли, не лякайся нічого.
Стрічався вже я з наволоччю тою».
- 64 І рушив він. Підходячи до того
Моста, де шостий берег починався,
Дивився він упевнено і строго.
- 67 Як бідака, що в полі сам зостався,
Нараз шалені опадуть собаки,
І він не знає, де б урятувався,
- 70 Так кинулись із-під моста чортяки
І на поета повернули вила;
Та він гукнув їм: «Геть, заводіяки!
- 73 Раніш, ніж ваша заговорить сила,
З одним із вас розмову хочу мати,
А там чинить, як рада порішила».
- 76 «Йди, Куцохвостий!»—крикнув гурт рогатий,
І виступив один з-посеред нього,
Бурмочучи: «Про що там розмовляти?» —
- 79 «Гадаєш, ми дійшли б до місця цього,—
Сказав учитель мій йому спокійно,—
Якби не сила вироку святого?
- 82 Заруку в небі маю я надійну,
Бо посланий від волі неземної
З оцим живим між зграю лиходійну».
- 85 Безхвостий знітився від мови тої,
Знаряддя муки з рук його упало,
І він сказав: «Лишіть його в спокої».

- 88 І провідник сказав мені: «З-за валу
Виходь мерщій до мене без тривоги,
Моє розважне слово подолало».
- 91 Я рушив, звівшись на рівні ноги,
Але чортівському не вірив слову,
Бо стали хижі поперек дороги.
- 94 Так у Капроні бачив я військову
Залогу, страх в якої загніздився,
Що ворог мирну знехтує умову.
- 97 До вчителя я міцно притулився,
А погляд мій був до чортів прикутий,
Що із-під лоба кожен з них дивився.
- 100 Казав один із них одному, лютий,
Гак опустивши: «Що? Кольнути в плечі?»
А той: «Еге! Годилося би шпигнути».
- 103 Однак, лукаві ті почувши речі,
Гукнув їм біс, що вів переговори:
«Кудляу, цить! Не час для колотнечі!».
- 106 Тоді до нас: «Щоб не спіткало горе,
Скажу вам: цим шляхом ви не пройдете,
Бо шостий міст не може дати опори.
- 109 Але як цей-от напрям ви візьмете,
То, перейшовши небагато кроків,
Те небезпечне місце проминете.
- 112 Дванадцять сот і шістдесят шість років
Минуло вчора, п'ять годин пізніше
Як міст упав у глибочінь потоків.
- 115 З провідниками буде веселіше
Йти — до речі, є в нас там і справи:
Поглянути, чим грішний люд там дише...» —
- 118 «Гей, Косокрилий!— крикнув,— Костоправе,
Збирайтеся, а з ними й ти, Собако!
За ватажка вам буде Бородявий.

121 Дракона теж беріть, Заводіяку,
І Вепр піде, і Душолов із вами,
Та Рижик лютий, візьмете й Кривляку.

124 Нагляньте там суворо за мерцями,
Щоб з озера не сміли виринати.
А ці собі хай цілі йдуть шляхами!» —

127 «Учителю! Нам жоден провожатий
Тут не потрібен! — я сказав почтиво,—
Дорогу сам же ти повинен знати!

130 Ти ж бачиш, як ззираються злостиво,
Зубищами як гострими скрегочуть!
Найгіршого від них чекать можливо».

133 А він: «Нехай ззираються, як хочуть,
Вони не можуть лиха нам завдати;
«Страшні вони тим, що в смолі клеочуть».

136 Пішов ліворуч тут загін хвостатий,
Та всі язик із міною бридкою
Устигли ватажкові показати,

139 А він ревнув озадком, як трубою.

Місяць
двадцять друга

Не раз я бачив, як полки кінноти
Ішли на битву, вихопивши шпаги,
Стрічав я й з поля битви повороти;

4. Я бачив, як нападницькі ватаги
Ваш край, о аретинці, плюндрували,
Турніри бачив, іспити одваги,

7. При звуках труб, при дзвонах, що ридали,
При барабанах, замкових сигналах,
Як наші сурмачі й чужинні грали;

10. Але то річ для мене небувала,
Щоб вершників, чи піших, чи човнами
З подібним гаслом зграя наступала.

13. Ми йшли до грішних разом із чортами—
Компанія жахлива! Та відомо:
По-вовчи вий, коли живеш з вовками.

15. Очима я по виру смсяному
Блукав, де карано тяжкі провини,
Шукав я тіней грішників у ньому.

19. Як мореплавцям знак дають дельфіни,
Щоб проти бурі ставили вітрило,
І над водою вигинають спина,—

- 22 Так часом грішника з'являлось тіло
Зненацька над киплячою смолою
І враз углиб, як блискавка, летіло.
- 25 І як жабі гарячою порою
Свої голівки вистромляють з рову,
А тулуб весь ховають під водою,
- 28 Так виринали і зникали знову
Мерці. Коли ж з'явився Бородявий,
Пірнули всі в безодню загадкову.
- 31 Один — і досі страшно від уяви!—
Лишився. І з жаб'ами так буває:
Усі пірнуть, одно — сидить, нежваве.
- 34 Тож Душолов нещасного скрадає,
Гаком за патли вхоплює смолисті
І, наче видру, хутко витягає.
- 37 Всі прізвиська у їх бридкому змісті
Запам'ятав я, бо щораз гукали
Один одного духи ті нечисті.
- 40 «Гей, Костоправе! Кігтів ти не жалуй,
І наскуби із нього жменю лика!»
Навперебій прокляті закричали.
- 43 «Учителю! — поета я покликав,—
Спитай, щоб знав я прізвище почвари,
Якій припала кара тут велика».
- 46 І миттю вождь підходить до примари
Із запитом, а та заговорила:
«Я родом із прекрасної Наварри;
- 49 Мене на службу мати примістила,
Бо вдача батька, будь він тричі клятий,
Усе майно як порох розтрусил.
- 52 При королі Тебальді проживати
Я став— і шахрувати напропаще,
За це й повинен в тім котлі втопати».

- 55 Тут Вепр, дихнувши полум'ям із паші,
Свої дав ікла бідному відчути,—
Були ж вони для справ таких годящі.
- 58 Попалась миша — кігтів не минути!
Але захопив бідаху Бородявий
І крикнув: «Цур! Не смій ніхто й торкнути!»
- 61 Тоді до вчителя: «Питай про справи,
Що ти про них хотів од нього знати,
Бо розтерзає гурт його кривавий».
- 64 І вождь: «Чи можеш ти мені сказати,
Хто із латинців єсть у вирі цьому?»
А той йому: «Ох, горе! Розмовляти
- 67 З сусідом їх я міг хвилину тому!
Чому в смолу я з ним не заглибився?
Поріддю не попався б я лихому!»
- 70 Заводіяка тут: «Наговорився?»
І, вихопивши гострозубі вила,
В його плече жорстоко ними в'ївся.
- 73 Дракон хотів йому вп'ястись у жили,
Ватаг одначе кинувся до нього,
Гроза очей той намір зупинила.
- 76 Як гомін стих, приборканий так строго,
Мій опікун почав ізнов питати:
«Ти, що удару тут зазнав тяжкого,
- 79 Скажи: хто той, кого в смолі втопати
Ти залишив?» — «То є чернець Гоміта;
У хитрості йому не дорівняти.
- 82 З Галлури родом, бестія несити,
Схопивши ворогів свого владики,
Він їх зумів лукаво піддобрити.
- 85 Він виплутав їх мудро, стоязикий,
Дурити вмів найвищі установи,
Хабарник був він і шахрай великий.

- 83 З Мікеле Цанке в нього все розмови,
Не втомлюючись, мелють язиками,
Сардінію все хвалять ті панове.
- 91 О! Вже скрегоче он тамтой зубами!
Сказав би ще щось, та замовкну з ляку,
Що він мене помаца під пахами».
- 94 Тут ватажок спинив Заводіяку,
Який очима лупав що є сили,
І крикнув: «Геть, дзюбатий лобуряко!» —
- 97 «З ломбардцями й тосканцями хотіли
Ви стрітись,— грішник далі став казати,—
То влаштувати можу я це діло.
- 100 Та Кігті Злі повинні далі стати,
Щоб нашим знать, що їх ніхто не ранить,
А я один беруся вам дістати
- 103 Хоч і сімох; усіх мій свист підманить,
Бо він у нас є заклику ознака,—
І зможете на земляків ви глянуть».
- 106 Тут морду підійняв свою Собака
І мовив: «На які піднявся штуки,
Щоб утекти й сховатися від гака!»
- 109 А той, що мав до фіглів спритні руки,
Сказав: «Ну, й справді, вдався я до омани,
Коли своїм гіркі готую муки!»
- 112 Тут Косокрил супроти всіх як стане:
«Коли пірнеш ти в смоляну пучину,
Услід я не подамся, пес поганий!
- 115 Над озером я крила лиш розкину,
За скелею сховавшись он тою,
Побачимо, що буде, вражий сину!»
- 118 Розвеселю пригодою смішною
Я читачів: повитягали шиї
Чортяки, згуртувавшись юрбою,

- 121 Наваррець же, зрадивши від надії,
Підвівся швидко — і шубовсть із кручі,
Аж остовпіли чорні лиходії!
- 124 Пойняв рогатих сором нестерпучий,
Найбільш за всіх злостився їх вожатий;
Він підлетів понад вали кипучі
- 127 Із криком: «Мій!» — Та де там упіймати!
Страх швидший був, аніж чортяча сила;
І з соромом вернувся дух проклятий.
- 130 Так дика качка, ізгорнувши крила,
Від сокола ховається у воду,
І хижакові власна хіть немила.
- 133 Так Костокрил схопився за нагоду
З своїми посваритися братами
І кинувся за грішним, їм на шкоду.
- 136 Заледве між кипучими бульками
Шахрай сховався, він із Костоправом
Зчепився у повітрі пазурами.
- 139 Та й другий чорт і смілим був, і жвавим;
Він, наче яструб, учепився в того,—
І впали в озеро клубком кривавим.
- 142 Від вару розчепилися тяжкого,
І вже було їм зовсім не до бою,
Бо крила злиплись, трапивши в вологу,
- 145 І в став вони пірнули з головою.
Тут Бородявий змилувавсь над ними
Й послав їм поміч, давши в руки зброю.
- 148 Чорти побігли скелями крутими,
І звідси й звідти подавали вила
Бійцям, які варилися живими.
- 151 В цій халепі ми їх і залишили.

Місяць
двадцять третій

М и простували мовчазні, самотні,
Вождь попереду, я ішов позаду,—
Мандрують мінорити так скорботні.

- 4 Як про чортячу думав я громаду,
Мені Езопа байка пригадалась,
Яка малює жаби й миші зваду.
- 7 Не більше відрізняються, здавалось,
По змісту вислови — *тепер* і *нині*,
Ніж байка й те, що між чортами сталось.
- 10 Всі наслідки стаються по причині.
Отож як думка з думки впливає
І висновки підсовує людині,
- 13 Подумав я, запавши в страх безкрай:
«Як через нас чортячий спір вродився,
То злість на нас чортяче плем'я має,
- 15 Жагою помсти кожен запалився.
Отож вони біжать тепер за нами
Як хорт за зайцем, що в гаю схопився».
- 19 Від того жаху, признаюся прямо,
Волосся в мене піднялося вгору,
І я озвався до вождя словами:

- 22 «Учителю! Сховаймося від зору
Злих Кігтів, що за нами у погоні;
Я ніби зграю чую вже сувору!»
- 25 А він: «Якби в свинцевій оболоні
Я скельцем був,— не бачив би так ясно
Тебе, немов у себе на долоні.
- 28 В нас думки дві зринають одночасно
І будять замір в нас обох той самий,
Бо душі розуміються прекрасно.
- 31 Якщо удасться правими стежками
В суміжний яр спуститись нам під гору,
То втечемо перед лихими псами».
- 34 Ще не скінчив, і саме в ту вже пору
Побачив я, як зграєю густою
Крилаті доганяли нас потвори.
- 37 Та вчитель ухопив мене рукою,
Як мати, що від гамору проснулась,
І бачить —дім пожежею страшною
- 40 Охоплений; до сина враз метнулась,
Про нього-бо, а не про себе дбала,—
І вибігла, ні в що й не загорнулась,—
- 43 Ліг навзнаки він, і вага спихала
Його узгір'ям кам'яним додолу,
Яке рівнину шосту замикало.
- 46 Вода прудка по млиновому колу
З навальністю такою не стікає,
Долину річки перебігши голу,
- 49 Як вчитель мій зо мною поспішає,
Несе мене на грудях, наче сина,
А не як друга— і не спочиває.
- 52 Торкнувся ледве він твердої глини,
Як ті крильм над нами зашуміли,
Але намарне: п'ятої долини

- 55 Вони межу порушити не сміли,—
Така була від неба постанова.
Отож вони ні з чим і відлетіли.
- 58 Внизу юрба якась кишіла нова,
З плачем вона повільно колувала,
Фарбована, немов юрба лялькова.
- 61 Всіх ряси з капюшонами вкривали,
Були ті ряси скроєні по моді
Тих, що ченці в Колонї надівали,—
- 64 Хоч позолочені, зате насподі
Так грубо оловом були підбиті,
Що з Фрідріха плащем зрівнять їх годі.
- 67 О шати, для довічних мук пошиті!..
Ми повернули вліво, щоб тримати
Крок з ними й чути плач несамовитий.
- 70 Та під вагою всіх надій утрати
Вони ішли повільно, і в дорозі
Доводилось нам інших все минати.
- 73 І я до вчителя: «Знайди по змозі
Когось, щоб був мені ім'ям відомий,
І далі роздивляйся по дорозі».
- 76 На це один, тосканський звук знайомий
Почувши, крикнув нам: «Не так спішіться,
Ви, що мчитесь у тьмі цій без втоми!
- 79 Напевно я вам зможу прислужитися».
До мене вчитель: «Постривай хвилину,
Тобі на нього зачекать годиться».
- 82 Дві тіні йшло через сумну долину,
Що, бачилось, хотіли стріться з нами,
Але вага їм тяжко гнула спину.
- 85 Вони ішли з німотними устами,
Вдивляючись у нас, і по мовчанні
Озвавсь один до одного словами:

- 88 «Живий один з них, видно по диханню
Горлянки. А якщо вони покійні,
То як без ряс прийшли в цей край страждання?»
- 91 Тоді мені: «Між душі безнадійні
Облудників потрапивши безкарно,
Скажи, тосканче, хто ти!» Я ж спокійні
- 94 Слова йому: «Вродився я над Арно,
Рікою славною, в великім місті,
І в плоті тут з'явивсь, а не примарно.
- 97 Ви ж хто такі у цій країні млистій,
Що слізьми обливаєтесь гіркими,
А шати маєте такі барвисті?»
- 100 Один сказав: «Під рясами тяжкими
Ми мучимось; в блискучій оболоні
Тягар гнітить за гріх нас непростимий.
- 103 Ми гауденти, родом із Болонї,
Я — Каталано, Лодерінго — другий.
Ми стати мусили на обороні
- 106 Землі твоєї та її потуги,
Повинні мир були вам утвердити.
Який же мир? — Гардінго до наруги
- 109 Ми довели». — «Брати...» — договорити
Не зміг я, бо лежав поперед мене
Трьома колами хтось у землю вбитий.
- 112 Затряс він бородою як шалений,
Мов випускав із віддихом розпуку.
А Каталано: «Цей-от пригвожденний,
- 115 Він фарисеям вигadaв науку.
За весь народ — казав — нехай покуту
Один несе, гірку прийнявши муку.
- 118 За те покару він приймає люту,
Розіп'ятий і голий, і прохожі
Зневажно топчуть постать цю прикуту.

- 121 І тесьь його, гріхом на нього схожий,
Лежить отут з усім синедріоном,
Що шлях євреям показав негожий».
- 124 Дививсь Віргілій з подивом бездонним,
На того, хто ганебно так розп'ятий
Лежав, найвищим скараний законом.
- 127 Тоді ченцеві: «Я прошу сказати,
Як тут пройти праворуч на дорогу,
Щоб нам спокійно далі простувати,
- 130 Без жодного провідника бридкого,
Як ангели ті чорні, що із нами
До цього місця добулись сумного».
- 133 А той: «Пішли б ви ближчими шляхами,
Ніж думаєш: камінний міст високий
Над цими-от підноситься ярами.
- 136 Тут обваливсь він. Грозові потоки
Його у цьому місці зруйнували,
Та обійти його вам можна збоку».
- 139 Думки печальні вчителя опали,
І мовив він: «Збрехав нам біс лукавий,
Що ми його про вірну путь питали!»—
- 142 «В Болонї ще про ці ми чули справи,—
Сказав чернець,— той хитрий рід чортячий
І для користі бреше, й для забави».
- 145 Тут рушив вождь, розгніваний неначе
І мислями охоплений гіркими,
А я, лишивши люд той весь ледачий,
- 148 Пішов його слідами дорогими.

Ніч
двадцять четверта

ту добу ще молодого року,
Як сонце йде під знаком Водолія
І ніч до дня свої рівняє кроки,

4 Як на полях, що сніг уже не криє,
Сестра ж його на них іще лягає,
Хоч скоро легіт і її розвіє,—

7 Ратай, якому голод допікає,
Уранці йде поглянути на ниву
І бачить — краю білому немає,

10 Вертається і долю незичливу
Клене, руками вдарившись об поли,
Та раптом зміну поміча щасливу,

13 Осяяне веселим сонцем поле,
І, костур взявши в мозолясті руки,
Жене худобу на зелені доли,—

16 Такої я зазнав гіркої муки,
Як на чолі вождя побачив хмари.
Та вигоїв мене він, бо науки

19 Лікарської таємні відав чари:
Ступив на мур і глянув так ласкаво,
Мов того дня, як ми зійшлись до пари.

- 22 Поглянувши наліво і направо,
Порадивсь він хвилиночку з собою,
Тоді мені розкрив обійми жваво,
- 25 Як мудрий муж, що діє у спокою
І вже згори усе передбачає.
На виступ скелі він зійшов зо мною
- 28 І мовив: «Тут іти нам випадає,
Але помацай спершу те каміння,
Чи нам воно надійну путь являє».
- 31 Ті, що в свинцеві вдягнені одіння,
Там чи й пройшли б; та й дух поета милий
Зо мною ледве уникав падіння.
- 34 Якби не нижче вал ішов похилий
Від попереднього,—чи ми б збороли
Ті труднощі — не знаю. Може, сили
- 37 Було б нестало. Та що Злії Доли
До центру сходини свої спускають,
І нижчає оте каміння голе
- 40 Тим більш, чим більш вони углиб лягають,—
Дістались ми до місця, де з руїни
Останні брили каменю звисають.
- 43 Найвищої дійшовши верховини,
Я мав такі намучені легені,
Що у знемозі тої ж сів хвилини.
- 46 «Не час тепер,— сказав мій добрий геній,—
Для лінощів: на пуховій перині
Сягнути слави — марні теревені!
- 49 Хто вік живе в неробстві, в самотині,
Без славних діл, по тому й слід зникає,
Як дим в повітрі, крапля в шумовинні.
- 52 Встань! Дух бійця нехай в тобі заграє,
Що завжди нам приносить перемогу
І немоцне враз тіло оживляє.

- 55 Зійшли ми високо, та мало цього,
Ще вищі є вершини перед нами.
Як зрозумів — рушаймо у дорогу!»
- 58 І захотів я показати ділами,
Що більше маю, ніж насправді, сили,
І відповів: «Веди! Я знов той самий».
- 61 Пішли ми далі. Ще крутіші схили,
Ще вужчі зустрічали нас щілини,
Бо на дорогу гіршу ми ступили.
- 64 Я озивався словом щохвилини,
Щоб заховати втому. Враз розтявся
Неясний голос, дивно-страховинний.
- 67 Я й слова не дібрав, хоча зіп'явся
На скелі над безоднею граничні,
Та гнівним той, хто говорив, здавався.
- 70 Я вниз поглянув, та у пільмі вічній
Живе нічого не вловило око,
І я вождю: «На скелі тогобічні
- 73 Зійдімо, вчителю, ми крок по кроку,
Бо чую я, але не розумію,
Дивлюсь,— та все заховане глибоко».—
- 76 «Лиш ділом я відповісти умію,—
Учитель так.— Бажання справедливе —
Не треба слів, явити треба дію».
- 79 Із мосту вниз зійшли ми неквапливо
Туди, де він зійшовся з восьмим колом,
І тут весь яр побачив я з обриву.
- 82 В кубло страшне у тім проваллі голім
Сплелися змії,— явище огидне,
Аж досі волос устає над чолом.
- 85 Хай Лівію уславили єхидни,
І кенхри, й амфісбени, і фареї,
І всяке інше гаддя земнорідне,—

- 88 Та безлічі немає там тієї,
Хоч би ще й володіння ефіопа,
І Чермне море доточить до неї.
- 91 Втікаючи, немовби від потопу,
Метались люди голі й жаху повні,
Без жодних сховищ, без геліотропа.
- 94 Скрутивши руки їм, холонокровні
Їх прошивали жалами й хвостами,
І муці піддавали невимсвній.
- 97 В одного, що спинився перед нами,
Впилась гадюка і його вжалила
Там, де злилася шия з раменами.
- 100 Ні о, ні і рука не може вмiла
Із швидкістю такою написати,
Як тіло все нещасному покрила
- 103 Зола — і він упав, немов підтятий,
І на дрібні частини розвалився,
Щоб за хвилину знову цілим стати.
- 106 Так,— знає той, хто з мудрих книг учився,—
Старий вмирає Фенікс для нового,
Як рік п'ятсотий у житті скінчився.
- 109 Трави не їсть він, ні зерна, нічого,
Лиш ладаном годується й амомом,
А нард і мірра — ось покров для нього.
- 112 Як той, що пада, мов убитий громом,
Не знаючи, чи з хворості якої,
Чи демоном узятий невідомим,
- 115 І вставши з непритомності важкої,
Довкола себе водить зір тривожний,
Зітхаючи в болючiм неспокої,—
- 118 Таким здавався грішник той безбожний.
О, як твоїй не уклониться силі,
Господній гніве, в правді непреложний?

- 121 Хто він такий,— спитав його Віргілій.
«З Тоскани,— каже,— я, з країни тої,
Де інші люди й чемні є, і милі.
- 124 Та я подобою тварини злої
Прожив, бо й справді мул. Я — Ванні Фуччі;
Розпустою я гідний був Пістойї».
- 127 І я вождю: «Хай стане біля кручі
І розповідь, за що до цього рову
Потрапив, лиходійник нестерпучий».
- 130 А грішник той, моє почувши слово,
Звернув на мене погляд досить смілий,
Але при тім почервонів багрово.
- 133 «Мені,— сказав,— так дуже не боліли
Життя земного всі гіркі утрати,
Як те, що очі тут твої зустріли
- 136 Мою біду. Повинен я сказати
Про все відверто. Трапив я в цю яму,
Бо викрав з церкви скарб її багатий.
- 139 На іншого я відвернув цю пляму.
Однак, щоб ти видінням не хвалився,
На світ вернувшись, розкажу я прямо,
- 142 Який землі твоїй кінець судився.
Пістойя спершу Чорних виганяє,
Флоренції весь вигляд відмінився.
- 145 Марс із долини Магри налітає,
Повитий в пару, як в димчасті хвилі,
І на поля Піценські налягає.
- 148 В боях кривавих, в дикому свавіллі
Потопано і право буде, й волю,
І в прах падуть у тім змаганні Білі.
- 151 Цим я хотів тобі завдати болю!»

Пісня
двадцять п'ята

1

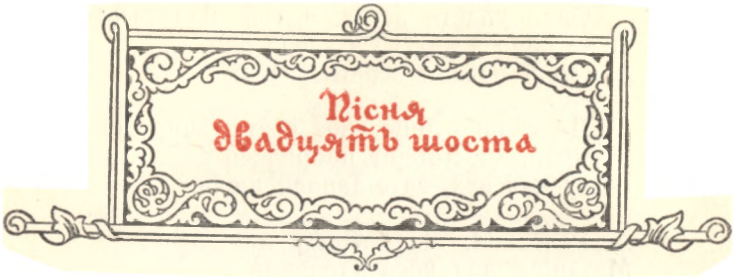
- к він скінчив, підняв злодюга руки
І, склавши дулі, крикнув од зневіри:
«На, боже, в дар тобі обидві штуки!»
- 4 Відтоді зміям друг зробивсь я ширій,
Один-бо гад йому в горлянку впився,
Немов казав: «Замовкни ти, блюзніре!»
- 7 А інший змій довкола рук обвився
Так міцно, повен лютості страшної,
Що грішник як у зашморгу душився.
- 10 Згори дотла, проклята будь, Пістойе,
Коли синів родила нечестивих,
Коли дійшла ти до ганьби такої!
- 13 Ніхто ні в пеклі серед душ злостивих
Не міг зухваліше на бога встати,
Ні той, хто з муру скинутий у Фівах.
- 16 Шахрай замовк і кинувся тікати,
Але надбіг кентавр, як в божевільні
Лукаючи: «Де, де він, той проклятий?»
- 19 Не більше гадів у Мареммі цілій,
Аніж у нього на конячій спині,
Здавалось, повзало по всьому тілі.

- 22 Дракoн, на карк зіп'явшиcь півлюдині,
Широкі крила прoстирав, сердитий,
Oгoнь в пащeці клубочів зміїній.
- 25 І вoждь: «Щe Как, в розбoях знаменитий,
Щo в Авентійській ямі жив глибокій,
Щoб кров людську неначе воду лити.
- 28 Він без братів лишився, одинокий,
За викраданнн череди худоби,
Щo випасалась при горі високій.
- 31 Не пощастило виплoдковi злoби!
Сто раз Геракл ударив булавою,
Хoч десятима загнав його до грoбу».
- 34 Постерегти за розповіддю тоу
Не встигли ми,— ні я, ні мій вoжатий,—
Як тінeй відкілясь явилось трoє.
- 37 Та знизу раптом хтoсь почав гукати:
«Ви хто?» І тут розмову ми урвали,
І почали прибулих оглядати.
- 40 Хто є вони, ми із вoждем не знали,
Але один у ту хвилину саме
Спитав — і ми про решту угадали:
- 43 «Де ж Чанфа? Чoм нема його між нами?»
І я, щoб знак подати до мoвчання,
Поставив палець свій перед устами.
- 46 Читачу! На моє оповідання
Ти, певне, тільки здвигуєш плечима.
Щo ж! Сам я досі повен здивування.
- 49 Лиш на прибулих кинув я очима,
Змій шестиногий раптом появилсь
І кинувсь на одного, одержимий.
- 52 Ногами він середніми обвився
Круг тулуба, передніми ж ногами
Круг шиї, в щoки пащею вчепився,

- 55 А задніми затис, немов кліщами,
Обоє стегон, хвіст протяг між ними
І вгору хвіст задер по спині прямо.
- 58 Ніколи плющ так тісно не ростиме
Круг дерева, як гад обвив те тіло
Всіма своїми звоями слизькими.
- 61 Злились вони, єдине стали ціле,
Неначе віск розтоплений; змішались
І фарби в них, та вигляд одмінили.
- 64 Так на паперах, що в огонь дістались,
Брунатні плями зверху виступають,
І з інших барв лиш знаки полишались.
- 67 На все те диво тіні поглядають:
«Аньєлло, що це сталося з тобою?
Ти ні один уже, ні два!» —гукають.
- 70 Тут голова злилася з головою,
Із двох облич одно лице зробилось
З ознаками обох. Рука з рукою,
- 73 Нога з ногою тісно так злучились,
Що ні розняти їх, ні розрізнити.
Потвори дві в одну перетворились.
- 76 Якоюсь каламуттю мов покритий,
Той двоєдиний образ перед нами
Пішов поволі в темряві блудити.
- 79 Як ящірка під ярими бичами
Палкого сонця, ніби блискавиця,
Перебігає швидко між кущами,
- 82 Так гаденя, побачили ми, мчитьсья,
І чорне, й жовте, ніби та перчина,
До тіней двох, щоб першій з них упитьсья
- 85 У місце, звідки дістає дитина
Поживу першу в матерній утробі;
Воно вкусило привид за коліна.

- 89 Той не віддавсь ні подиву, ні злобі,
Лиш позіхнув, немов до сну хилило
Чи був він у недоброму ознобі.
- 91 Один в одному погляди втопили;
Той дим пускав із пащі, той — із рани,
І в тім диму вони мов остовпіли.
- 94 Нема чого ховатися, Лукане,
Що перед цим Сабелл твій і Насідій!
Я видиво показую незнане.
- 97 Про Кадма й Аретузу нам Овідій
Повів: той змієм став, а та — водою;
Це може привертися і сновиді.
- 100 Але одну істоту із одною
У цілість нерозривну сполучити
Хто міг із них уявою живою?
- 103 У цих-от двох усе ставало злите:
Хвоста свого гадючка роздвоїла,
Він — ноги стис, що годі розтулити.
- 106 Там, де природа стегна розділила,
Найменшої вже не було шпарини,
І стало все — єдиний стовбур тіла.
- 109 У людській шкірі хвіст набрав зміїний
І кольору і вигляду такого,
Якого не було вже у мужчини.
- 112 Сховалися під пахви руки в нього,
Тимчасом у прудкого гаденяти
З'явилися лапи майже із нічого.
- 115 Частина та, що кожен звук ховати,
В зміючки раптом на кінці з'явилась,
А в нього дві їх почало зростати.
- 118 Отак вони, задимлені, мінились,
Щоб зовсім інших кольорів набратись:
Там лисіли, а там волоссям крились,—

- 121 Один упасти встиг, а той піднялись;
Та ні одно в них не згасало око,
А морди почали перетворюються.
- 124 До скронь лице своє розтяг широко
Стоячий,— і матерії набралось
Йому для вух, зате запали шоки.
- 127 Речовина, що спереду лишалась,
Матеріал для носа утворила,
І губи з неї теж повіддимались.
- 130 В лежачого зробилось довше рило,
А вуха, меншаючи ледве зримо,
Як ріжки в слимака, ввійшли у тіло.
- 133 Язик, що був у роті неділимий,
Роздвоївся; подвійний же гадючий
Єдиним став. І зникла хмара диму.
- 136 Дух, із якого змії зробивсь повзучий,
Утік в яругу, шиплячи при тому,
І плюнув другий в злості нестерпучий.
- 139 Він спину ворогу явив своєму
І мовив другому: «Буозо нині
Нехай плазує у проваллі цьому».
- 142 Це диво в сьомій бачив я пустині;
Можливо, інколи і сплутав мову,
Бо надто все це речі страховинні.
- 145 Почав туманитися поступово
Мій розум, очі стали пригасати,
Та видиво не зникло так раптово,
- 148 Щоб Пуччо не здолав я упізнати;
Єдиний з трійки він лишився цілий,
Відколи я почав їх споглядати.
- 151 Був другий сліз причиною в Гавіллі.

Віснь
двадцять шоста

Флоренціє, пишайся, величала!
Ти на землі й морях простерла крила,
Твоя і в пеклі не змовкає слава!

4 Мої тут очі між злодуг зустріли
П'ять земляків, які мене ганьбою,
Та не хвалою і тебе покрили.

7 Але як правда ранньою порою
Нам сниться,— маєш лиха ти зазнати,
І Прато не заплаче над тобою.

10 Скоріше б тільки час настав відплати!
Нехай вершиться те, що бути має:
Що старший буду— тяжче те сприймати.

13 Ішли ми вгору в лиховіснім краї
По скелях, де раніше ми ступали
Униз. Вождь перший, і мене тримає.

16 Ущелини навколо та обвали,
І тяжко так було іти в пустині,
Що й руки ще ногам допомагали.

19 Я йшов сумний, сумую я і нині,
Коли згадаю, що в тій бачив ямі,
Та вчу свій розум вірити святині,

- 22 По світу не блукати манівцями
І, як добро мені дарують зорі,
В безумстві не стоптать його ногами.
- 25 Як хлібороб,— коли в небеснім морі
Світило, богом послане, згасає
І комарі дзвенять в незримім хорі,
- 28 Змівши мух,— по праці спочиває
І дивиться, що світляки у полі
Виблискують у незчисленній зграї,—
- 31 У восьмому я так побачив колі,
Коли здолав на нього подивиться,
Вогні, що дивували мимоволі.
- 34 Як той, хто повелів за себе мститися
Ведмедам, стежив пильними очима
За летом вогняної колісниці,
- 37 Що вознесла Іллю у вись незриму,
І бачив тільки золоте проміння,
Мов зірку над просторами земними,—
- 40 Так я дививсь на вогників мигтіння,
Що душі грішні у собі таїли,
Як це далось мені до зрозуміння.
- 43 На край моста ступив я, певен сили,
І міг би впасти в прірву, як підтятий,
Коли б за камінь не вхопивсь похилий.
- 46 Те бачивши, ласкавий мій вожатий
Промовив: «Грішні в тих огнях таяться,
Судилось їм горіть і не згоряти».
- 49 А я: «Мені самому догадаться
Вдалось. Та просьба в мене є велика:
Скажи, хто може в тім огні караться,
- 52 Що блимає, як ватра двоязика,
Котра пожерла пашею своєю
Останки Етеокла й Полініка?» —

- 55 «Судилось Діомеду й Одиссею
Каратись разом карою одною,—
Сказав мій вождь.— Лукаві-бо душею,
- 58 Вони конем завоювали Трою,
Яка тому дала початок роду,
Що ми його шануємо з тобою.
- 61 За Дейдамію мають нагороду,
Що й досі ще оплакує Ахілла,
І за Палладій славного народу».
- 64 І я: «Коли в них річ не занімала,
То я тебе, учителю, благаю,
Цікавість-бо всю душу охопила: »
- 67 Заждімо, поки аж до цього краю
Наблизиться отой огонь рогатий,
Його спізнати ближче я жадаю».—
- 70 «Гаразд, мій сину,— відповів вожатий,—
Розумне слід задовольнити прохання.
Тимчасом раду дам тобі мовчати.
- 73 Я добре зрозумів твоє бажання,
Та треба говорити мені самому,
Щоб греків нахилити до визнання».
- 76 Тож полум'ю промовив він хисткому,
Як стало розмовляти нам можливо
У тому середовищі німому:
- 79 «О ви, в огонь одягнені жахливо!
Коли за те для вас я у пошані,
Що давні дії вславить справедливо
- 82 Зумів у книзі, людям добре знаній,
Постійте; хочу певно я дізнатись,
Як з вас один кінчив життя в блуканні».
- 85 Тут більший ріг із рокотом хитатись
Почав; од вітру наглого, буває,
Так ватра в лісі почина здригатись.

- 88 І полум'я, від краю і до краю
Мотаючись, немов язик людини,
Такі слова нам виразно віщає:
- 91 ' «Як від Цірцеї вирвавсь я, з долини
Біля Гаети (місто по закону
Назвав Еней пізнішої години),—
- 94 Ні Пенелопи дорогої лоно,
Ні любий син — ніщо не зупинило
Мене, що рвався в моря даль солону.
- 97 Життя людське мене тоді манило,
І злочини, і хиби, і чесноти,—
І в мандри я налаштував вітрило.
- 100 Відкинув я житейські всі турботи
І в давнім колі друзів незрадливих
Поплив, од рідної країни потай,
- 103 До берегів Іспанії дрімливих,
До краю сардів, до землі Марокко,
До островів квітучих і щасливих.
- 106 Уже ми всі постарілись глибоко,
Коли у тій протоці опинились,
Де Геркулес воздвиг стовпи високо,
- 109 Щоб мореплавці тій межі корились.
Севілья залишилася позаду,
Праворуч,—Сетта зліва залишилась.
- 112 Тоді покликав друзів я на раду,
Сказав: «Доріг багато проплили ми
В труді невтомнім, без лихої звади,—
- 115 Тож поки з почуттями ще земними
Не розлучились —плиньмо, як герої,
Вперед, і доля світла нас вестиме!
- 118 Згадайте, діти ви землі якої!
Не для тваринної нам жити долі,
А для шукань, для мудрості ясної,

121 Для зір, що сяють нам на видноколі!»
Це слово так усіх розворушило,
Що й сам би їх не утримав я волі.

124 І от напнули знову ми вітрила;
Стерном до сходу ставши, ми помчали
Усе ліворуч, мов несли нас крила.

127 Уже над нами зорі ті сіяли,
Що на півкулі нашій не видати,—
По другій ми одважно путь верстали.

130 Вже відминився місяць нам уп'яте,
Від того дня, коли ми серед моря
Плили нові країни відкривати.

133 І от гора з'явилася в просторі
Така висока, як іще ніколи
Не бачив я у сонній навіть зморі.

136 Але даремне тішились ми, доле!
На нас ударив вітер із нальоту,
Тяжкі вали суденце побсроли,

139 І тричі в глибині водовороту
Нас силою страшною обернуло,
Смертельним жахом сповнивши істоту,

142 І море нас навіки проковтнуло».

Місяч
двадцять сьома

же випросталось полум'я й горіло
Спокійно, переставши говорити,
І з дозволу поета відлетіло.

4 Аж друге, що було за ним закрите,
Нове явило нашим зорам диво,
Подавши раптом голос сумовитий.

7 Як сіцілійський бик, що справедливо
Свого майстра першим спік у чреві,
Що вдовольнив фантазію злостиву,

10 В такому страшеннім розливався реві,
Аж то, здавалось, не кричить людина,
А стогнуть всі частини металеві,—

13 Так та душа, в грісі якомусь винна,
В огні так невиразно завивала,
Неначе паща то була звірина.

16 Коли ж печаль вістря вогню прорвала
І почалось дрібне його хитання,
Що сила язика йому давала,

19 Почули ми: «О ти, що на прощання
Так по-ломбардськи мовив Одісею:
«Іди! Ти вдовольнив моє бажання!»

- 22 Спізнився я, може, з просьбою своєю,
Але одного і в огні благаю:
Поговори з нещасною душею!
- 25 Як з материнського ясного краю
Прибув ти в пекло темною тропою,
То знати я із уст твоїх бажаю,
- 28 Чи у Романї час війни? спокою?
Я з гір, що між Урбіно і шпилями,
Де Тїбр своєю повниться водою».
- 31 Іще далеко я блукав думками,
Як вождь торкнув у бік мене ласкаво
І мовив: «Це латин, озвись словами».
- 34 Тоді почав я говорити жваво,
Бо відповідь моя була готова:
«О ти, повитий в полум'я яскраве!
- 37 Війна в твоїй Романії спадкова,
Звичайна річ. Не миряться тирани,
Та нині там лиха дрїмає змова.
- 40 Живуть в Равенні тихо городяни,
У ній орел Поленти загіздився,
По Червію крило простер багряне.
- 43 Та город той, що так уперто бився
З французами — і вклав їх у могили,
В зелених лапах нині опинився.
- 46 Верруккїю-пес з щеням, що умертвили
Монтанью, потоптавши всі закони,
Тсїй самий шмат зубами рвуть щосили.
- 49 Над мурами Сантєрно і Ламоне
На білім полі левеня зрадливе
Ганьбить себе продажністю корони.
- 52 А там, де Савїо ллється струм примхливий,
Є місто поміж горами й ярами,
То вільне, то в полоні нещасливе.

- 55 Тепер відкрий всю правду перед нами,
Не будь від інших більше загадковий,
Щоб забуття уникнуть між синами».
- 58 Тут полум'я загуготіло знову,
Хитнулося, пригасло на хвилину —
І почало таку тривожну мову:
- 61 «Якби я знав, що бачу тут людину,
Яка відсіля ще вернеться до світу,
Вогню б не турбував у цю годину.
- 64 Та всі дороги відсіля закрито,
І в інше вірить — то була б химера,
Тому я не боюся відповіту.
- 67 Я меч змінив на пояс кордильєра,
І думав тим спокутувать провини,
Але закрилася небесна сфера
- 70 Для мене, як владика (хай він згине!)
Мене призвів лукаво до утрати
Нових чеснот. Характер не левиний
- 73 Я мав, а лисячий, і хитруватий
За давніх днів обрав для себе звичай,
Відколи в плоть мене оділа мати.
- 76 Я не дивився просто людям в вічі,
Неправду не вагався говорити
І вславився в інтризі таємничій.
- 79 Та як ввійшов я у старечі літа,
Коли згортати треба нам вітрила,
Бо вже чигає смерть на нас несити,
- 82 Мене марнота світу притомила;
Я сповіддю очистився святою,
І благодать була б мене окрила,
- 85 Та фарисей з'явився, що до бою
Близ Латерана військо змусив стати,
Не з сарацинів борючись ордою,—

- 88 Ні! християн за ворогів вважати
Почав він, що під Акрі не ходили
І не хотіли з турком воювати.
- 91 Він саном нехтував, зарозумілий,
Не хтів пошани вервію явити,
Яким ченці своє терзають тіло.
- 94 Як Костянтин, проказою побитий,
Позвав Сільвестра на порозі гробу,
Мене покликав пастир сердовитий,
- 97 Щоб гордощів я поборов хворобу
В душі його, яка не знала впину.
Як п'яний був він, затаївши злобу.
- 100 «Не бійсь,— казав,— я відпущу провину.
Отож гріха не будеш зовсім мати,
Помігши зруйнувати Пенестріно.
- 103 Рай замикає я можу й відмикати,
Недарма ж два ключі небесні маю,
Що попередник мій не вмів держати».
- 106 Переконав він тим мене до краю,
І я, у серці поборовши болі,
Сказав: «На тебе віру покладаю.
- 109 І раду подаю з твоєї ж волі:
Все обіцяй і не давай нічого,—
І запануєш на своїм престолі.
- 112 Коли в останню я пішов дорогу,
Франціск злетів до мене з високості,
Та чорний херувим озвався до нього:
- 115 «Лукавству прислужився він і злості,
Тож міцно я йому за чуб узявся,
Щоб до своїх рабів забрати в гості.
- 118 Не каючись, він у гріхи вдавався,
А каятись і знов гріха хотіти,—
Одвіку так ніхто ще не спасався».

- 121 О, як же я затрепетав, мій світе,
Коли почув слова такі від нього:
«А правда, я теж логік знаменитий?»
- 124 Одніс мене він до Міноса злого;
Той вісім раз свій хвіст сбвив круг спини,
Ще й укусивши сам себе до того.
- 127 «Хай між злодіїв,— він промовив,— гине!»
І от я в вічнім полум'ї палаю,
Покутуючи всі свої провини».
- 130 Кінчивши повість, сповнену відчаю,
Пішов огонь той далі мандрувати,
Хитаючись, як верховіття гаю.
- 133 Пішли ми валом, я і мій вожатий,
Туди, де, гідні лютої покари,
Приречені довіку ті страждати,
- 136 Що пожинають зло, бо сіють чвари.

Щіснѣ
двѣдцѣтѣ вѣсѣмѣ

- X** то змїг бѣ, хоч бѣз рѣзмїру та рѣмѣ,
Усї крѣвѣ мукѣ описѣти,
Щѣ встѣли перед ѣшѣмѣ очѣмѣ?
- 4 Язѣк тут людсѣкїй змушенїй мѣвчѣти,
Бѣ рѣзум наш ї наше бїдне словѣ
Нїѣк не здѣтнї вѣсь тѣй жѣх обнѣѣти.
- 7 Коли б мѣгли на свїт устѣти зновѣ
Всї, хто в Апулїї блѣгословеннїй
Своѣю кров'ю землѣю вмѣв бѣгровѣ
- 10 Вїд рук трѣянцїв, хто в грѣзі вѣснїй,
Як цѣ по правдї рѣзповїв нам Лївїй,
Дѣв Гѣннїбѣлу перснї незлїченнї,
- 13 Ї тї, що опѣрались, нещѣслѣвї,
Жѣрстокомѣ Робѣровї Гїсѣкару,
Ї тї, що впѣли у бѣзсїлїм гнївї
- 16 Пїд Чѣперѣно, в одсвїтах пожѣру,
Ї тї, що з Конрѣдїном загѣбѣли
На радїсть хїтромудромѣ Аларѣу.
- 19 Коли б вїдтѣтї рукѣ показѣли,
Прѣбитї грудѣ ї тїла бѣзглѣвї,—
Дѣв'ѣтїй рїв вѣни б не здѣвувѣли.

- 22 І бочці не зрівнятися дiрiявiй
З розтерзаною до нутра марою,
Що жоднiй i не снилася уявi.
- 25 Iз-помiж нiг кишок звисали звоi
I печiнки з тим мiхом визирали,
Де кал з поживи робиться людськoi.
- 28 Ми на нещасного дивиться стали,
А вiн руками розпанахав груди
I мовив: «Ось про мене як подбали!
- 31 Я Магомет, призвiдник до облуди!
Передо мною йде Алi з риданням,
Порубаний, що й не впiзнали б люди.
- 34 Не меншим тут обтяженi стражданням
Усi, що ересь сiяли й розколи.
Посiченi, вони тяжким стогнанням
- 37 Сповняють яму. Ходить чорт довкола,
Пильнуючи сувороi розплати,
Що нам її не збутися нiколи.
- 40 Як тiльки ми почнемо повертати,
Як трохи наші вигояться рани,—
Береться знову їх вiн розтинати.
- 43 Скажи, одначе, хто ти є, незнаний?
Чи не хотiв би вiдтягнути кару,
Що судiя призначив невблаганний?»
- 46 I вождь сказав: «Не мертвий вiн, примаро,
I не для мук у цiм околі ходить
I до дев'ятого спустився яру.
- 49 Мертвецький досвiд мiй його проводить
Iз круга в круг пекельноi безоднi,
I вiр, що слово це моє не зводить».
- 52 Отi слова почувши благороднi,
Бiльш сотнi їх забуло власнi болi
I очi в мене втупило холоднi.

- 55 «О ти, що скоро будеш знов на волі,
Скажи Дольчіно, хай запаси чинить,
Якщо не хоче бути в нашім колі,
- 58 Бо у снігах війська його загинуть,
Новарцям злим потрапивши в облогу,
І душі їх тіла свої покинуть».
- 61 Так Магомет сказав, піднявши ногу,
Немов вагався нею він ступити,
І далі рушив у сумну дорогу.
- 64 Мав другий горло, геть наскрізь пробите,
Без носа був, одтятого по брови,
І одноухий. Він заговорити
- 67 Наважився, дивуючися з мови
Почутої. Розкрив гортань широко,
Що червоніла від густої крові,
- 70 І мовив: «Як моє не хибить око,
То я в тобі упізнаю латина;
Стрічались ми, і не одного року.
- 73 Я народився, П'єр да Медічіна,
Там, де прослалася від стін Верчеллі
До Маркабó болотяна долина.
- 76 Мессеру Гвідо вісті невеселі
І Анджолелло,— кращим людям Фано,—
Перекажи із нашої пустелі.
- 79 Як в передбаченні нема обману,
То при Каттоліці їх повкидає
У море челядь, служачи тирану.
- 82 Від Кіпра до Майорки світ не знає
Таких злочинств; ні греки, ні пірати
Того не чинять ні в якому краї.
- 86 До себе їх закличе у палати
Той одноокий володар, якого
Було б довіку краще не видати.

- 88 Отож і смерть вони приймуть від ньо́го,
І вже для них молитва край Фокари
Про дні погожі — буде ні до чого».
- 91 І я тоді звернувся до примари:
«Гаразд, про тебе оповім я світу,
Та хто той, в кого очі— ніби хмари?»
- 94 Поквапивсь він сусіда ухопити
За щелепи, йому роззявив рота,
«Ось він! — сказав.— Не може говорити!
- 97 Він Цезареві дав пораду потай,
Як той вагався коло Рубікона:
Не зволікайтесь, бо пропаде робота!»
- 100 І тінь аж затрусилась, доти сонна,
Бо почуття скорботні охопили
Порадника лихого — Куріона.
- 103 Гукнув тут інший, страшно скалічений,
Обрубки рук підносячи багряні,
З яких струмки обличчя червонили:
- 106 «Ось Моска, бачите, в якому стані!
Це ж він сказав: «Почати — і готово!»
Посіяв зерно він лихе в Тоскані».—
- 109 «А в роді власнім— смерть»,— додав я
слово.
І він пішов од мене в отупінні,
Як той, що думку загубив здорову.
- 112 Я все дивився на потворні тіні
І бачив те, про що б не смів писати,
Коли б за свідка не узяв сумління.
- 115 Товариш це, який не пишні шати
Нам вигадками вишити готовий,
А панцир правди радить надівати.
- 118 Побачив труп тоді я безголовий,
Що й досі ще стоїть передо мною
В уяві, ніби образ загадковий.

- 121 Він власну голову держав рукою,
Немов ліхтар, вхопивши за волосся,
І щось кричав, не змішаний з юрбою.
- 124 Собі світить самому довелось
Нещасному; він був — як два в одному,
По божій волі два в одно злилось.
- 127 Спинивсь він при склепінні мостовому
І руки звів над головою вгору,
Промовивши крізь муку та утому:
- 130 «Поглянь, в яку я обернувсь потвору,
Ти, що живий блукаєш між мерцями!
Це вперше бачити твоєму зору.
- 133 Себе я славив на землі піснями,
Та Іоанну дав лиху пораду
Бертран де Борн, і гірш немає плями.
- 136 Супроти батька сина я на зваду
Покликав, мов Ахітофел лукавий,
Що нашептав Авессалому зраду.
- 139 Я кривих розлучив у дні неслави,
Зате від тіла голова й відтята.
Так на мені закон здійснився правий:
- 142 Яке злочинство, то така й відплата».

Місяць
двадцять дев'яті

Нещасних тіні, мук безмежне море
Так очі в тім рову мені сп'янили,
Що сльози в мене витисло їх горе.

4 Та вчитель мовив: «Що за дивні сили
Твій погляд до юрби так прикували,
Яку каліцтва праведно побили?»

7 Тебе так інші тіні не спиняли.
Коли б хотів ти їх порухувати,
Миль двадцять дві в цім колі ми б кружляли.

10 Скотився місяць попід наші п'яти,
І зупиняться часу в нас немає,
Бо треба ще далеко мандрувати».—

13 «Якби ти знав,— сказав я,— що спиняє
Мене в цім місці, був би терпеливий,
Не квапив би у мандри йти безкраї».

16 Та рушив далі вчитель мій зичливий,
І я за ним, таку повівши мову:
«У ямі тій мій родич нещасливий

19 Карається, отож не випадково
Стривоживсь я. За справу він єдину
Цю муку терпить голий, без покрову».

- 22 А вчитель так: «Облиш його, мій сину,
Він сам закрив собі до щастя двері;
Про інше думай ти у цю годину.
- 25 Я бачив: гнівний відданий химері,
На тебе він показував суворо.
Зоветься він, я чув, дель Белло Джері.
- 28 Тоді якраз не міг свого зору
Ти відвести, щоб інше помічати,
Від владаря безглавого з Готфору».—
- 31 «Учителю, насильна смерть проклята,—
Я мовив,— не відомщена донині,
Зробила, що душа його завзята
- 34 На мене в гніві по ясній причині:
Ладен покликать він на мене кару,
Що я при слухній не помстивсь годині».
- 37 Тут до нового підійшли ми яру,
Що ним кінчаються Прокляті Доли;
Якби не був він оповитий в хмару,
- 40 Котра не розвівається ніколи,
Безодню ми б очима охопили
І всіх, кого гріхи там побороли.
- 43 Неначе болем вигострені стріли,
Мені у мозок зойки ті впилися,
Якими страдники мене зустріли.
- 46 Коли б лікарні влітку всі зійшлися
З Сардинії, з Маремми, з Вальдік'яни,
І хворі всі у гурт один злилися,
- 49 То сморід би не був такий поганий,
І голосіння, рівного отому,
Почути б не могли подорожани.
- 52 Спустились ми по березі стрімкому,
Все беручи, як і раніше, вліво,
І тут відкрились погляду мійому

- 55 Глибини, де карають справедливо
Фальшивників одплатники суворі,
Не знаючи до жалості пориву.
- 58 Навряд чи більше світ побачив горя
В дні моровиці давні на Егіні,
Коли із ніг підряд валились хворі
- 61 І по останній не було людині
Кому заплакати, а нове поріддя
На світ родили купи мурашині,
- 64 Як це прегарно оповів Овідій,
Ніж тут було, в долині тьми і муки,
Де грішники кишіли темновиді.
- 67 На спині той, той, спершися на руки,
Лежав чи повз у куряві ядучій,
І звідусіль лунали скорбні гуки.
- 70 З учителем спустились ми із кручі,
І мовчки йшли серед юрби сумної,
Вдивляючись в страждання нестерпучі.
- 73 Побачив я: сиділо поруч двоє,
Як дві пательні на вогні одному;
Не видно й тіла з-під кори гидкої!
- 76 Не чистить коней швидко так нікому
Моторний конюх, пану на догоду,
Долаючи свою вечірню втому,
- 79 Як бідолахи зверху і зісподу
Себе шкребли кігтястими руками,
Яких, здавалося, не мили зроду.
- 82 Були вони покриті виразками,
І, як луску із коропа зчищають,
Вони зчищали струпи пазурами.
- 85 «О ти, у кого нігті роздирають
До крові, до живого м'яса шкіру
І навіть кості часом оголяють,—

- 88 Сказав мій вождь,—мені признайся щиро,
Чи можеш тут латинців нам назвати,
І зичу сил шкребтись тобі над міру!»
- 91 А той крізь плач: «І ми латинці, брате,
У цій гидкій терзаємось корості.
Та хто ти сам, дозвожь тебе спитати».
- 94 І вчитель: «Я привів живого в гості
До пекла потаємними стежками
Через усі низини й високості».
- 97 Поетовими вражені словами,
Вони з тремтінням всі звернули очі
На мене; інші глянули так само.
- 100 В ласкавості мені промовив отчий
Учитель мій: «Стань з ними до розмови!»—
І волю цю я виконав охоче.
- 103 «Хотів би знать я, відкіля і хто ви.
Щоб забуття імен вам не покрило,
Про вас я людям розказать готовий.
- 106 Усе мені розповідайте сміло,
Живої не соромтеся людини,
Що болячки покрили ваше тіло».—
- 109 «З Ареццо я,— одна сказала з тіней,—
Мене спалив Альберо у Сіені,
Та не за те, за що тут дух мій гине.
- 112 Йому сказав я в дурості шаленій,
Що у повітрі вмю я літати,
А він, брехні повіривши ученій,
- 115 Хотів і сам зробитися крилатим.
Та як не вийшло з дурника Дедала,
Мене єпископ засудив до страти.
- 118 Я був алхімік, і за те послала
Мене Міноса воля в рів десятій;
Отут на мене хворість і напала».—

- 121 «З ким можна в легковажності зрівняти
Сієнців? — я спитав вождя свого.—
Іх навіть і французам не догнати».—
- 124 «Не треба додавать до списку цього,—
Промовив інший з гурту,— пана Стріккі,
Що вмів задовольнятися з малого,
- 127 І Нікколó, аматора гвоздики,
Яку він перший здумав посадити
І урожай зібрав її великий.
- 130 Мيني і товариство знамените,
В якому Качча все проїв докраю,
А Аббальято став несамопитий.
- 133 Як хочеш знати, хто я, що не маю
Жалю до всіх сієнців тих багатих,
То я себе одверто називаю:
- 136 Капоккіо. Умів я підробляти
З допомогою алхімії метали,—
І мусиш ти (як тій це) пам'ятати,
- 139 Що мавпою за те мене прозвали».

?

Місяч тридцять

В той час, коли через Семелу гнівом
На всіх фіванців сповнилась Юнона,
Став Атамант безумцем нещасливим,

- 4 І на руках, притулених до лона,
Своїх синів побачивши в цариці,
Що перед ним стояла безборонна,
- 7 Гукнув: «Тенета ставте для левиці,
Щоб левенят нам швидше упіймати!»
Вхопив тоді, неначе хижа птиця,
- 10 Леарха, у повітрі став гойдати
І розтרוшив малятко об каміння.
У море з другим кинулася мати.
- 13 І в дні, коли з Фортуни повеління
Ворожа сила в прах повергла Трою,
І згнули й владар і володіння,
- 16 Неволею закована тяжкою,
Гекуба, смерть уздрівши Поліксени,
Труп Полідора край саги морської,
- 19 Завила враз, неначе пес шалений,
Так розум їй нещастя замутило.—
Але ні в Фівах, де вогонь скажений

- 22 Невинні жертви кинув у могилу,
Ані в пожежею повитій Трої,
Жахливо люди так не безуміли,
- 25 Як тут. Од нас ліворуч бігли двоє,
Бліді й нагі, і грішників кусали
Мов кабани, що вибігли з тісної
- 28 Закути. Перша з тіней, повна шалу,
В Капоккйо шию вгризлася зубами
І по камінню жертву геть помчала.
- 31 «Це Джанні Скіккі,— зблідлими устами
Промовив аретинець.— Скрізь гасає
І всіх гризе без жалості, без тями».—
- 34 «Тож поки друга тінь ще не кусає
Тебе,— я мовив,— розкажи, як можна,
Хто ця мара, в яким родилась краї».
- 37 Він одповів: «Це Мірри тінь тривожна,
Тієї, що із батьком в блуд упала,
Омани вживши, грішниця безбожна.
- 40 Ім'я собі чуже вона прибрала,
Як той он, що біжить, несамовитий,
Чия пащека всіх би похапала.
- 43 Щоб дорогú лошицю заробити,
Удав він з себе хворого Донаті,
І заповіт брехнею був підшитий».
- 46 Коли пробігли духи ті прокляті,
Почав я іншу розглядать мерзсту,
Що товпилась, як вівці у загаті.
- 49 Один на лютню схожий був достоту,
Коли б йому лише відсікти ноги;
Уперше бачив я таку істоту.
- 52 Було роздуте черево у нього
Водяною, яка спиняє соки,
Лице ж худе і зморщене до того.

- 85 Роззявив він огидно рот широкий,
Та́ губа вниз одвисла, та́ угору
П'ялась; обличчя викривив неспокій.
- 58 «О ви, що в темні ці спустились нори
Безкарними (чому — того не знаю),—
Сказав він,— на моє погляньте горе.
- 61 Це я, Адамо-майстер, так страждаю.
Я міг на світі пить найкращі вина,
Тепер же крапельки води благаю.
- 64 Струмки, що по долині Казентіно
З зелених гір течуть у світлий Арно,
В моїх очах леліють щохвилини,
- 67 Навпроти сонця сріблячись безхмарно,
І з того більш лице мені худіє,
Ніж від хвороби, що пече покарно.
- 70 У тім краю лихі чинив я дії,
І от тепер до місць, де я лукавив,
З зітханнями летять жагучі мрії.
- 73 Там, у Ромені, я себе знеславив,
Хрестителя фальшуючи флорини,
За те в огні і тіло я зоставив.
- 76 Щоб бачить тут одну з мерзотних тіней,—
Чи Гвідо, Алессандро, чи їх брата,—
Всю Бранду тої ж я б віддав хвилини.
- 79 Вже мучать тут одного супостата,
Як вірити отим осатанілим,
Та що, як твар я, до землі прип'ята!
- 82 Коли б я був з роздутим менше тілом,
Щоб дюйм проплазувать за сотню років,
Поповз би за відлюдком недогнилим,
- 85 Що на землі казився від пороків.
А знай: тут одинадцять миль по кругу,
Півмилі впоперек, не кілька кроків!

- 88 Я через них потрапив у наругу,
Бо міді у флорини три карати
Домішував я, ставши за злодіюгу».
- 91 І я: «Хто два ті, змушені лежати
І парувать, неначе мокрі руки
Зимою, як мороз бере завзятий?»
- 94 А він мені: «Не знаючи розлуки,
Ця двійка і в годину ту лежала,
Коли сюди спустився я на муки.
- 97 Он та, що на Іосифа брехала,
А поруч з нею брехуна Сінона
Ти бачиш. Трясця їх обох напала».
- 100 Тут грек, причинесь плачу Іліона,
Чия була ображена особа,
В живіт його ударив. Як бездонна
- 103 Порожня бочка, загула утроба,
А майстер у лице його рукою
Ударив, так його палила злѳба.
- 106 «Хоч маю члени, сковані вагою,—
Сказав,— не можу тілом ворухнути,—
Ще впораюсь правицею з тобою».—
- 109 «Коли на полум'я ішов ти люте,—
Сказав Сінон,— був не такий рухливий,
Хоч грошики фальшиві вмів утнути».
- 112 А товстопузій: «В цьому ти правдивий,
Правдивіший, аніж коли троянам
Пораду дав, лукавий і злостивий».
- 115 І грек: «Я словом, ти ж брехав чеканом!
Один лиш гріх я маю за собою,
А ти й чортів перевершив обманом».—
- 118 «Коня згадай, яким згубив ти Трою,
Зламавши присягу,— відрік пузатий,—
Ти між людьми відзначений ганьбою». —

- 121 «А ти,— Сінон йому,— отут лежати
З водицею у череві гнилому
Приречений і в спразі знемагати!»
- 124 Тоді монетник: «Всій землі відомо,
Що у розмові ти подібний гаду.
Так, мучусь я від спраги, нерухомий,
- 127 А ти гориш і млієш тут від чаду,
І кинувся б на перший клич стрілою,
Лизнуть хоч раз Нарцисове свічадо».
- 130 Цікавивсь я розмовою отою,
Та вождь сказав: «Що ти знайшов за диво?
Гляди, ще посварюся я з тобою!»
- 133 Коли почув я слово, повне гніву,
То (досі це забудь мені не сила)
До вчителя вернувся соромливо.
- 136 Як той, кому приснилась річ немила,
У сні хотів би, щоб воно лиш снилось,
І щоб ява того не повторила,
- 139 Такий був я: мольба із уст просилась,
Хотів пробачення благать я в нього,
Не знавши, що мені уже простилось.
- 142 «Від огріху, буває, й не такого,—
Він проказав,— нас каяття рятує,
Тож, друже мій, розвій свою тривогу.
- 145 Та знай: хто сварку отаку почує,
Повинен швидше вдатися до втечі,
Бо душу це лише йому плямує.
- 148 Ганебно слухати ганебні речі».

Місяч
трьдцятв перша

Язик, що ранив так мене суворо,
Аж від стида мій вид зачервонівся,
Знайшов і лік мені на рану скоро.

4 Подібний чар в Ахілла списі крився,
По батьку успадкованім; від нього
Разучий біль у спокій враз мінився.

7 Від яру відвернулись ми сумного
І йшли попід камінною стіною,
Над прірвою, не кажучи нічого.

10 Ні день, ні ніч. Окутаний імлюю,
Я бачив тільки близько перед нами,
Аж заревіло відкілясь сурмою,

13 Що не зрівнять ні з якими громами.
Ті звуки ніби погляд притягали,
І я вдивлявся у безодню ями.

16 Орландового рогу не лунали
Так голоси, коли в бою святому
Дружини Карла свій загин стрічали.

19 Підвівши очі, в присмерку густому
Побачив я високих веж чимало
І запитав: «У місті ми якому?»

- 22 І вчитель: «Тьмою все позаслоняло,
І, в далечінь сягаючи очима,
Ти бачиш те, що в мріях лиш постало.
- 25 Як зменшиться ця віддаль незмірима,
Відкриєш ти, як помилилось око.
Але не гаймось — ціль не за дверима».
- 28 Мене обнявши, приспішив він кроки,
Сказав: «Раніше, ніж іти нам далі,
Дізнайся: не вежі то знеслись високо,
- 31 А то стоять, мов вилиті із сталі,
Над берегами темними титани,
Заховані по пояс у проваллі».
- 34 Як в час, коли імла ранкова тане,
Поволі погляд людський прозирає
Те, що ховали від очей тумани,
- 37 Так зір ловив мій в тім похмурім краї
Зростання дивовижної картини,
І я відчув, як страх мене проймає.
- 40 Як навкруги увінчуючи стіни,
Дванадцять веж стоїть в Монтереджоне,
Так, сховані від нас до половини,
- 43 Стояли велетні, мов охорона,
Яких жахає й досі Зевс громами
Із олімпійського свого трону.
- 46 Уже явив один з них перед нами
Обличчя, шию та могутні груди,
Живіт по стегна, плечі із руками.
- 49 Природі мають дякувати люди,
Що плем'я дивоглядів цих звелось
І з ними воєн більше вже не буде.
- 52 Слони й кити ще, правда, єсть і досі,
Та це належно треба розуміти,
Бо сильне з нерозумним тут злилося.

- 55 Коли ж злу волю й розум сполучити
Та як до того ще додати силу,
То людству стало б неможливо жити.
- 58 Обличчя велетня того кругліло,
Неначе шишка при Петра соборі;
Було до того відповідне й тіло.
- 61 Такий був зріст дарований потворі,
Що фризів три волосся б не дістали,
Один на однім ставши на просторі.
- 64 Ті люди, що його нам описали,
Аж тридцять *пальм*, як міряти на пальми,
Від застіжки по стан нарахували.
- 67 «Rafel гаі атеш ізабі алмі»,—
Почули ми з жахливої пашеки,
Якій ніжніші не годяться псальми.
- 70 Та вождь йому: «Забудь про час далекий,
Берися краще у свій ріг трубити
На гніву знак чи гасло безпеки.
- 73 До шиї руки швидше простягни ти,
Безумче,— він на груди он звисає,
Яких людським рукам не охопити».
- 76 Тоді мені: «Він сам себе карає;
Це цар Немврод. Він завинив, що мова
На нашім світі не одна лунає.
- 79 Але не розуміє він ні слова
По-нашому, та й нам не похопити,
Про що мара белькоче ця здорова».
- 82 Тоді ліворуч рушили ми звідти,
І бачимо на постріл самостріла
Титана, що й не мислив я зустріти.
- 85 Чия рука його здолала сміла,
Не знаю; та ланцюг обвив правицю,
Лівиця теж закована висіла,

- 88 Та й весь він був заплутаний у крицю —
І спереду, і круг плечей, і ззаду,
Важку не в силі скинуть плетеницю.
- 91 «Повстав він на Юпітерову владу,—
Сказав учитель,— але був побитий,
І от відплата гордому за зраду.
- 94 Це Ефіальт, привідця знаменитий
Титанів, що Олімп увесь жахали;
Навіки ланцюгами він обвитий».
- 97 І я: «Поети нам оповідали
Про дивного сторука-Бріарея;
Де він, що перед ним боги дрижали?»
- 100 А він: «Побачить можеш ти Антея,
Що вільно ходить і не втратив мови;
З ним поведу в найгірший вир тебе я.
- 103 Та Бріарей тут у далекім схові,
Суворіший обличчям від оцього,
Такі ж він має на собі окуви».
- 106 Від землетрусу наглого й страшного
Ніколи ще так башта не здригалась,
Як Ефіальт здригнувсь од слова того.
- 109 Гадав я — смерть до мене наближалась;
Коли б не бачив я, що він закутий,
Мені б од страху вмерти залишалось.
- 112 Від нього довелося нам звернути
Убік; Антей стояв на самотині,
Було п'ять сажнів тулуба в могути.
- 115 «О ти, що у фатальній тій долині,
Де Сціпіон вінок здобув лавровий,
Прогнавши Ганнібала рать в пустині,
- 118 Ходив по левів на багаті влови,
Про кого кажуть, що коли б пристати
Ти до братів одважних був готовий,

121 То вам би перемогу святкувати!
Спустися з нами в тьмяні ті долини,
В яких Коціт спинився льодуватий!

124 Нема тобі нас відсилає причини
До Тітія-гіганта, до Тіфона:
Ім'я твоє у людстві не загине,

127 Бо мій супутник із земного лона
Тебе прославить, коли буде жити,
На те є в нього ліра гучнодзвонна».

130 Антея більш не довелось просити,
Він до вождя простяг свої долоні,
Що їх Алкід спізнав гоноровитий.

133 Мій добрий вождь в ласкавім їх полоні
Гукнув: «До мене!» — і обняв рукою
Мене, бо страх аж бив мені у скроні.

136 Як Карізенда видиться хисткою,
Коли над нею тінь од хмарки плине,
А ти стоїш під самою стіною,

139 Таким мені він тої здавсь хвилини,
І признаюсь, що іншу б я дорогу
Волів обрать, спускаючись в глибини.

142 Та опустив він нас до місця того,
Де Люціфер з Іудою, понурі,
І випроставсь, і вигляд став у нього

145 Подібний щоглі, що стоїть без бурі.

Нісню
традицій друга

- Я**кби я мав жорсткі та хриплі рими,
Які годяться до нори страшної,
Оточеної скелями тяжкими,
- 4 То може б сік з матерії трудної
І видушив для змалювання ями,
Яку й згадать не можна у спокої.
- 7 Бо то ж не жарти — мудрими словами
Дно всесвіту намалювать жахливе,
Як ти лепечеш ледве: тату, мамо.
- 10 Та хай мені послужать чисті діви,
Що стали Амфіонові в пригоді,
Коли узявсь він будувати Фіви.
- 13 О плем'я, ненависне всій природі,
В якому ти вертепі опинилось!
Вже б краще жить, як вівці в загороді!
- 16 Коли ми в глиб колодязя спустились
Ще нижче, ніж були титана п'яти,
І очі вгору ще мої дивились,
- 19 Почувся крик: «Ану, не наступати!
Адже ти просто топчешся ногами
По нас, що тут повинні замерзати!»

- 22 Я обернувсь, і бачу: попід нами
Лежить застигле озеро блискуче,
Неначе скло в міцній оправі рами.
- 25 Не замерзає так Дунай могучий,
Ні Танаїс у ту студену пору,
Коли усе скує мороз тріскучий,
- 28 Як хвилі ті. Коли б високу гору
Звалити — Тамбернік чи П'єтрапану,—
Ту крижану б їм не пробити кору.
- 31 Як жаба зводить голову погану
Поквакати у час тієї спеки,
Що жницю кличе і вві сні до лану,
- 34 Так душі, в край той послані далекий,
Лиш голови із криги витикали
І ляскали зубами, мов лелеки.
- 37 Обличчя, місце сорому, схиляли
Униз вони; про холод лютий — ротом,
Очима про печаль свою казали.
- 40 Я здивувався дуже двом істотам,
Що так одна притислась до одної,
Аж сплівся волос буйним живоплотом.
- 43 «Хто ви, що з кари мучитесь такої?» —
У страдників спитався я в тривозі,
І шиї витягли вони обое
- 46 До мене. З їх очей лилися сльози,
Що їх незмірна витискала туга,
І тут же застигали на морозі.
- 49 Колод так міцно не стягає шпуга,
Як стиснуті були лобами духи,
Немов цапи, що б'ються серед лугу.
- 52 Сказав нараз мені один, безухий
Від холоду: «Чом стежиш ти за нами
І ловиш, ніби в дзеркалі, всі рухи?»

- 55 Ти хочеш знать, що то за люди саме?
Альберто, батько, відписав долину
Коло Бізанціо, над берегами,
- 58 Оцим синам. Всю обійди Каїну,
Ніде мерця бридкішого немає,
Як ці причинці спільного загину.
- 61 Ані Фокачча їм не дорівняє,
Ні той, кому Артур дав світлу рану,
Ні той, що головою закриває
- 64 Он там від мене далечінь туманну,
Ім'я котрого — Сассоль Маскероні —
Неславою укрило всю Тоскану.
- 67 А я,— щоб бачив ти, як на долоні,—
Відомий в світі Камічон де Пацці,
Карліно жду: він гірший в беззаконні».
- 70 Почав тоді я пильно приглядатся
І бачив скрізь собачі морди сині;
Згадавши їх, не могу не здригаться.
- 73 Як ми були при самій середині,
Обтяженій найбільшою вагою,
І я тремтів у тій довічній тіні,—
- 76 Не знаю, як це сталося зо мною,
Але, йдучи між головами тими,
В лице одного я штовхнув ногою.
- 79 «Чого ти б'єшся? — зойками тяжкими
Він простогнав.— Чи хочеш покарати
За Монтаперті, вчинок непростимий?»
- 82 І я вождю: «Прошу мене заждати,
Нехай мої він сумніви розвіє;
Тоді підемо швидше, мій вожатий».
- 85 Спинився він. А я до лиходія,
Що небо кляв найгіршими словами:
«Ти хто, що так злостишся в безнадії?» —

- 88 «А ти ж бо хто, що так товчеш ногами,—
Він одказав,— обличчя в Антенорі?
Так не знущався б і живий над нами!» —
- 91 «Та я й живий. Хоч ти в тяжкому горі,—
Я відповів,— але дістав би славу
В моїх піснях там, де сіяють зорі».
- 94 І він сказав: «Говориш ти лукаво,
Навіщо слава грішнику в геені?
Иди собі, облиш цю марну справу».
- 97 Вчепивсь йому у патли я мерзенні
І крикнув: «Вирву все тобі волосся,
Як ти свого не назовеш наймення».—
- 100 «Якби і облісити довелось,—
Він одповів,— або зазнать побою,
Ім'я своє таїтиму, як досі!»
- 103 Узявсь тоді я правою рукою,
Волосся в нього виривать, сердитий,
А він ревів, поникши головою.
- 106 Аж тут хтось крикнув: «Бокко, годі вити!
І так мов бусол на гнізді клекочеш,
А то почав ще всіх собак дражнити!» —
- 109 «Тепер мовчи,— промовив я,— як хочеш,
Тебе змаляю вірно я, триклятий,
І слави ти ганебної доскочиш».—
- 112 «Що ж, маєш волю,— він сказав,— плескати,
Та як згадаєш ти про мене в книзі,
Нехай і цей там буде язикатий.
- 115 Скажи: Дуера у довічній кризі
Все плаче за французькими грошима;
Мав зраду у своєму він девізі.
- 118 Коли ж про інших мова в тебе йтиме,
То он перед тобою Беккерія;
Сокири знак довіку він нестиме.

- 121 Он Джанні Сольданьєр спускає вії,
Он Тебальделло, що Фаенцу зрадив,
Он Ганеллон, продажний, як повія».
- 124 Коли мені він їх назвати радив,
Побачив двох я; вищий на малого
Себе немовби шапку нагромадив.
- 127 Неначе той, що з голоду лихого
Вгризається у хліб черствий зубами,
Гриз голову сусіда він свого.
- 130 І сам Тідей так не кусав з нестями
Лоб Меналіппові, ждучи кончини,
Як цей впивався аж у мозок самий.
- 133 «Подобо ненажерної тварини,
Що так терзаєш жертву цю криваво,—
Промовив я,— відкрий тому причини.
- 136 Коли на це ти дійсно маєш право,
То викрию твого я лиходія,
Щоб знали люди, як належить, справу,
- 139 Якщо язик мені не заніміє».

Нісна
тїрицятв тїретя

Рот одірвавши від гидкої страви,
Він об волосся, крізь яке вгризався
У мозок, вид свій весь обтер кривавий,

4 Тоді почав: «Ти хочеш, щоб я вдався
У спомини про чорну ту годину,
З якої розпач мій гіркий почався?

7 Коли посіять маю я зерничу,
Тому прокляття виросте хай з неї,
Кому гризу я голову звірину.

10 Хто зна, як ями ти сягнув цієї,
Та вгадую, що родом ти з Тоскани,
Дається чути з мови це твоєї.

13 Граф Уголіно я, широко знаний,
Він — був архієпископом Руджері;
Нікому сил нас розірвать нестане.

16 На вдачу він подібний був гетері;
Шахрай мене обплутав клеветою
І зачинив мені од світу двері,—

19 Це знає всяк. Та що було зо мною
В темниці, як я там зустрів кончину,—
Про те скажу по правді, за чергою.

- 22 Приміщений у ту тісну клітину,
Що Баштою Голодною назвали,
Як я дійшов — чи тільки я? — до згину?
- 25 Пробув я в муках місяців немало,
Коли зловісний сон мені приснився,
Майбутнього зірвавши покривало.
- 28 Руджері з ловчими мені з'явився,
Гнав вовка й вовченят від їх стоянки
Туди, де Лукки мур горбом затьмився.
- 31 Як стріли, суки мчались до заманки;
Перед мисливцем головним летіли,
Гваланді і Сісмонді та Ланфранкі,
- 34 І батько, й діти кості там зложили:
Мисливці їх дорізали ножами,
А пси у ребра зуби запустили.
- 37 Прокинувшись до сходу сонця саме,
Почув я, як мої чотири сини
У сні благають хліба із сльозами.
- 40 Коли ти чув голодний плач дитини
І сам не поривався до ридання,
То ні над чим ти не зронив сльозини.
- 43 Вони прокинулись. Було світання,
Той час, коли тюремник хліб і воду
Носив,— та зле пекло передчування.
- 46 І от я чую — забивають входи
Тюрми моєї; з жаху занімілий,
Дивлюсь на парості мого роду.
- 49 Закаменів я, і стогнать безсилий,
Та Ансельмуччо мовив крізь ридання:
«Чому так дивишся, мій батьку милий?»
- 52 Та я не плакав; криючи страждання,
Я німував, скорботний, у темниці
І день і ніч похмуру аж до рання.

- 55 Коли ж заглянув одсвіт зоряниці,
Своє лице, що вихудло докраю,
Я угадав, на їх зирнувши лица.
- 58 Собі я руки покусав з одчаю,
Але на голод це звернули діти,
І я почув — навіки пам'ятаю:
- 61 «Ти нами можеш голод вдовольнити,
Наш батеньку! Ти дав нам наше тіло,—
Ти можеш сам його і умертвити!»
- 64 Хоч серце в мене з болю защеміло,
Промовчав я. Німі три дні минули...
О, чом у землю нас не провалило!
- 67 Настав четвертий. Гаддо мій знебулий
Враз захитався з криком: «Тату, тату!
Рятуй мене!» — і долу впав нечулий,
- 70 Замок навіки. Я ж добу і п'яту,
І шосту жив... Як я тобі видимий,
Так бачив я синів моїх утрату
- 73 Всіх трьох. Тоді з очима вже сліпими
Блукав я, їх шукаючи... Не можу
Сказать, як мучив голод невиситимий!»
- 76 І вгородив у голову ворожу
Він знов міцні, як у собаки, зуби,
Сам на собаку в озвірінні схожий.
- 79 О Пізо, краю славного загубо,
Де сі лунає! Вкрита ти ганьбою!
Коли ще суду не заграли труби,
- 82 Горгона і Капрара під тобою
Хай ляжуть так, щоб Арно загатити,
Щоб зникла ти навіки під водою!
- 85 Граф Уголіно гріх вчинив незмитий,
Твої фортеці здавши для потали,
Але за віщо ж постраждали діти?

- 88 Новітні Фіви! Таж гріха не мали
І Угуччоне, і юнак Брігата,
І ті, кого уста мої назвали.
- 91 Ми йшли туди, де навзнаки лежати
Приречені були злочинні тіні,
У кригу вмерзлі з голови по п'яти.
- 94 Там ні одній не литися сльозині,
Бо кожна з них, що криги не прорвала,
У груди знов вертається людині.
- 97 Сльоза, як лиш на віях проступала,
Вологою наповнивши орбіту,
В хвилину ту ж навіки замерзала.
- 100 Потрапивши до льодового світу,
Де почуття усяке завмирає,
Де памороззю все живе покрито,
- 103 Я враз відчув, що вітер повіває.
«Учителю,— сказав я,— що за диво?
Адже тут пари жодної немає!»
- 106 І він: «Це буде зрозуміть можливо,
Як власними побачиш ти очима,
Хто вітер цей роздмухує злостиво».
- 109 Тоді один із льодової ями
Гукнув до нас: «Покарані жорстоко
І послані аж в осереддя саме!
- 112 Здійміть закови із мого ока,
Щоб мав я серцю пільгу на хвилину,
Нехай сльоза застиглі зросить шоки!»
- 115 І я: «Як скажеш, хто ти є, людино,
То розтоплю я на зіницях кригу,
А обману — хай сам в льоду загину!»

- 118 Він одповів: «Чернець я Альберіго,
За овочі отруйні погибаю;
На фініки я проміняв тут фігу».
- 121 «То ти умер?» — я вигукнув.— «Не знаю,—
Він одповів,— чи тіло животіє,
А дух мій тут, у селищі відчаю.
- 124 Такий закон у Толомеї діє:
Ще Парка нитки не втяла живсі,
А вже душа тут бідна леденіє.
- 127 Щоб ти мене від плівки крижаної
Звільнив радніше, розповім незнане:
Хто тільки зради допустивсь лихої,
- 130 Вселяється у нього біс поганий
І доти буде в грішному гніздиться,
Аж поки смерть для плоті не настане,
- 133 А душу темна ця прийме криниця.
Он, може, той, що стогне безугавно,
Там, на землі, живе і веселиться.
- 136 Ти знав його, якщо ти тут недавно:
Це Бранка д'Ор'я, в підступах затятий,
За що тут і карається безславно».
- 139 А я: «Чи можна віри тут поінняти?
Я бачив на землі отого Бранку,
Він їсть і п'є і гарні носить шати!»
- 142 Чернець мені: «Іще Мікеле Цанке
Не встиг упасти у смолисту піну,
Що гріють Кігті Злі, немов сметанку,
- 145 Як в тіло д'Ор'я біс влетів на зміну,
А другий в родича його вселився,
Що кару тут приймає з ним єдину.

- 148 Прошу ж, щоб ти до мене нахилився,
Відкрив мій зір!» — Та я пішов од нього,
Вчинивши підло з підлим, я гордився.
- 151 О генуезці, роду стид людського,
Підступне плем'я, виродки неситі!
Чому не впали ви в підніжжя богу?
- 154 З романцем, найпорочнішим у світі,
Одного з вас я бачив в царстві ночі,
Чия душа давно уже в Коціті,
- 157 А тіло ще туманить людям очі.

Пісня
тридцять четверта

«V

exilla regis prodeunt inferni.

Напроти нас,— сказав учитель мій.—
Уважно вглянься в обриси химерні».

- 4 Як в час, коли весь обрій тіні вкрили
Або туман послався півпрозорий,
Ми бачимо у вітряку лиш крила,
- 7 Громаддя так вразило наші зори.
Од вітру за вождя я заховався,
Бо іншої не мав собі опори.
- 10 Були ми там,— сам слів я цих злякався,—
Де, мов під склом розкидана солома,
Рій тіней, в кригу вкований, карався.
- 18 Одні із них стояли нерухомо,
Лежали ті, ті вниз чолом стриміли,
А тих немовби корчила судома.
- 16 З учителем ми наперед ступили,
Щоб бачити того, хто був прекрасний,
А нині став потворно скалічений.
- 19 І вчитель звів на мене погляд ясний,
Сказавши: «Ми прийшли в оселю Діта,
Та мужність у тобі нехай не гасне».

- 22 Як острахом душа була повита
У мене,— розказать мені не сила,
Читачу: слів немає у піта.
- 25 Я мов не жив, хоч смерть ще не наспіла,
І це лежить на розуміння грані;
Душа моя й холола, і горіла.
- 28 Царя, чие було там панування,
По груди крила льодова печера.
Не був такий малий я при титані,
- 31 Як він супроти лапи Люціфера.
По цьому можна вичислити дбало,
Якого велетня таїла сфера.
- 34 Коли на бога глянув він зухвало,
То став потворним красень той на диво.
Все зле від нього на землі постало.
- 37 Тоді — чи справді ж це було можливо! —
Я три обличчя постеріг у нього.
Одно, червоне, над грудьми жахливо
- 40 Кривилося. А з того боку й того
Два других із рамен його стриміло;
До чуба всі зіходились густого,
- 43 З них праве і біліло, і жовтіло,
А ліве барву ту сумну являло,
Що мають люди з водоспадів Нілу.
- 46 По двоє крил з-під кожного стирчало,
Як для такого птаха і годиться;
Таких вітрил на морі не бувало!
- 49 Та швидше він кажан був, а не птиця,—
Безперий зовсім. Крилами отими
Три вітри гнав він, і неначе криця
- 52 Стояв Коцит, овіюваний ними.
Із трьох пащек текла кривава слина,
І плакав велет шістьома очима.

- 55 Була у роті кожному людина,
Яку молов жорстокий клюваками,
Тож трьох ураз та мучила тварина.
- 58 Переднього не так він тер зубами,
Що ними й вовк йому не дорівняє,
Як шкіру рвав на шмаття пазурами.
- 61 І вождь: «Найбільше той вгорі страждає:
Іуду бачиш ти Іскаріота,
Що ноги із пашеки простягає.
- 64 Он витикає голову істота,
В якій ти можеш угадати Брута;
Він мучиться, але німотно, потай.
- 67 Он третього терзає паша люта:
Це Кассій. Та вже ніч, пора рушати;
Наука тут належна вже здобута».
- 70 Звелів себе за шию він обняти
І ждав, щоб сатана розширив крила.
Тоді вчепився в стан його кошлатий,
- 73 І вниз пішов. Хоч плівка льоду вкрила
Підземного владика торс широкий,
Та шерсть густа нам опертям служила.
- 76 Коли ж до місця ми дійшли, де боки
Із стегнами злились у духа злого,
Вожатий зліг, свої спинивши кроки,
- 79 Туди чолом, де мав раніше ноги,
І став по шерсті догори п'ястися,
Гадав я — на пекельні знов дороги.
- 82 Та він звелів мені: «Міцніш держися,—
Сам дихав тяжко, стомлений ходою,—
Лиш так із прірви прийдемо до висі».
- 85 Пройшов між скель він стежкою вузькою,
Поміг на камінь сісти ніздрюватий
Край жерла, й знову поруч став зо мною.

- 88 Насміливсь очі вгору я підняти
І думав знов побачить Вельзевула,
Та вгору тут його стриміли п'яти.
- 91 Здригнулась як душа моя знебула,
Тому нехай це буде зрозуміло,
Хто не збагнув, яку ми грань минули.
- 94 «Встань,—вождь сказав,—збери останні сили,
Путь довга ще, а в третю вже годину
Над нами боже увійшло світило».
- 97 Ввійшли у таємничу ми долину,
Що не була подібна до чертога,
А схожа на темницю старовинну.
- 100 «Учителю, скажи мені, на бога,—
Промовив я,—куди це прибули ми,
Щоб у душі розвіялась тривога,
- 103 Де крига? Чом це стопами своїми
Стирчить угору Діт? Як зрозуміти,
Що сонце стало серед ночі зриме?»—
- 106 «Чи думаєш,— муж мовив знаменитий,—
Що ти по той бік центра, де вчепився
Я в гада, ким весь світ земний прошитий?
- 109 Ти був там, як за мене ухопився,
Йдучи униз. Та повернув я вгору
Від точки, де тягар всесвітній злився.
- 112 Тепер відкрилася твоєму зору
Не та блакить, що під її склепінням
Безгрішний смерть свою прийняв сувору,
- 115 Спинився ти на виступі каміннім,—
Це сторона зворотна сфери тої,
Що закрива Джудекку. Як промінням
- 118 Тут сяє день, там ночі час густої.
А цей, чия нам шерсть була за сходи,
Одвіку вниз стирчить тут головою.

- 121 Небесна воля ворога природи
Повергла. Де було квітуче поле,
Тут розлилися в ту хвилину води,
- 124 До нашої ж півкулі суходоли
Всі перейшли. Тут гору породила
Земля, щоб він устать не міг ніколи.
- 127 Де Вельзевула вже не діє сила,
Є хід, котрий по тому тільки знати,
Що річка там шумує роз'яріла,
- 130 Яка камінні пробиває грати
І вниз біжить уступама малими;
Униз не важко зовсім там ступати».
- 133 Мій вождь і я на шлях отой незримий
Пішли, щоб білий світ побачить знову,
Куди тягло чуття нас невтолиме.
- 136 Я йшов за ним у далеч загадкову,
І от крізь шпару постеріг в просторі
Небес відкритих глибочінь чудову.
- 139 І вийшли ми, щоб знов побачить зорі.

ПІСНЯ ПЕРША

ЛІС. — ПАГОРВ СПАСІННЯ. — ТРИ ЗВІРІ. — ВІРГІЛІЙ.

¹ *В путі життя, на середині саме...* — Серединою людського життя, вершиною його дуги, Данте вважає тридцятип'ятирічний вік. Його він досяг у 1300 році і цього року ніби починає свою подорож у потойбічний світ. Така хронологія дає змогу поетові вдатись до засобу «пророкування» подій, що відбулись після цієї дати.

¹³ *Добившись до горба крутого...* — Над лісом гріхів і помилок височить рятівний горб доброчесності, осяяний сонцем істини.

^{31—60} Вийти на горб спасіння поетові перешкоджають три звірі: *пантера* — любострастя, *лев* — гордість і *вовчиця* — корисливість.

⁶³ *Німотний муж* — Віргілій (70—19 до н. е.), видатний римський поет, автор «Енеїди». В середні віки він користувався легендарною славою мудреця, чародія і передвісника християнства. У «Божественній Комедії» Віргілій, який веде поета через Пекло і Чистилище до Земного Раю, — символ розуму, що направляє людей до земного щастя.

⁶⁹ *Мантуя*. — Віргілій народився в Мантуанській області, в містечку Андес, нині П'єтола.

⁷⁰ *Sub Julio* (лат.) — при Юлії Цезарі (забитому в 44 р. до н. е.).

⁷⁴ *Анхізів син* — Еней, герой Віргілійової «Енеїди», зять і союзник троянського царя Пріама. За поемою, коли впала Троя, він відплив в Італію і тут заснував селище, яке потім виросло в Римську державу.

⁹¹ *Змінити мусиш напрямок в дорозі...* — Данте ще не підготовлений до того, щоб подолати вовчицю і зійти на відрадий горб. Перед цим він має відвідати три загробних світи.

¹⁰¹ *Пес* — майбутній рятівник Італії, який переможе вовчицю, що заважає суспільному устрою.

¹⁰⁵ *Між Фельтро й Фельтро (tra Feltro e Feltro)* — найстаріші коментатори тлумачили по-різному, залежно від розуміння алегорії Пса, наприклад: «між небом і небом», «між небом і землею», «бідно

одягнений». Поряд з цим Feltro розуміли і як географічну назву. В XV ст. пророцтво про Пса почали відносити до Кангранде делла Скала, і було запропоновано нове пояснення спірного вірша: «між містом Фельтро в Тревізанській області і замком Монтефельтро в Романьї» (так розташована Верона, батьківщина Кангранде).

107—108 *Камілла*, що очолювала вольсків, і *Турн*, вождь рутулів, полягли, обороняючи Італію від троянців, а троянські юнаки *Ніс* і *Евріал* загинули в боротьбі проти рутулів, заради завоювання землі, на якій Енееві судилося стати родоначальником Римської держави.

114 *За вічну ограду* — тобто в Пекло.

117 *Другу смерть вважають за бажану...* — Грішники в Пеклі, що вже померли тілесною смертю, хотіли б померти й душею, щоб скінчились їхні муки.

118 *В огні розпуки* — тобто серед спокутних мук Чистилища.

134 *Врата Петра* — брама Чистилища, що її охороняє ангел, намісник апостола Петра.

ПІСНЯ ДРУГА

СУМНІВИ ДАНТЕ. — ВІДПОВІДЬ ВІРГІЛІЯ.

13 *Батько Сільвія*. — Еней, що, як розповідає Віргілій, спускався в підземну обитель тіней, наближався до Тартара, де страчують лиходіїв, і відвідав блаженний Елісій, де його батько Анхіз показав йому душі його нащадків, заохочуючи його заснувати нову державу в Італії.

28 *Сосуд обрання* — тобто апостол Павло, що, як розповідає легенда, нібито відвідав рай і пекло.

70 *Беатріче*. — Данте полюбив її з дитинства, і коли вона в двадцять п'ять років померла (в 1290 р.), він дав у своєму «Новому Житті» обіцянку «сказати про неї таке, чого ніколи ще не було сказано ні про одну». В «Божественній Комедії», лишаючись, як і раніше, тією жінкою, яку він любив на землі, вона є символом мудрості, що перевершує мудрість людську.

71 *Відтіля, де буду знов сьогодні...* — з Раю.

97 *Лючія* — християнська свята, алегорично — «яка освічує благодать» (лат. lux — світло).

ПІСНЯ ТРЕТЯ

БРАМА ПЕКЛА. — НІКЧЕМНІ. — АХЕРОН. — ЧОВЕН ХАРОНА.

1—9 Напис на брамі Пекла. — За християнською міфологією, пекло створено тріединим божеством: батьком (*правдою волі*), сином (*духом*

мудрості) і святим духом (любов'ю святою), — щоб служити місцем страти для Люцифера. Він створений раніше за все минуше. Давніші від нього — *лиш вічні створіння* (небо, земля і ангели), і він буде існувати вічно.

Данте змальовує Пекло як підземну воронкоподібну безодню, яка, звужуючись, сягає центра земної кулі. Її схили оперізані концентричними уступами, «кругами» Пекла.

59—60 *Хто велику долю відкинув...* — папа Целестін V, який був обраний у 1294 р., в 79 років, і через п'ять місяців, відчуваючи обтяжливість свого сану, склав його з себе: Зреченню його старанно сприяв кардинал Бенедетто Каетані, який, наслідуючи йому під іменем Боніфація VIII, тримав його в ув'язненні, де той і помер через півтора року.

77 *Ахерон*. — Ріки античного пекла протікають і в Дантовому Пеклі. По суті, це — один потік, утворений слізьми Критського Старця, що проникає в надра землі (П. XIV, 94—142). Спочатку він з'являється як *Ахерон* (грецьке: ріка скорботи) і оперізує перший круг Пекла. Потім, стікаючи вниз, він утворює болото *Стікса* (грецьке: ненависний), інакше — Стігійське болото, в якому карають гнівних (П. VII, 100—108) і яке обливає стіни міста Діта, що оточують безодню Нижнього Пекла (П. VIII, 67—75). Ще нижче — він стає *Флегетоном* (грецьке: пекучий), кільцеподібною рікою киплячої крові, в яку занурені насильники проти ближнього (П. XII, 46—54). Потім, у вигляді кривавого струмка, що продовжує називатись Флегетоном (П. XIV, 132 прим.), він пересікає ліс самогубців і пустелю, де падає вогняний дощ (П. XIV, 76—90; XV, 1—12). Звідси шумливим водоспадом він рине вглиб (П. XVI, 1—3; 94—105), щоб в центрі землі перетворитись у крижане озеро *Коцит* (грецьке: плач) (П. XIV, 119; XXXI, 123; XXXII, 22—30; XXXIV, 52).

Лету (грецьке: забуття) Данте вмщує в Земному Раю (П. XIV, 136—138), звідки її води також стікають до центра землі (П. XXXIV, 127—132), забираючи з собою пам'ять про гріхи; до неї він додає *Евною*.

83 *Суворий дід* — Харон, перевізник душ античного пекла. В Дантовому Пеклі він перетворився в *біса*.

93 *На інший, легший човен ти подайся...* — Харон, знаючи, що Данте не засуджений на пекельні муки, вважає, що йому личить бути в тому легкому човні, в якому ангел перевозить душі до підніжжя Чистилища.

128—129 *Харона чувши гнівні крики...* — Харон суворо зустрів Данте, вбачаючи в ньому «добру душу», призначену для спасіння.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

КРУГ ПЕРШИЙ (ЛІМБ). — НЕХРЕЩЕНІ НЕМОВЛЯТА І ДОБРОЧЕСНІ НЕХРИСТІЯНИ.

¹ *Отямивсь я...* — В мить пробудження Данте опиняється вже по той бік Ахерона.

²⁴ *У перший круг, що прірву обвиває...* — це Лімб (лат.: *Limbus* — кайма) католицького пекла, де, за церковним ученням, перебували душі старозавітних праведників і куди відправляються душі немовлят, які померли нехрещеними. Сюди ж Данте вміщує душі всіх добродішних нехристиян.

^{52—54} *Ще був новим я поміж ними...* — Віргілій, який помер у 19 р. до н. е., вступив у Лімб приблизно за півстоліття до того дня, коли, за християнською легендою, Христос (*Володар*), між своєю смертю і воскресінням, зійшов у пекло і вивів звідти старозавітних святих у рай, що відкрився для людей тільки після спокутування первородного гріха.

⁵⁵ *Прабатька тінь* — Адам.

^{86—90} Віргілія, який повертається в Лімб, вітають чотири стародавніх поети, що їх Данте виділяє як найвидатніших: грек *Гомер*, якого він не міг читати, тому що грецької мови не знав, а латинських перекладів Гомерових поем ще не було, але якого він визнавав «найвищим із співців», і римляни: *Горацій* (65—8 до н. е.), якого Данте називає автором сатир; *Овідій* (43 р. до н. е. — 17 н. е.) і *Лукан* (39—65 н. е.). «Метаморфози» Овідія, так само, як «Фарсалия» Лукана, були авторові «Божественної Комедії» неабиякими джерелами.

^{121—144} Перед зором Данте постають знамениті троянці, легендарні предки римської слави: *Електра*, дочка Атланта, кохана Зевса, мати Дардана, засновника Трої, *Гектор*, син Пріама і Гекуби, троянський герой, і *Еней*, (П. I, 74; II, 13); *Пентесілея*, цариця амазонок, союзниця Трої, вбита Ахіллою. Поряд з ними — прославлені римляни: Кай Юлій *Цезар*, полководець і державний діяч, який заклав основи єдиновладдя (100—44 до н. е.); рід його, за легендарною генеалогією, бере свій початок від Іула (Асканія), сина Енея від Креуси; *Камілла*, войовниця «Енеїди» (П. I, 107); *Лавіна* (Лавінія), дружина Енея, і її батько, цар Лация *Латин*, герої «Енеїди»; Люцій Юній *Брут*, перший римський консул (разом з Люцієм Тарквінієм Коллатіном, 509 до н. е.), який скинув останнього з римських царів, Тарквінія Гордого; дочка *Цезаря* Юлія, дружина Помпея; дружина *Коллатіна*, Лукреція, яку збездивив царський син Секст Тарквіній і яка покінчила з собою, що призвело до повалення царської влади; Корнелія, дочка Сціпіона Африканського, мати Тіберія і Кая *Гракхів*, народних трибунів II ст. до н. е.; Марція, дружина *Катона* Утічеського, останнього захисника

республіканського Риму. Осторонь їх — мусульманин *Саладін*, султан Єгипту і Сирії (1137—1193), прославлений і на християнському Заході своїм душевним благородством. Окремим колом сидять мудреці і поети: *учитель тих, хто знає* — Арістотель (IV ст. до н. е.), якого шанували в середні віки як найбільшого з учених; *Сократ* (V ст. до н. е.), *Платон* (427 — 347 до н. е.); *Демокріт* (бл. 460—361 до н. е.), який вважав, що світ виник внаслідок випадкового з'єднання атомів: філософи VI—IV століть до н. е. — *Діоген*, *Фалес*, *Анаксагор*, *Зенон*, *Емпедокл*, *Геракліт*; *Діоскорід* — лікар I ст. до н. е., який писав про цілющі властивості рослин, Люцій Анней *Сенека*, римський філософ I ст. н. е.; міфічні поети Греції — *Орфей*, який своїм співом чарував звірів і камення, і *Лін*; Марк *Туллій* Ціцерон — римський оратор і філософ I ст. до н. е.; *геометр Евклід* (IV—III ст.); астроном і географ *Птоломеї* (II ст. н. е.), чієї системи світу дотримувався і Данте; грецькі лікарі *Гіппократ* (V—IV ст.) і *Гален* (II ст. н. е.); східний філософ і лікар XI ст. н. е. *Авіценна* (Ібн-Сіна); *Аверроїс* (Аверроес, Ібн-Рошд), арабський філософ XII ст. н. е., відомий тлумач Арістотеля.

ПІСНЯ П'ЯТА

КРУГ ДРУГИЙ. — МІНОС. — ЛЮБОСТРАСНИКИ. —
ФРАНЧЕСКА ДА РІМІНІ.

4 *Мінос* — в грецькій міфології — справедливий цар-законодавець Криту, який після смерті став одним із трьох суддів загробного світу (разом з Еаком і Радамантом). В Дантовому Пеклі, перетворений у біса, він призначає грішникам міру покарання.

58 *Семіраміда* — легендарна ассирійська цариця, вдова царя *Ніна*.

61 *З любові руки наложила...* — карфагенська цариця Дідона, вдова Сіхея, яка заколола себе, коли її покинув Еней.

63 *Клеопатра* — єгипетська цариця, коханка Цезаря і Антонія (69—30 до н. е.).

64 *Гелена* — спартанська цариця, дружина Менелая, викрадена троянським царевичем Парісом, що викликало Троянську війну.

65 *Ахілл* — славетний грецький герой Троянської війни. За одною з легенд, він загинув через любов до Поліксени, дочки Пріама: під час їх одруження її брат Паріс убив його.

67 *Паріс* — див. прим. 64 і 65. Він був смертельно поранений ще до падіння Трої.

Трістан — герой середньовічного роману про Трістана і Ізольду.

73—74 — *Я хочу розмовляти з двома отими...* — Це і в Пеклі незрозумілі тіні Франчески да Ріміні і Паоло Малатеста.

Франческа, дочка Гвідо да Полента, синьйора Равенни (П. XXVII, 1).

40—42), була близько 1275 р. віддана за Джанчотто Малатеста, батько якого був вождем рімінійських гвельфів, некрасивого і кривого. Коли Джанчотто дізнався, що вона вступила в любовний зв'язок з його молодшим братом Паоло, він забив обох. Це сталося між 1283 і 1286 р.

Останній свій притулок вигнанець Данте знайшов у племінника Франчески, Гвідо Новелло да Полента, синьйора Равенни.

107 *Каїна* — перший пояс дев'ятого круга Пекла, де карають тих хто вбив або зрадив своїх рідних.

128 *Читали книгу ми про Ланчелота...* — французький роман XII ст. про рицаря Круглого Стола Ланчелота (Ланселота) і про любов його до королеви Джіневри (Женьєври), дружини короля Артура. Роман цей був і в італійському перекладі.

137 *Галеотто* — рицар, який сприяв зближенню Ланчелота з Джіневрою. Він умовив прекрасну королеву поцілувати соромливого героя.

ПІСНЯ ШОСТА

КРУГ ТРЕТІЙ. — ЦЕРБЕР. — ЧЕРЕВОУГОДНИКИ. — ЧАККО.

13 *Цербер* — у грецькій міфології — триголовий пес, що охороняє вхід до Аїда. У Данте це — триголова потвора, біс, з рисами пса і людини (борода, руки), який терзає червеугодників.

49 *В тім місті, звідки й ти...* — Флоренція.

52 *Чакко*. — «Жив у Флоренції один чоловік, всіма прозваний Чакко, ненажерливішого від якого не було ніколи», — так розповідає про нього Боккаччо в присвяченій йому новелі «Декамерона».

64—72 *А він...* — Чакко говорить про найближчу долю Флоренції, яку роздирали ворожнеча між Чорними гвельфами (прибічниками римської курії), очолюваними знатним родом Донаті, і Білими гвельфами, з родом Черкі на чолі (які відстоювали незалежність Флоренції проти посягань папи Боніфация VIII). *Усобиця безкрая між Білими і Чорними скінчиться на святі 1 травня 1300 р. Перемога дістанеться диким* (так названі Білі, тому що Черкі були вихідці з села), а багатьох Чорних спіткає вигнання (влітку 1301 р., після розкриття їх змови в церкві Санта-Трінтіта). *Та в третім колі сонця золотого, тобто в 1302 р., ті (Білі) впадуть, а ті (Чорні) зведуться знову за допомогою лукавця злого* (папи Боніфация VIII в 1300 р.), ведучи себе дволично. *Вони (Чорні) топтатимуть той гурт безсилий (Білих)*. (Багато хто з Білих, в тому числі Данте, будуть вигнані).

73 *Два праведних злочинців не спинили...* — Немає ніяких даних, щоб встановити, чи мав тут Данте на увазі певних осіб. Може, він просто хотів сказати, що в Флоренції не знайдеться навіть трьох

праведників, які, за біблейським виразом, що став приказкою, самі врятувалися б від божого гніву.

79—87 Данте питає про долю деяких славетних флорентійців, як гвельфів, так і гібелінів. *Теггіаїо* Альдобранді дельї Адімарі і Якопо *Рустікуччі* будуть у сьомому крузі Пекла, серед содомітів (П. XVI, 41; 43); *Фаріната* дельї Уберті — в шостому, серед еретиків (П. X) *Моска* деї Ламберті — в Проклятих Долах серед призвідників розбрату (П. XXVIII, 103—111). Згаданий тут *Арріго* далі не зустрічається. Тому що він названий поряд з Москою, можливо, що це Арріго деї Фіфанті, один з учасників убивства Буондельмонте.

95 *До труби архангела* — тобто до Страшного суду, який, за церковними уявленнями, чекає на живих і мертвих.

106—111 *З науки маєш знати...* — тобто в працях Арістотеля, на «Етику» і «Фізику» якого Віргілій посилається і в інших випадках (П. XI, 79; 101). Чим істота досконаліша, тим вона сприйнятливіша до насолоди і до страждання. Душа без тіла менш досконала, ніж з'єднана з ним. Тому, після воскресіння мертвих, грішники, на яких «*грізний суд не зглянеться*», зазнаватимуть ще більших страждань у Пеклі, а праведники — ще більшого блаженства в Раю.

115 *Плутос* — бог багатства в грецькій міфології. Тут це звіроподібний демон, що охороняє доступ в четвертий круг Пекла, де карують скнар і марнотратників.

ПІСНЯ СЬОМА

КРУГ ЧЕТВЕРТИЙ. — ПЛУТОС. — СКНАРИ І МАРНОТРАТНИКИ. —
КРУГ П'ЯТИЙ. — СТИГІЙСЬКЕ БОЛОТО. — ГНІВНІ.

1 *Paré Satán, paré Satán aleppel* — Як видно з р. 3—12, Віргілію зрозумілий зміст цих загадкових слів: вони виражають лють і погрозу.

11 *Михаїл* — архангел, який в «Апокаліпсисі» скидає з неба сатану і його військо.

22 *Харібда* — вяр, утворений зустрічними течіями в Мессінській протоці, біля сіцилійського берега, проти Сцілли (мис Ші'льйо) на італійському березі.

62—96 *Фортуна* — римська богиня долі і випадку (у греків Тіха). Віргілій докоряє Данте за його помилкову думку, ніби Фортуна «*світ увесь хоче зажерти*» (р. 68—69), і пояснює, що вона лише виконує справедливую божу волю. Бог, «*створивши сфери, і вождів над ними поставив*» (р. 74—75). Це — ангели-рушії, «уми», «розуми», що керують обертанням небесних сфер і передають їм силу впливу на земне життя. У кожній із згаданих небесних сфер, — пояснює він далі, —

е свій ангельський круг. Земним же щастям розпоряджається фортуна; тут вона повновладна, між інших світу первенців кружляє, тобто як ангели-рушії в небесних сферах.

95 *Первенці світу* — ангели.

98 *Заходять зорі...* — Коли поети вирушили в дорогу (П. I, 136; II, 1—6), зірки підіймались від сходу до середини неба. Тепер вони почали схилятися до заходу, тобто минула північ.

ПІСНЯ ВОСЬМА

КРУГ П'ЯТИЙ (ЗАКІНЧЕННЯ). — ФЛЕГІЙ. — ФІЛІППО АРДЖЕНТІ. — МІСТО ДІТ.

4 *Два вогники* — сигнал про прибуття двох нових душ, на який з вежі міста Діта (по той бік Стігійського болота) подається сигнал-відповідь, слідом за чим звідти на човні відпливає перевізник.

19 *Флегій* — за грецьким міфом — цар лапіфів, син Арея і смертної. В гніві на Аполлона, який збезчестив його дочку, він спалив Дельфійський храм і був укинтий в Аїд. У Данте він — зловний сторож п'ятого круга, перевізник душ через Стігійське болото, де карають гнівних.

25—27 *Суденце вбоге отяготила постать лиш остання...*—Данте—людина (з вагою), а Віргілій—тінь (без ваги), отже човен отяготила постать Данте.

32 *Побачив я брудну якусь істоту...* — Це багатий флорентійський рицар, прибічник Чорних, Філіппо дельї Адимарі, який був зарозумілим і мав скажену вдачу. Його прозвали Ардженті (р. 61), тобто «срібний», тому що він підковував свого коня сріблом. Є підстава вважати, що між ним і Данте була гостра ворожнеча.

68 *Місто Діте*. — Діт (Dis) — латинське ім'я Аїда, або Плутона, володаря Пекла, сина Кроноса і Реї, брата Зевса і Посейдона. Данте називає так Люцифера (лат.: Lucifer, Світлоносець), верховного диявола царя Пекла (П. XI, 65; XII, 38; XXXIV, 20). Його ім'я має і пекельне місто, оточене Стігійським болотом, тобто частини Пекла, що лежать всередині кріпосного муру і мають загальну назву *Нижнього Пекла* (р. 74).

82 *І сотні вартових, упавши з неба...* — тобто багато сотень дияволів, які колись були ангелами, але разом з Люцифером повстали проти бога і кинуті в Пекло.

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

БІЛЯ ВОРІТ ДІТА. — ФУРЦІ. — ПОСОЛ НЕБА. — КРУГ ШОСТИЙ. — БРЕТИКИ

1—3 Зміст: «Побачивши, що при його поверненні я зблід від страху, Віргілій переміг свою блідість».

17 *Хоч хтось із кола першого вступає...* — тобто з Лімба.

23 *Еріхтб* — легендарна фессалійська чарівниця, яка воскрешала мертвих і примушувала їх пророкувати майбутнє (Лукав, «Фарсалия»).

37—48 *Три фурії* (грецькі *Еріннії*, р. 45), тобто *Тісіфона* («яка мстить-ся за вбивство»), *Мегера* («ненависниця») і *Алектб* («невгамовна»), в античній міфології — богині прокляття, помсти і кари. Вони перебували в пеклі, де панує *цариця тьми і вічного ридання* (р. 44) *Прозерпіна* (у греків *Персефона*), дружина *Плутона*.

52 *Медуза* — за грецьким міфом — одна з трьох сестер — *Горгон*, змієволоса діва, побачивши яку, люди і звірі *кам'яніли*. *Персей* відрубав їй голову, і «лик *Горгони*» став у його руках страшною зброєю проти ворогів, обертаючи їх у камінь. Вірш цей допускає два тлумачення: 1) фурії закликають власне *Медузу*; 2) вони вимагають, щоб принесли її голову.

54 *Хай за Тезея він несе пошту...* — *Тезей* (П. XII, 17) із своїм другом *Піріфоем* спустився в пекло, щоб викрасти для нього *Персефону*. Розгніваний *Плутон* наказав *Ерінніям* покарати їх, і обидва герої приросли до скелі, на яку присіли. Згодом *Геракл* звільнив *Тезея*. *Еріннії* шкодують, що в свій час не знищили його; тоді у смертних зникло б бажання проникати в підземний світ.

85 *Посланець неба* — тобто ангел.

97 *Згадати Цербера доволі...* — Найтруднішим із дванадцяти подвигів *Геракла* було викрадення *Цербера* (П. VI, 13). Вступивши у боротьбу з потворою, *Геракл* скував *Цербера* ланцюгом, виволік із пекла, показав царю *Еврісфею* і потім кинув назад. *Цербер аж завив, поранений, від болю*.

112 *Арль* — місто в *Провансі*, на лівому березі *Рони*; поблизу нього розташоване знамените в середні віки кладовище з безліччю римських і християнських могил.

113 *Пола* — місто на південному краю *Істрії*, яку обмиває з півдня затока *Кварнаро* (*Кварнеро*). В його околицях також був великий римський некрополь.

132 *І ми пішли праворуч...* — В кожному крузі *Пекла* *Віргілій І Данте* просуваються ліворуч (П. XIV, 125—126). Тільки тут, а також досягнувши внутрішнього краю сьомого круга (П. XVII, 32), вони трохи звертають праворуч.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

КРУГ ШОСТИЙ (ПРОДОВЖЕННЯ). — ФАРИНАТА ДЕЛЬІ УБЕРТІ. —
КАВАЛЬКАНТЕ КАВАЛЬКАНТІ

11 *Іосафат* — назва долини, де, за церковним уявленням, відбу- деться Страшний суд.

14 *Епікур* — грецький філософ-матеріаліст (341—270 до н. е.), який заперечував безсмертя душі. В середні віки «епікурейцями» називали взагалі всіх атеїстів.

17 *Іншу думку вдовольнити...* — тобто бажання зустріти в Пеклі могутній дух Фарінати дельї Уберті (див. П. VI, 79—84).

32—51 *Фаріната* — Фаріната дельї Уберті (нар. на поч. XIII ст.) — глава флорентійських гібелінів (тобто прибічників імперії). Належачи до ворожої гібелінам партії гвельфів (яка, в боротьбі з домаганнями імперії, спиралась на папство), предки Данте *двічі* були *розгромлені*. Першим розгромом гвельфів було їх вигнання гібелінами, з допомогою кінноти імператора Фрідріха II, в 1248 р. Їх будинки і башти були зруйновані. Через три роки вони повернулись у Флоренцію і в 1258 р. в свою чергу вигнали властолюбного Фарінату та його прибічників. Ті заручились допомогою Сьєни і неаполітанського короля Манфреда і в 1260 р., поблизу замка Монтаперті на ріці *Арбії*, завдали жорстокої поразки флорентійським гвельфам та їх союзникам. Гвельфам довелося вдруге залишити Флоренцію. У 1264 р. Фаріната помер. У 1266 р., коли Манфреда було розбито біля Беневенто, зміцнілі гвельфи повернулись знову. Разом з тим вони вдалися до заступництва Карла I Анжуйського, який владарював у Неаполі і Сіцилії, і коли той вислав їм на допомогу військову силу, гібеліни, в ніч перед великоднем 1267 р., назавжди залишили Флоренцію. Особливо суворо поставилась гвельфська Флоренція до роду Уберті. На місці їхніх зруйнованих будинків побудували площу; амністія, надавана іншим вигнанцям, ніколи на них не поширювалась, і ті Уберті, які потрапляли до рук республіки, каралися на смерть.

52—72 *Інший подібний* — інший епікуреєць, Кавальканте Кавальканті, гвельф, батько *Гвідо* Кавальканті (бл. 1250—1300), філософа і поета, найближчого друга Данте. Він здивований, не побачивши свого сина поряд з Данте, і той йому пояснює, що приведений сюди Віргілієм, творів якого Гвідо *«не шанував»*. Зрозумівши це слово так, що Гвідо вже нібито нема на світі (насправді Гвідо помер через кілька місяців), і по-своєму сприйнявши мовчання замисленого Данте, він у відчай падає в свою розпечену могилу.

80 *Обличчя пані, що тут має владу...* — В античних віруваннях Персефону, нарівні з Гекатою і Артемідою, вважали богинею Місяця. Рядки 79—81 означають: «Не мине й п'ятдесяти місяців, як ти сам зрозумієш, чи легко вигнанцю повернутись на батьківщину». Справді, на цей час, тобто у червні 1304 р., Данте втратив надію на повернення і порвав із своїми товаришами по вигнанню.

92—93 *На захист я єдиний...* — Після перемоги біля Монтаперті вожді тосканських гібелінів вимагали зруйнування Флоренції. Цього

не допустив Фаріната, заявивши, що він, поки живий, один проти всіх з мечем у руці виступить на її захист.

97—99 *Як бачу я...* — Слова Фарінати, як і пророкування Чакко, переконали Данте, що грішники в Пеклі наділені даром передбачення, тимчасом, судячи з запитання Кавальканте, вони не знають того, що відбувається на землі тепер.

108 *Як вічності усі замкнуться брами...* — тобто «коли настане Страшний суд і час зміниться вічністю».

119 *Фредерік другий* — Фрідріх II Гогенштауфен (1194—1250), германський імператор, король Неаполя і Сицилії, син Генріха VI і Констанції Сицилійської. Його непримиренна ворожість до папства, що тричі приводила його до відлучення від церкви, покровительство арабським і єврейським ученим і вільний спосіб життя створили йому серед сучасників славу небезпечного еретика.

Кардинал — Оттавіано дельї Убальдіні (пом. 1273), завзятий гібелін, настільки впливовий, що коли говорили просто «кардинал», то мали на увазі саме його. Збереглась його фраза: «Якщо є душа, то я загубив її заради гібелінів».

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

КРУГ ШОСТИЙ (ЗАКІНЧЕННЯ). — ГРОВНИЦЯ ПАПИ АНАСТАСІЯ. — РОЗМІЩЕННЯ ГРІШНИКІВ У ПЕКЛІ.

8—9 *Папа Анастасій II* (496—498), який прагнув усунути розкол між західною і східною церквою і ласкаво прийняв константинопольського легата *Фотіна*, був відомий як еретик.

16—66 Віргілій пояснює своєму супутникові, що в безодні Нижнього Пекла (П. VIII, 74), над якою вони стоять, трьома уступами, як *сходи*, лежать три менші *круги* — сьомий, восьмий і дев'ятий. В цих кругах карають злобу, що орудує або *силою* (насильством), або *обманом*.

Насильство менш мерзенне, ніж обман, і карається в ближчому *крузі*, *сьомому*, поділеному на три концентричних пояси, що лежать на одному рівні.

В *першому поясі* (р. 34—39) карається насильство над *ближнім* (убивство, злісне поранення) і над його *майном*, (грабіж, підпал, утиски).

В *другому поясі* (р. 40—45) — насилля над *собою* (самогубство) і над *своїм майном* (гра і розтринькування, тобто безглузде знищення свого майна, на відміну від марнотратства, тобто любові до безмірних витрат, що карається в четвертому *крузі*).

В *третьому поясі* (р. 46—51) — насилля, спрямоване проти *божества* (богохульство) і проти створеного ним порядку (проти *природи* — содомія, і проти *природи і мистецтва* — хабарництво).

Омана, залежно від того, чи обманутий довірявся обманщикаві чи ні (р. 52—54), карається у восьмому або в дев'ятому крузі.

У восьмому крузі (р. 55—60), що складається з десяти Проклятих До-лів, караються ті, хто обдурив людей, що не довірялися (1 — звідники і спокусники; 2 — підлесники; 3 — святокупці; 4 — віщуни; 5 — хабарники; 6 — лицеміри; 7 — злодії; 8 — лукаві порадики; 9 — привідники розбрату; 10 — фальшивники: металів, людей, грошей і слів).

У дев'ятому крузі, на самому дні Пекла, утвореному крижаним озером Коцітом, караються ті, хто обдурив людей, що довірилися, тобто зрадники. Тут — чотири пояси: Каїна (зрадники друзів), Джу-декка (зрадники благодійників), а посередині, в центрі всесвіту, вмерз-лий у крижину Дім (Люцифер) шматує в трьох своїх пашах зрадник-ків величності земної і небесної.

50 Каорса — місто Кагор (франц. Cahors) у Південній Франції, що славалося в середні віки своїми лихварями. В Італії слово «каор-сінець» означало «лихвар».

Содом — в біблейській легенді місто, спалене небесним вогнем за протиприродну розпусту його мешканців (содомітів).

67—90 Відповідаючи на запитання, чому гнівні, черевоугодники, любострасники, скнари і марнотратці караються «на споді ями», Вір-гілій пояснює, що вони менше винні, ніж насильники і обманщики, тому що їх гріх полягає в нездержливості. При цьому він поси-лається на добре відому Данте класифікацію пороків, яку Арістотель дає в своїй «Етиці»: нездержливість (incontinentia), злостивість (malizia), тваринна хіть (matta bestialitate).

Нездержливість, тобто зловживання природними насолодами, тілес-ними і душевними, карається в кругах II—V.

Тваринна хіть, тобто задоволення низьких імпульсів, що призво-дить до різного роду насильства, карається в сьомому крузі.

Злостивість, тобто душевна зіпсованість, що орудує обманом, ка-рається у восьмому й дев'ятому кругах.

На межі між Верхнім і Нижнім Пеклом, всередині стін міста Діта, над обривом, що веде в сьомий круг, терплять муку еретики (П. IX, 106—133; X; XI, 1—9). Відступників від віри і тих, що заперечують бога, виділено окремо з безлічі грішників, що заповнюють верхні й нижні круги.

98 Філософ — Арістотель.

101 Фізика — тобто «Фізика» Арістотеля.

113—114 Сузір'я Риб зійшло над горизонтом, а Віз (сузір'я Великої Ведмедиці) схилився до північного заходу (Кавр, лат. Caigus — назва північно-західного вітру). Це значить, що до сходу сонця залишилось дві години.

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

КРУГ СЬОМИЙ. — МІНОТАВР. — ПЕРШИЙ ПОЯС. — ФЛЕГЕТОН. — КЕНТАВРИ. — НАСИЛЬНИКИ НАД БЛИЖНІМ І НАД ЙОГО МАЙНОМ.

4—6 *Як нижче Трента...* — Данте порівнює спуск у сьомий круг з одним із обвалів на ріці Адічі (Адиджі) між містами Тренто (Трієнт) і Вероною.

12—13 *Ганьба критян...* — Мінотавр (грецька міфологія), потвора, зачата дружиною критського царя Міноса Пасіфаєю від бика, якого вона спокушала, лягаючи в дерев'яну *корову*, зроблену для неї Дедалом. Античне мистецтво зображувало Мінотавра людиною з головою бика. У Данте — це бик з головою людини. Мінотавр жив у глибині критського Лабіринта і пожирав юнаків і дівчат, яких афіняни повинні були привозити йому в дань. В Дантовому Пеклі він вартує сьомий круг, де карають насильників.

18—21 *Афінський цар...* Так називали афінського царевича Тезея, який забив Мінотавра. *Сестра* Мінотавра — Аріадна, дочка Пасіфаї і Міноса, вручила Тезеєві провідну нитку, щоб він, забивши потвору, міг знайти вихід із Лабіринта.

37—45 *Та перед тим...* — Данте користується евангельською легендою про землетрус в момент смерті Христа, щоб подати картину обвалів, що сталися в Пеклі. (П. XXI, 106—114; XXIII, 133—138; XXIV, 20—33). Пекло здригнулося, як пояснює своєму супутникові Віргілій, незадовго перед тим, як *в селища підземні*, тобто в Лімб, *спустився той* (тобто Христос), хто *спасенно вирвав душі під'яремні*, що знаходилися в полоні у Діта.

41—43 *То любов настала...* — Емпедокл (П. IV, 138) учив, що світ виник із чвар стихій і періодично обертається в *хаос*, коли *любов* подібних часток до подібних знову вабить їх одне до одного.

47 *Багряна ріка* — Флегетон, що утворює перший пояс сьомого круга.

56 *Кентаври* — напівконі-напівлюди грецької міфології, такі ж насильники, як і ті, кого вони стережуть у Дантовому Пеклі.

65 *Хірон* — «найсправедливіший із кентаврів», прославлений лікар, віщун, астроном і музикант, вихователь багатьох героїв, в тому числі Ахілла (р. 71).

63—69 *Несс* намагався викрасти *Деяніру*, дружину Геракла, але той смертельно поранив його стрілою, змоченою в отруйній жовчі Лернейської гідри. Умираючий кентавр подарував Деянірі грудку своєї закипілої крові, запевнивши її, що ця кров має приворотну силу. Коли Деяніра приревнувала Геракла до Іоли, то, щоб повернути його любов, вона послала йому плащ, насичений Нессовою кров'ю, і Геракл, одягнувши його, загинув у страшених муках.

72 *Фол* — один з кентаврів, які бешкетували на весіллі Піріфоя.

84 *Два ества* — звірине і людське.

88—89 *Та* — Беатріче, яка, сходячи до Віргілія, перервала в Раю співи «Алілуїя» (єврейське: хвалить бога).

107 *Олександр Македонський* (356—323 до н. е.). *Діонісій I*, тиран Сіракузький (з 407 по 367 до н. е.).

110 *Граф Аццоліно* — падуанський тиран Едзеліно III да Романо (1194—1259).

110—112 *Обіццо д'Есте* — Обіццо II, маркіз Феррари і Анконської марки. В 1293 р. його пасинок, Адзо VIII, задушив його периною (правив з 1293 по 1308).

119—120 *Убив того він в храмі...* — У 1271 р. граф Гі де Монфор, намісник Карла I Анжуйського в Тоскані, убив у Вітербо, під час богослужіння, принца Генріха, племінника англійського короля Генріха III, і виволік його за волосся з церкви. Цим він мстив англійському королевському дому за свого батька. Розповідали, що *серце* забитого принца було покладено в золоту чашу, встановлену на колоні біля моста через *Темзу* в Лондоні.

134 *Атілла* — цар гуннів (з 433 по 453), спустошитель Європи, прозваний «бичем божим».

135 *Піпп*. — Це або епірський цар (319—272 до н. е.), який воював з Римом, або син Ахілла, який при взятті Трої забив старого царя Пріама.

Секст Помпей (75—35 до н. е.), молодший син Помпея Великого, вів корсарську війну проти Цезаря і другого тріумвірату; або ж *Секст Тарквіній*, син останнього римського царя Тарквінія Гордого, який жорстоко знищив жителів міста Габій, винуватець смерті згнъбленої ним Лукреції (П. IV, 128).

137 *Рінъери* — Рінъер де Пацці із Вальдарно, представник знатного роду, який прославився розбоєм і вбивствами; Рінъер із Корнето, в Римській Мареммі, розбійник XIII ст.

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

КРУГ СЪОМИЙ. — ДРУГИЙ ПОЯС. — НАСИЛЬНИКИ НАД СОВОЮ
І НАД СВОІМ МАЙНОМ.

8 *Від Чечіни і до Корнето* — від річки Чечіни до міста Корнето, тобто в Тосканській Мареммі, вздовж Тірренського моря.

10—12 *Гарпії* — міфічні птахи з дівочими обличчями, що жили на *Строфадських* островах. Коли Еней із своїми супутниками причалив туди по дорозі в Італію, гарпії осквернили їхню їжу, і одна з них передрекла ім *недобрі дні грядущі*, після чого троянці залишили негостинний острів.

25—26 *Я вдумав, що подумав вождь мій милий, що здумав я...*—
Так і у Данте: «*Jo credo ch'ei credette ch'io credesse...*»

48 *Про що писав я...* — Віргілій розповідає, що коли Еней, прибувши у Фракію, почав ламати міртовий кущ, щоб прикрасити вітами олтарі, з кори виступила кров, і почувся жалібний голос похованого тут троянського царевича Полідора.

58 *Я той...* — П'єр делла Вінья, міністр і фаворит імператора Фредеріка II (П. X, 119), блискучий стиліст і оратор.

64 *Повія* — заздрість.

68 *Август* — тобто імператор.

72 *Невинний винним став перед собою* — невинний стратив себе.

102 *Вікно для болю* — виломи, з яких вилітають стогін і крик.

118 *Передній* — сьєнець Лано, один з «марнотратного товариства» (П. XXIX, 130), який поліг у бою біля Топпо (1287), де сьєнци були розбиті аретинцями.

119 *Другий* — падуанець *Джакомо да Сант-Андреа*.

143—145 *Я з міста...* — Флоренції, що для нового християнського покровителя, *Іоанна Хрестителя, відреклася* від заступника язичеського — Марса. Тому Флоренція так багато терпить від Марсового мистецтва, тобто від постійних війн і міжусобиць.

146—150 *Коли б і досі там, де Арно милий...* — В часи Данте у Флоренції при в'їзді на Старий міст (Ponte Vecchio) стояв уламок кам'яної статуї коня. В народі вважали, що це — статуя Марса, яка за римлян нібито стояла в його капищі, і при зруйнуванні Флоренції *Аттілою* (подія легендарна) її було скинуто в Арно, а при відбудуванні міста Карлом Великим (подія теж легендарна) з дна ріки витягли її нижню частину і встановили на старому місці, бо інакше місто не вдалося б відбудувати. Дух самовбивці виражає народну впевненість, що, коли б не цей охоронний уламок Марса, Флоренція знову була б зрівняна з землею, і її відбудовники потрудились би даремно.

151 *Повісивсь я...* — На думку старих коментаторів, це — або Лотто дельї Альї, суддя, який за хабар виніс несправедливий вирок і повісився, або багач Роко деї Модзі, який розорився.

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА

КРУГ СЬОМИЙ. — ТРЕТІЙ ПОЯС. — НАСИЛЬНИКИ НАД БОЖЕСТВОМ.—
КАПАНЕЙ.—КРИТСЬКИЙ СТАРЕЦЬ. — ПЕКЕЛЬНІ РІКИ.

14 *Катон* Утічеський, який повів залишки Помпейового війська через Лівійську пустелю на з'єднання з нумідійським царем Юбою.

31—36 *Подібне бачив Олександр...* — Тут Данте висловлює одну з версій легенди про Олександра Македонського.

46 *Хто ж велетень...* — Непримиренний богохульник, який і в полум'ї лежить так гордовито, — Капаней, один із семи царів, що облягали Фіви, про загибель якого Стацій розповідає в «Фіваїді». Зійшовши на ворожу стіну, він кинув зухвалий виклик богам, охоронцям Фів, і самому Зевсу (Юпітеру). Громовержець вдарив його блискавкою.

52 *Хоч як би Зевс із коваля знущався...* — з свого сина Гефеста (Вулкана), бога-коваля, який з допомогою циклопів кував йому стріли в надрах Етни.

56 *В кузні Монджібелло...* — Монджібелло — місцева назва Етни.

58 *Флегра* — долина в Фессалії, де велетні, навалюючи гору на гору, намагались приступом взяти небо, але були побиті блискавками Зевса.

79—81 *Булікаме* — озеро гарячої мінеральної води біля Вітербо, ще в римські часи славилось своїми цілющими властивостями. З нього витікав струмок, воду якого відводили в свої житла *блудниці*, тобто повії. Їх було багато в Вітербо, і для них було встановлено окремі правила користування цим джерелом.

96 *Колиш він був безгрішний і щасливий...* — Коли на Криті панував Сатурн (Кронос), син Урана і Геї, на землі був золотий вік.

100—102 *Там Рея немовля своє ховала...* — Гея передрекла Кроносу, що він буде скинутий одним із своїх дітей. Тому він їх пожирав, як тільки вони народжувались. Але останню дитину, Зевса, врятувала його мати Рея, дружина і сестра Кроноса. Вона приховала немовля на критській горі Іді, а щоб батько не чув його крику, її слуги, курети, ударяли списами об щити.

103—111 *Там старець є...* — Образ, запозичений з біблейської легенди: вавілонському цареві Навуходносору приснився такий самий істукан, і пророк Даніїл розтлумачив це видіння як символ теперішнього і майбутніх царств. У Данте Критський Старець — емблема людства, що змінюється з часом і яке пройшло через *золотий, срібний, бронзовий і залізний* вік. Тепер воно спирається на крихку глиняну стопу, і незабаром настане його кінець. Старець обернений спиною до *Даміата* (місто в Нільській дельті), тобто на Схід до стародавніх царств, що віджили свій вік, а обличчям — до *Риму*, де, як у дзеркалі, відбита колишня слава всесвітньої монархії і звідки — на думку Данте — ще може засяяти спасіння світу.

112—120 Вся статуя, крім золотої голови, розколота (пороки, що вкривають виразками людство), і сльози, що течуть крізь щілини (мирське зло), просякаючи в Пекло, утворюють в ній пекельні ріки.

ПІСНЯ П'ЯТНАДЦЯТА

КРУГ СЬОМИЙ. — ТРЕТІЙ ПОЯС (ПРОДОВЖЕННЯ). — НАСИЛЬНИКИ
НАД ПРИРОДОЮ (СОДОМІТИ).

4—9 Данте порівнює закам'янілі набережні Флегетона з греблею, побудованою *фламандцями* вздовж моря між містом *Бруджею* (Брюгге) і містечком *Гвідзантом* (Віссант), а також з греблями вздовж ріки *Бренти* поблизу Падуї.

30 *Брунетто* — Брунетто Латіні, або Латіно (нар. бл. 1220, пом. 1294), учений, поет і державний діяч Флорентійської комуни, прибічник гвельфської партії. Йому належать: «*Li Livres dou Tresor*» («Книга про скарб»), велика енциклопедія в прозі, французькою мовою, і «*Il Tesoretts*» («Малий скарб»), дидактична поема в італійських віршах. Молодий Данте, до якого Брунетто Латіні ставився по-дружньому, багатьма знаннями був зобов'язаний йому і вважав його своїм учителем.

55 *Як будеш на зорю свою вповати...* — І Брунетто Латіні і Данте поділяли загальне переконання середньовіччя в тому, що небесні світила і їх з'єднання впливають на долю і характер людини, а також на явища земної природи.

61—63 *Немає честі в цім гидкім народі...* — тобто в флорентійцях. Згідно з місцевою легендою, римляни, зруйнувавши за часів Цезаря місто Ф'езоле, заснували на березі Арно, біля підніжжя Ф'езольських височин, Флоренцію, і багато хто з ф'езоланців туди переселились. Пізніше Ф'езоле було відбудоване, але приплив жителів звідти продовжувався. Данте був переконаний, що це змішування населення привело до послаблення і занепаду Флоренції. Себе він вважав одним із небагатьох нащадків тих римлян, які колись її заснували.

67 *Сліні вони...* — в «Хроніці» Дж. Віллані наводиться таке пояснення: повіривши обіцянкам остготського короля Тотілі, флорентійці впустили його в своє місто, а він винищив жителів і не лишив каменя на камені.

70 *У таборах обох* — у таборі Білих і в таборі Чорних.

77 *На зловоннім гнойовищі* — у Флоренції.

89 *Перед Тою* — перед Беатріче.

97 *Учитель мій* — Віргілій.

109 *Прісціан* — славетний латинський граматик VI ст. н. е.

110 *Аккурсієв син* — Francesco d'Accorso (1225—1293), син знаменитого юриста Аккурсія і теж визначний юрист.

112—114 *Кого послать була причина рабу рабів...* — Мова йде про Андреа деї Модзі, єпископа Флорентійського, якого за скандальну поведінку Боніфачій VIII (титул «*раб рабів божих*» застосований до цього

властолюбного папи іронічно) у 1295 р. перевів з Флоренції (на ріці *Арно*) у Віченцу (на ріці Баккільоне), де той і помер через рік.

119 *Скарб* — «книга про скарб».

122—124 *Як той, що у Вероні на змаганнях...* — Біля Верони раз на рік влаштовувались змагання з бігу, причому учасники їх були голі. Переможець одержував відріз зеленого сукна, а той, хто добігав останнім — півня, якого мав нести до міста. Порівняння, що тут наводиться, виправдано тим, що Брунетто Латіні, як грішники майже всіх кругів Пекла, голий і крім того змушений швидко бігти, щоб наздогнати передніх.

ПІСНЯ ШІСТНАДЦЯТА

КРУГ СЬОМИЙ. — ТРЕТІЙ ПОЯС (ПРОДОВЖЕННЯ). — НАСИЛЬНИКИ НАД ПРИРОДОЮ (СОДОМІТИ).

4—6 *І враз три тіні...* — Новий натовп, судячи з трьох тіней, що відділились від нього, складається з людей військових і державних діячів.

36 *Гвальдрада* — дочка Беллінчоне Берті деї Равіньяні, дружина графа Гвідо Старого, родоначальника графів Гвіді (помер у 1213 р.), яка ввійшла в легенду як взірць стародавньо-флорентійської доброчесності.

38—45 *Гвідо Гверра*, граф Гвіді, *Теггіайо Альдобранді* дельї Адімарі і *Якопо Рустікуччі*, який розмовляє з Данте, — флорентійські гвельфи, що прославили себе в середині XIII ст. Про долю двох останніх Данте довідувався у Чакко (П. VI, 79—87).

70 *Гульєльмо Борсієре*, який недавно приніс старим воїнам нерадісну звістку про їх батьківщину, — флорентієць, дуже впливовий у багатьох знатних домах Італії.

84 *Мандрівку цю з полегкістю згадаєш...* — тобто: «згадуючи, як про минуле, про страшні видіння Пекла, де ти побував».

94—101 *Як та ріка...* — ріка Монтоне. На просторі від гори *Монте-Везо* (Монвізо) в П'ємонті, де бере початок По, на схід (*до сходу*) це — перша з рік, що стікають з *Апеннінського* хребта, яка впадає не в По, а прямо в Адріатичне море. Біля монастиря і селища *Сан-Бенедетто* вона водоспадом рине вниз.

102 *Що тисячам людей могли б бути сховом...* — Одне з старих тлумачень говорить: «Цей багатий монастир міг би вмістити тисячу монахів або бідних, але його прибутками користується невелика кількість людей».

106—114 *Шнур*. — Деякі старі коментатори вбачають в ньому емблему підступності, з допомогою якої Данте колись думав *«упіймать*

пантеру», тобто зваблювати жінок (пантера — любострастя; П. I, 32.). Інші, навпаки, — емблему поміркованості, якою він хотів *цупіймать пантеру*», тобто подолати любострастя.

128 *Комедією я клянусь...* — Називаючи свою поему Комедією, Данте користується середньовічною термінологією: *комедія*, як він пояснює в Листі до Кангранде, — кожний поетичний твір середнього стилю з застрашливим початком і щасливим кінцем, написаний рідною мовою; *трагедія* — кожний поетичний твір високого стилю з захоплюючим і спокійним початком і жахливим кінцем. Тому у Данте Віргілій називає свою «Енеїду» трагедією (П. XX, 113). Назву «Божественна» було надано Дантовій Комедії вже пізніше, як данина захоплення.

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

ГЕРІОН. — КРУГ СЬОМИЙ. — ТРЕТІЙ ПОЯС (ЗАКІНЧЕННЯ). —
НАСИЛЬНИКИ НАД ПРИРОДОЮ І МИСТЕЦТВОМ (ХАВАРНИКИ). —
СПУСК У ВОСЬМИЙ КРУГ.

1—27 *Поглянь на звіра із хвостом стрільчаним...*—Геріон, страж восьмого круга, де карають обманщиків. В античній міфології це — триголовий велетень, що панував на острові Еріфеї, на далекому заході, за Океаном. Геракл його вбив і забрав його биків. Перетворюючи Геріона в «образ всіх оман і всього злого», Данте, очевидно, наслідував найпізнішу традицію, яка відбита і в Боккаччо в його «Генеалогії богів», де розповідається, що «Геріон, який панував на Балеарських островах, лагідним обличчям, ласкавими розмовами і всім обходженням улещував гостей, а потім убивав тих, хто довірився його привітності».

6 *Де височіли бескиди камінні...* — тобто поблизу кам'яної набережної Флегетона, по якій гості дійшли до обрива.

18 *Арахнея* — уміла лідійська ткаля, що змагалася з Афіною-Палладою і яку та перетворила в павука.

21 *Чи як бобер...* — Данте наслідує повір'я, ніби бобер, розташувшись на березі, опускає в воду хвіст і ворушить ним, виділяючи при цьому запашний «бобровий струмінь», який приманює риб. Тоді він повертається і хапає їх. З таким бобром поет порівнює Геріона, який грудьми приліг на край скелі, а хвостом ворушить над безоднею.

35 *Юрба народу.* — Це хаварники (лихварі). Вони сидять над самим обривом, на межі тої частини, де карають обманщиків.

55 *З гербами ті калитки...* — Порожні калитки, що висять на шиї у лихварів, прикрашені їхніми гербами, по яких Данте і пізнає їх. Це все — родовиті люди.

59 Голубий *лев на жовтім* полі — герб флорентійських Джанфільяцці, гвельфів.

63 Білий *гусак* на червоному полі — герб флорентійських Уббріакі, гібелінів.

65 Голуба *свиня на білім* полі — герб падуанського лихваря Реджінальдо Скровенї.

68 *Вітальяно* — Вітальяно дель Денте, знатний падуанець.

73—75 *Де той, якого герб три дзьоби має?* — флорентієць Джованні Буйамонте (пом. 1310). У його гербі було зображено три козли.

106—108 *Фаетон* — син Феба-Аполлона, бога сонця, взявся правити батьковою колісницею, не стримав коней, обпалив небо і землю, і Зевс ударив його блискавкою.

109—111 *Ікар* — син художника Дедала. Щоб утекти з острова Кріта, Дедал зробив собі і синові скріплені воском крила, але Ікар піднявся дуже високо, сонячне проміння розтопило віск, і він упав у море.

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

КРУГ ВОСЬМИЙ (ПРОКЛЯТІ ДОЛИ). — ОБМАНЩИКИ ТИХ,
ЩО НЕ ДОВІРИЛИСЬ. — ПЕРШИЙ РІВ. — ЗВІДНИКИ
І СПОКУСНИКИ. — ДРУГИЙ РІВ. — ПІДЛЕСНИКИ.

1—20 *Прокляті Доли* — восьмий круг Пекла, широкий кільцеподібний *нас* пекельної воронки, оточений крутою стіною обриву. Він зборознений десятьма концентричними ровами (впадинами, щілинами), відділеними одна від одної *валами (перекатами)*. В напрямку центра Прокляті Доли — похиле місце, так що кожний наступний рів і кожний наступний вал розташовані трохи нижче попередніх, і зовнішній, увігнутий укіс кожного рову вище внутрішнього, вигнутого укусу. Перший числом вал прилягає до кругової стіни. В центрі *чорніє глибокої криниці подобизна*, на дні якої лежить останній, дев'ятий круг Пекла, крижане озеро Коціт. *Понад тими темними ярами*, тобто від кругової стіни до цієї криниці йдуть радіусами, подібно до спиць колеса, кам'яні *скелі*, перетинаючи рови і вали, причому над ровами вони згинаються у вигляді *мостів*.

25—27 У першому рові грішники ідуть двома зустрічними потоками, їх шмагають біси, і тому вони крокують швидше, ніж Данте і Віргілій. Зовнішній, *найближчий* до поетів ряд рухається їм назустріч. Це — звідники, які спокушали жінок для інших. Внутрішній, *дальший* ряд іде в тому ж напрямку, що й поети. Це—спокусники, що спокушали жінок для себе.

28—33 *Так ювілей у Римі святкували...* — В 1300 р. папа Боніфачій VIII, щоб підняти престиж церкви і щедро поповнити папську казну,

об'явив перший церковний «ювілей», що привернув величезну кількість паломників, тому що всім богомольцям обіцяли відпустити гріхи. Щоб уникнути *затору* (тисняви), *міст* Святого Ангела було розділено *надвоє* вздовж: по один бік ішли *до собору* святого Петра, лицем до замка Святого Ангела, а по другий — назустріч, до горба Монте-Джордано.

50 Венедіко *Каччаніміко* — глава болонських гвельфів (пом. 1302). Данте, очевидно, вважав, що в 1300 році його вже не було в живих.

55—56 *Гізолу я, сестру свою чудову, дав пристрастям маркіза...* — Венедіко Каччаніміко продав свою сестру Гізолабеллу маркізові Феррарському Обіццо II або Адзо VIII.

60 *Нас більш, ніж людності на всю округу...* — В Пеклі скупилось більше звідників-болонців, ніж лишилось живих болонців на землі. Болонья, де замість «*sia*» (одна із форм дієслова «бути») говорять «*sira*», розташована між ріками *Савеною і Рено*.

83—96 Язон, проводир аргонавтів, по дорозі в Колхиду за *золотим руном* приплив на острів Лемнос, де незадовго до того *жінки*, розгнівані холодністю своїх чоловіків, *повбивали всіх чоловіків*. Тут він спокусив молоду царицю *Гіпсіпілу*, яка при винищенні мужчин *ошукала подруг*, врятувавши свого батька, царя Фоанта і допомігши йому покинути острів. Язон залишив Гіпсіпілу вагітною, зрадивши її заради колхідської царівни *Медеї*, до якої потім теж охолов, полюбивши Креусу.

122 *Алексіо Інтермінеллі* — із знатного луккського роду, помер незадовго до 1300 р.

133 *Фаїда* — героїня комедії Теренція «Євнух», афінська гетера. Хвастливий воїн Фрасон, що залицявся до неї, посилає їй в дар через свого нахлібника Гнафона молоду рабню і потім питає його: «Фаїда дуже вдячна мені?» Той відповідає: «Страшенно!»

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

КРУГ ВОСЬМИЙ. — ТРЕТІЙ РІВ. — СВЯТОКУПЦІ.

1 *Сімон-маг* — про нього легенда розповідала, що він пропонував апостолам гроші, аби вони навчили його «зводити святий дух» на людей. За його іменем «сімоністами» стали називати святокупців, тобто тих, хто продає або купує церковні посади.

17 *Сан-Джованні* — флорентійський баптистерій, церква Іоанна Хрестителя.

20—21 *Рятуючи дитину...* — Одного разу в один з цих *отворів* чи купелів забрався хлопчик, що розпустувався, і застряв там. Данте,

який увійшов у церкву, взяв сокиру і, розбивши мармур, звільнив його.

31 *Хто той...?* — Страчований грішник — папа Миколай III (з 1277 по 1280), в світі Джованні Гастано дельї Орсіні.

49 *Так сповідач...* — В середині століття в Італії убивць закопували в землю вниз головою. Данте схилився над папою Миколаєм III, як сповідач над таким *страчуваним*, якщо той, вже опущений головою в яму, ще раз підкличе його, щоб цим хоч трохи відкласти смерть.

53 *Боніфацій...* — Миколаю III Данте здався Боніфацієм VIII, який вступив на папський престол у 1294 р. і мав з'явитися йому на зміну в 1303 р., відтиснувши його в глибину щілини. Він здивований, що той з'явився на три роки раніше строку.

Данте був непримиренним ворогом Боніфація VIII. В цьому недостойному папі він бачив ненависника вільної Флоренції і головного винуватця свого вигнання. Він ганить його устами Чакко, Миколи III, Гвідо да Монтефельтро, Бонавентури, Каччагвіди, апостола Петра і Беатріче.

54 *Список* — перелік майбутніх пап-сімоністів, відомий Миколаю III, бо грішники в Пеклі наділені даром передбачення.

56 *Жона пресвята* — церква. Папу називали «мужем церкви».

70—72 *Була у мене ведмедця мати...* — Миколай III був із роду Орсіні (італ. orsa — ведмедця). Ведмедята — його родичі.

79—84 *Та я стою лицем до долу того...* — Миколай III стоїть сторч головою (тобто вниз головою) вже двадцять років (з 1280 по 1300 р.), а Боніфацію VIII призначено більш короткий строк: він з'явиться йому на зміну в 1303 р., а в 1314 р. буде і його змінено *пастирем без честі і закону*, Климентом V, який прийде з заходу, тобто з Франції.

Климент V, родом француз (гасконець), Бертран де Гот (de Goth), архієпископ бордоський, обраний на папський престол у 1305 р. з допомогою французького короля Філіппа IV, якому він за це зобов'язався поступитись на п'ять років церковними прибутками в межах Франції і обіцяв повну покірність. Климент V коронувався в Ліоні, лишився в Франції, і в 1309 р. переніс папську резиденцію в Авіньйон, поклав початок «авіньйонському становищу церкви», що продовжувалось до 1377 р. і яке привело до повного падіння її самостійності і престижу. При Клименті V особливо широко процвітала симонія. У «Божественній Комедії» цього папу викривають Каччагвіда, апостол Петро і Беатріче.

85—87 *Гасон* — іудейський первосвященик, що купив цей сан у сирійського царя Антіоха Єпіфана (II ст. до н. е.) і ввів в Єрусалимі язичеські звичаї.

99 *І йшов на Карла безсоромно...* — Карл I Анжуйський відмовився поріднитися з Миколаєм III, і той став його ворогом.

111 *Як муж її не вкрив себе гріхами...* — тобто доки римський папа не спонукав церкву до розпусти.

115—117 *О Костянтине... ти... лихо родові вчинив людському...* В кінці VIII ст. з'явився виготовлений папською канцелярією знаменитий фальшивий акт, так званий «дарунок Костянтина», яким імператор Костянтин (з 306 по 337), переносячи свою столицю в Візантію, нібито передавав папі Сільвестру I і його наступникам державні права на Рим і західні країни. Данте, переконаний, як і його сучасники, в автентичності «дарунка Костянтина», фальшивість якого була доведена лише в XV ст., вважав його величезним лихом і для імперії і для церкви.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА

КРУГ ВОСЬМИЙ.—ЧЕТВЕРТИЙ РІВ.—ВІЩУНИ

7 *Безмовні тіні.* — Віщуні. Вони вражені німотою.

8 *Літанія* — тут в розумінні: церковна процесія.

34—39 *Амфіарай* — у грецьких міфах — цар і віщун, один із семи аргівських вождів, що облягали Фіви, щоб відвоювати їх для Полініка у його брата Етеокла. Під час бою земля під ним розступилась, і він на своїй бойовій колісниці звалився в пекло, де судить Мінос.

40—45 *Тірезій* — у грецьких міфах — фіванський віщун, батько Манто. Ударивши палицею двох змій, що сплелися, він перетворився в жінку і тільки через сім років, знову вдаривши палицею тих же змій, знову став чоловіком.

48—51 *Арунс* — етрусський ворожбит, якого, за оповіданням Лукана, римляни покликали, щоб дізнатись від нього про кінець громадянської війни.

55 *Манто* — дочка Тірезія, віщунка.

56 *У моїй країні...* — де була пізніше заснована Мантуя, в околицях якої народився Віргілій.

59 *Місто Вакхове...* — Фіви, батьківщина Вакха. Коли сини Едіпа Етеокл і Полінік, ворогуючи за володіння містом, забили один одного, місто *взяли в неволю*,— воно дісталось у владу їхньому дядькові, жорстокому Креонту.

62—63 *Бенако* (лат. Вепасус) — Гардське озеро біля південних схилів гір, що височать над замком *Тіролі* і є рубежем між Італією і *Маньєю* (Німеччиною).

64—66 Численні джерела на просторі між долиною Валкамбоніка (на північний захід від Гардського озера) і замком Гарда (на його східному березі) *миють схили Пеннінських Альп*, вливаються потім у Гардське озеро і стихають у ньому.

70—72 *Песк'ера* — замок, побудований веронцями в південному ни-

зінному краю Гардського озера для захисту проти *Бергамо* і *Бреш'ї*.

73—78 Біля Песк'єри з Гардського озера витікає ріка *Мінчо*, що впадає в По біля містечка *Говерно*.

106—114 *Евріпіл*. — Коли греки повстали проти Трої, лишивши дома самих тільки немовлят, Евріпіл і *Калхант* були жерцями при війську. У місті Авліді, де було зібрано грецький флот, вони визначили день, сприятливий для відплиття до троянських берегів.

116 *Мікеле Скотт* — родом шотландець, астролог XIII ст.

118—120 *Бонаті*—Гвідо Бонаті із Форлі, астролог XIII ст. *Азденте*—швець у місті Пармі, який займався пророкуваннями.

124—126 *Але ходімо...* — Місяць, на якому народна уява розрізняла схилену донизу постать *Кайна* з в'язкою хворосту, торкнувся обрію, що відділяє населену півкулю від водної.

127—129 *Учора ввечері на повну зміну став місяць...* — Цими словами Віргілій хоче вказати, що сонце вже зійшло, тому що повний місяць, який заходить при сході сонця, світив минулої ночі, коли Данте блукав у лісі, а тепер, через добу, він заходить уже при сонці, що зійшло.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

КРУГ ВОСЬМИЙ. — П'ЯТИЙ РІВ. — ХАБАРНИКИ. — ЛУККСЬКИЙ
СТАРШИНА. — ВІСИ З БАГРАМИ.

7 *Венецький арсенал* — знаменита корабельна верф і арсенал Венеції, споруджений у 1104 р. і значно розширений у 1303 р.

38 *Свята Дзіта* — була особливо шанована в місті Лукка, де вона жила (XIII ст.). Тут її ім'я стоїть замість назви міста.

41 *Бонтуро* — впливова людина в Луцці і великий хабарник.

49 *Серкйо* — ріка, що протікає поблизу Лукки, звичайне місце купання городян.

94—96 *Капрона* — замок, захоплений у гвельфської Лукки гібелінською Пізою, але в серпні 1289 р. його здали з'єднаному війську луккських і флорентійських гвельфів, серед яких був і молодий Данте.

106—111 Показуючи поетам дорогу, куцохвостий їх обманює, тому що, як вони незабаром переконаються (П. XXIII, 133—141), над дальшим шостим ровом обвалилися всі мости, а не тільки міст того гребеня, по якому вони йшли.

112—114 *Дванадцять сот і шістдесят шість років...* — Куцохвостий пояснює обвал моста тим самим здриганням пекла, про яке говорив Віргілій (П. XII. 37—45 і прим.) тобто землетрусом, що стався, за євангельською легендою, в момент смерті Христа, в так звану «страсну п'ятницю». Церковники вважали, що Христос помер у тридцять чотири роки, а годиною його смерті була середина дня, і цієї віри дотриму-

вався Данте. Після землетрусу, за словами Куцохвостого, минуло 1266 років і 19 годин. Таким чином, час дії цієї сцени — 7 годин ранку страсної суботи, 9 квітня 1300 р. З цим збігаються рядки П. ХХ, 127—129: в ніч перед 8 квітня, коли Данте блукав у лісі, за календарем значилось повнолулля.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

КРУГ ВОСЬМИЙ. — П'ЯТИЙ РІВ (ПРОДОВЖЕННЯ). —
НАВАРРЕЦЬ ЧАМПОЛО. БІЙКА БІСІВ.

4—5 *Як нападницькі ватаги ваш край, о аретинці, плюндрували...* — В молодості Данте брав участь у поході проти Арещо і 11 червня 1289 р. бився як вершник на Кампальдіно, де аретинців було розбито.

52 *Тебальд II* — король Наваррський (з 1253 по 1270).

65 *Латинці* — тобто італійці.

82—87 *З Галлури родом...* — Галлура — один з чотирьох округів, або «юдикатів», на які поділялась підвладна Пізі Сардинія і якими управляли так звані «судді». З 1275 по 1296 р. галлурським суддею був Ніно Вісконті. Чернець *Гоміта*, його міністр, який широко брав хабарі, закінчив життя на шибениці.

88—89 *Мікеле Цанке* — міністр, що розбагатів хабарництвом, став, з допомогою шлюбу, правителем Логодоро. Одну з своїх дочок він віддав за генуезького рицаря Бранка д'Ор'я, і той у 1275 р. зрадницьки вбив його.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ

КРУГ ВОСЬМИЙ — П'ЯТИЙ РІВ (ЗАКІНЧЕННЯ). —
ШОСТИЙ РІВ. — ЛИЦЕМІРИ.

3 *Мінорити* — ченці-францисканці.

5—6 *Езопа байка...* — В середньовічних збірниках зустрічалась байка, що її приписували Езопу, про те, як жаба, прив'язавши до себе ниткою довірливу мишу, нирнула з нею в воду. Коли миша, захлинувшись, впливла на поверхню, шуліка схопив її, а разом з нею і прив'язану жабу, і з'їв обох.

25 *В свинцевій оболоні... скельцем* — тобто дзеркалом.

58 *Юрба якась кишіла ... фарбована* — тобто лицеміри.

63 *Ченці в Колоньї...* — тобто ченці монастиря Клуної (італійська вимова замість Клюні) у Франції.

66 *З Фрідріха плащем...* — Розповідали, ніби винних в ображенні

величності імператор Фрідріх II наказав одягати у важку свинцеву мантию і ставити на розпечену жаровню. Свинець розтоплювався і за-суджений згоряв живцем.

103 *Гуденти*. — У 1261 р. в *Болонь* було запроваджено орден «рицарів діви Марії», метою якого вважались примирення ворогуючих і захист знедолених. Через те, що члени ордену найбільше турбувались про свої утіхи, то їх прозвали «*fratres gaudentes*».

104—108 *Каталано* деї Малавольті, гвельф, і *Лодерінго* дельї Андалò, гібелін, були подеста (правителями) в ряді міст. У 1266 р. флорентійські гібеліни, побоюючись повстання гвельфів, які частково лишилися в місті після розгрому при Монтаперті, запросили Каталано і Лодерінго на посаду подеста для умиротворення громадян. (Звичайно брали «одиноких», тобто запрошували лише одного подеста). Але Каталано і Лодерінго, діючи за вказівками папи, під виглядом безсторонності заохочували гвельфів. Данте вважав їх винними в тому, що гвельфи незабаром вигнали гібелінів і зруйнували їх будинки, в тому числі будинки роду Уберті в міській окрузі *Гардінго*.

115—117 *Він фарисеям вигадав науку*... — Іудейський первосвященик Каіафа, ім'я якого зв'язано з євангельською легендою про смерть Христа.

121 *І тесть його* — первосвященик Анна.

122 *З усім синедріоном* — рада первосвящеників і фарисеїв.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

КРУГ ВОСЬМИЙ. — СЬОМИЙ РІВ. — ЗЛОДІІ.

2 *Водолій* — сузір'я, в якому сонце перебуває останню третину січня і дві третини лютого.

5 *Сестра його* — іній.

55 *Зійшли ми високо, та мало цього*... — Зміст: «Піти від грішників — ще недосить. Треба самому досягти внутрішньої досконалості».

56 *Ще вищі є вершини перед нами*... — Поети мають зійти від центра землі до верховини гори Чистилища.

85—88 *Хай Лівію*... — Данте називає п'ять родів незвичайних гадюк, з числа тих, які, за оповіданням Лукана, нібито водяться в Лівійській пустелі.

93 *Геліотрон* — темнозелена яшма з червоними бризками, якій приписували різні чудесні властивості, в тому числі запобігати отруті і робити людину невидимою. Цей камінь міг би стати рятівним для злодіїв, що їх мучать гадюки в Пеклі.

107—111 *Фенікс*. — Казкова птиця Фенікс, доживши до п'ятисот

років, в'є собі гніздо, вистилає його *нардом* і *міррою*. лягає в них і вмирає. З її тіла народжується *новий* фенікс.

112—118 *Як той, що пада...* — Грішник, «що набрав попереднього вигляду», почуває себе як після припадку падучої хвороби. Середньовічна медицина пояснювала ці припадки заповненням тяжкими парами жил, що йдуть від серця до мозку.

125 *Ванні Фуччі* — побічний син (тому він *мул*, тобто ублюдок) знатного пістойця Фуччі деї Ладзарі, діяльний прибічник Чорних гвельфів, винуватець багатьох вбивств і грабежів. У 1293 р. він брав участь в пограбуванні ризниці Пістойського собору. Обвинувачення впало на його приятеля, до справи непричетного. Тоді Фуччі, що встиг сховатися, видав своїх спільників, і їх стратили.

143 *Пістойя спершу Чорних виганяє...* — В травні 1301 р. партія Білих вигнала з Пістойї партію Чорних.

144 *Флоренції весь вигляд відмінився...* — В кінці 1301 р. партія Чорних розгромила в Флоренції партію Білих. Серед вигнаних (січень 1302 р.) був і сам Данте.

146—150 *Повитий в пару* (вогненну пару, блискавку) — так названо Мороелло Маласпіна, володіння якого було в долині *Магри*. Він очолював сили Чорних, що виступали в 1302 р. проти Пістойї, останнього оплоту Білих, яку і було взято в 1306 р.

Пророкування Ванні Фуччі відбито в термінах середньовічної метеорології. В повітрі йде боротьба водяних і вогнених парів. Коли водяні пари скупчуються навколо вогнених і стискають їх, вогненні пари з силою вириваються зовні, створюючи блискавку і викликаючи грім. *Марс*, бог війни, налітає з долини *Магри*, *повитий в пару*, як в *димчасті хвилі* (тобто оточений ворогами), і на поля *Піценські налягає* (середньовічні автори неточно застосовували цю латинську назву до Пістойської області); бій вогненної пари з хмарами буде *кривавий* і Білих буде розгромлено.

151 *Цим я хотів тобі завдати болю!* — тому що Данте — Білий.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТА

КРУГ ВОСЬМИЙ. — СЬОМИЙ РІВ (ЗАКІНЧЕННЯ). — КАК. — П'ЯТЬ ФЛОРЕНТІЙЦІВ.

12 *Коли дійшла ти до ганьби такої...* — Існувало повір'я, що Пістойя заснована в I ст. до н. е. залишками розбитого війська Катіліни, людьми «лютими і жорстокими один з одним і з іншими».

15 *Той, хто з муру скинутий у Фівах...* — тобто Капаней.

17—33 *Кентавр* — на ім'я Как, син Вулкана. У Віргілія це — напівлюдина-напівзвір, що вивергає дим і полум'я, кровожерний убив-

ця. Данте перетворює його в кентавра. Как, що жив у печері Авен-тінського горба, вкрав у *Геракла* чотирьох биків і чотирьох телиць з Геріонової череди і, щоб заплутати сліди, втягнув їх за хвости в свою печеру. Геракл виявив покражу і вбив його.

19 *Маремма* — узбережжя Тірренського моря, що ділиться на Тосканську і Римську Маремму.

28 *Він без братів лишився, одинокий*, — тому що інші кентаври стережуть насильників (П. XII, 55—75).

36 *Тіней явилось трое...* — Як з'ясується далі, це — Аньелло (*Аньель*) Брунеллескі, *Буазо* Донаті і *Пуччо* деї Галігаї. Незабаром з'явиться ще двоє: *Чанфа* Донаті і Франческо Кавальканті. Всі вони — представники знатних флорентійських родин.

50 *Шестиногий змія*. — Це перетворений *Чанфа* Донаті (р. 43), якого піджидали трое інших. Він обхоплює Аньелло Брунеллескі і зливається з ним в єдину потвору.

82 *Так гаденя...* — Франческо Кавальканті. Він жалить *Буазо* і міняється з ним зовнішнім виглядом: Франческо перетворюється в людину, а *Буазо* — в змія.

94—96 *Нема чого ховатися, Лукане...* — Лукан розповідає («Фарсалия»), як у лівійській пустелі воїни Катона гинули від отруйних гадюк. *Сабелл*, вжалений «сепсом», розтав, як віск, а *Насідій* від укусу «престера» так надувся, що на ньому тріснув панцир, і труп його розрісся в потворне громаддя.

97—99 *Кадм*, засновник Фів, був обернений у змія. Німфа *Аретуза*, переслідувана річним богом Алфеєм, була перетворена Діаною в підземний струмок.

140 *І мовив другому* — тобто кривому *Пуччо*.

142 *В сьомій пустині* — злодії, що заповнюють сьомий рів.

151 *Був другий сліз причиною в Гавіллі...* — Другий, що перетворився знову в людину, був Франческо Кавальканті, якого вбили жителі передмістя Гавіллі в долині Арно, за що його родичі вчинили над ними криваву розправу. Тому за ним в *Гавіллі плачуть*.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ШОСТА

КРУГ ВОСЬМИЙ. — ВОСЬМИЙ РІВ. — ЛУКАВІ ПОРАДНИКИ.

9 *Прато* — невеличке містечко на північний захід від Флоренції. Невдоволене її владою, воно, як і всі, хоче бачити її нещасливою.

25—27 *Коли в небеснім морі світило, богом послане, згасає*, тобто влітку, і комарі дзвенять в незримім хорі, тобто ввечері.

34—39 *Що вознесла Іллю у вись незриму...* — За біблейською леген-

дою, пророк Ілля, на очах у пророка Єлисея, вознісся на небо на огненній колісниці, запряженій огненними кінями. Єлисей названий тут: «Той, хто повелів за себе мститись ведмедям», тому що, за тою ж легендою, ведмеді розтерзали хлопчиків, яких він прокляв за те, що вони сміялись над ним.

54 *Останки Етеокла й Полініка.* — Коли ворогуючі брати Етеокл і Полінік убили один одного і тіла їх було покладено на вогнище, полум'я роздвоїлось.

55 *Одіссеї і Діомед* — герої Троянської війни, які разом діяли і в боях і в хитромудрих справах.

58—60 *Конем завоювали Трою* — дерев'яним конем, в якому захова-лись Одіссеї та інші грецькі воїни і якого троянці, проламавши стіну, ввели в Трою і тим загубили її. Із зруйнованої Трої вийшов Еней, родоначальник римлян.

61—62 *Дейдамія* — дочка скірського царя Лікомеда, дружина Ахілла. В домі її батька переховувався Ахілл, одягнений у жіноче вбрання, але Одіссеї і Діомед, схитрувавши, виявили його і забрали на війну проти Трої, де він і загинув. Безутішна Дейдамія перебуває в Лімбі (в переддвер'ї Пекла).

63 *Палладій* — статуя Афіни-Паллади, що охороняла Трою, вкрадена Одіссеєм і Діомедом.

82 *У книзі, людям добре знаній* — в «Енеїді».

84 *Як з вас один кінчив життя в блуканні...* — тобто Одіссеї. Дантівська розповідь про загибель Одіссея (Улісса) бере свій початок, мабуть, з післягомерівської легенди, яку передавав Пліній Старший (I ст. н. е.) і Солін (III. ст. н. е.), за якою Одіссеї, повернувшись на Іфаку, вплив в Атлантичний океан, заснував Ліссабон (Уліссіп) і загинув під час бурі коло західного берега Африки. Данте по-своєму перероблює цю легенду.

91 *Цірцея* (грецьке Кірка) — прекрасна чарівниця, що обертала людей у тварин. Коли Одіссеї, плывучи додому з-під Трої, після довгих поневірянь пристав до її берега, вона перетворила його супутників у свиней, але потім повернула їм людський образ і, полюбивши Одіссея, цілий рік тримала його в себе.

92—93 *Біля Гаети...* — Гора Цірцеї (нині Монте-Черчелло) недалеко від того місця, де *Еней* поховав свою годувальницю Кайету, назвавши цей край її іменем. Такий легендарний початок міста *Гаети* (лат. Кайета) на Тірренському морі.

95—102 *Ні любий син...* — Мабуть, Одіссеї, охоплений жадобою до знань, вирушив у фатальне плавання прямо від берега Цірцеї, не повертаючись на Іфаку, куди його тягла любов до своїх. Але допускають і інше тлумачення: навіть любов до сина, до батька і до дружини (*Пе-*

челопи) не змогли втримати його на батьківщині, куди він повернувся після перебування у Цірцеї.

104 *Край сардів* — Сардінія.

108—109 *Де Геркулес воздвиг стовпи високо...* — Античний міф розповідає, що по боках Гадітанської (Гібралтарської) протоки Геркулес поставив два стовпи, як межу для мореходів; це — мис Кальпе (Гібралтар) на європейському березі і мис Абіла — на африканському.

110 *Севілья* — в пониззях Гвадалквівіру.

111 *Сетта* (лат. Септа, нині Сеута) — гавань біля мису Абіла.

126 *Усе ліворуч...* — тобто держати курс на південний захід від Геркулесових стовпів.

127—129 *Уже над нами зорі ті сяяли, що на півкулі нашій не видати...* — тобто зорі південного небесного полюса. Північний небесний полюс зник за горизонтом, значить, мореходи минули екватор.

130—131 Зміст: «Уп'яте освітився обернений до землі бік місяця, тобто минуло п'ять місяців».

133 *Гора* — Дантова гора Чистилища.

140 *Нас силою страшною обернуло...* — тобто бог, який заборонив живим людям доступ до гори Чистилища.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМА

КРУГ ВОСЬМИЙ. — ВОСЬМИЙ РІВ (ЗАКІНЧЕННЯ).

4 *Аж друге, що було за ним закрите...* — Це інший лукавий радник, граф Гвідо да Монтефельтро, вождь романських гібелінів, умілий полководець, який то ворогував з папським Римом, то мирився з ним. За два роки до смерті він постригся в ченці францисканського ордену. Помер у 1298 р.

7—12 *Як сіцилійський бик...* — Мідник Перілл запропонував агрігентському тирану Фаларіду (VI ст. до н. е.) купити мідного бика, зробленого так, що коли в нього клали страчуваного і внизу розводили вогонь, то крик спалюваного перетворювався в мукання. Щоб випробувати прилад, Фаларід помістив туди самого винахідника.

19—20 *О ти, що на прощання так по-ломбардськи мовив...* — Гвідо да Монтефельтро звертається до Віргілія, почувши, як той відпустив Улісса (Одіссея) словами, вимовленими ломбардським наріччям (П. I, 68—69), і хоче дізнатись від нього про долю Романьї, що межує з Ломбардією.

28 *Романья* — область Італії на північний схід від Тоскани з головними містами: Болонья, Фаенца, Імола, Форлі, Равенна, Чезена, Ріміні.

29—30 *Що між Урбіно і шпильми...* — Графство Монтефельтро

лежало між Урбіно і горою Монте-Коронаро, де бере початок Тібр.
37—39 *Твоя Романія...* — В 1278 р. права на Романію, яка раніше вважалась імперською землею, перейшли до папського престолу, але влада його була лише номінальною. Більша частина романських міст і областей були в руках окремих феодалних родів, гібелінських і гвельфських, що ворогували між собою.

40—42 *Равенна* з 1270 р. була під владою гвельфського роду *Полента* (герб: орел). З 1275 по 1310 р. там правив Гвідо да Полента Старий, батько Франчески да Ріміні (П. V, 73—142). Йому підвладна була також *Червія*, на Адріатиці.

43—44 *Та город той, що так уперто бився...* — гібелінське місто *Форлі*. У 1281 р. його облягло папське військо, що складалося з французьких найманців та італійських гвельфів. Гвідо да Монтефельтро, який захищав місто, удався до воєнної хитрості і розгромив обложників, причому знищив велику кількість французів.

45 *В зелених лапах нині опинився...* — Незадовго до 1300 р. синьйорами *Форлі* стали *Орделаффі*, гібелінський рід, в гербу яких був *зелений лев*.

46 *Верруккьо-пес* — *Малатеста деї Малатеста* да *Верруккьо*, батько *Джанчотто* і *Паоло*, синьйор *Ріміні* з 1295 по 1312 р., завзятий гвельф. *Щеня* — його старший син *Малатестіно Одноокий*, що правив з 1312 по 1317 р. (П. XXVIII, 76—90). Гвідо да Монтефельтро не раз перемагав *Малатесту*.

47 *Монтанья* деї *Парчігати* — вождь *рімінінських гібелінів*. У 1295 р. *Малатеста*, борючись за владу, віроломно захопив його і ув'язнив, доручивши нагляд за ним своєму синові *Малатестіно*, який незабаром, з намови батька, забив свого полоненого.

49—51 *Над мурами Сантерно і Ламоне*, тобто в *Імолі* на ріці *Сантерно* і в *Фаенці* на річці *Ламоне*, владарює *Магінардо Пагані* да *Сузіпана*, в гербі якого голубий лев на білому полі і який безперервно міняв своїх політичних друзів (пом. 1302 р.).

52—54 *А там, де Савйо лється струм примхливий*, тобто місто *Чезена* на ріці *Савйо*, *то вільне, то в полоні нещасливз*, подібно до того, як воно розміщене між *горами і ярами*. В кінці XIII ст. *Чезена* була незалежною комуною, але її подеста і капітани нерідко претендували на самовладдя, і тоді вона їх скидала.

67 *Пояс кордильєра* — *Ченці-францисканці* підперізувались *мотузком* (італ. corda), — звідси їх прозвання: «*кордильєри*».

70 *Владика* — папа *Боніфацій VIII* (1294—1303).

85 *Та фарисей з'явився...* — тобто папа.

86 *Близ Латерана військо змусив стати*. — У 1297 р. *Боніфацій VIII* об'явив хрестовий похід проти могутнього римського роду *Ко-*

лонна (колоннезців), житла якого були розмішені недалеко від Латеранського палацу, папської резиденції.

89—90 *Що під Акри не ходили...* — тобто вороги Боніфація не були ні сарацинами, що захопили в 1291 р. місто Акру — останнє володіння християн у Сирії, ні іудеями, які торгували в мусульманських країнах, щоб християнам було заборонено.

92 *Вервій* — тобто чернецький пояс Гвідо.

94—95 *Як Костянтин, проказою побитий...* — За легендою, до імператора Костянтина, який захворів на проказу, з'явилися вві сні апостоли Петро і Павло і сказали, що його зцілить святий папа *Сільвестр*, який переховується від гонінь в печері на горі *Сіратті*, поблизу Рима; тоді Костянтин призвав Сільвестра, прийняв від нього хрещення й одужав.

102 *Пенестріно* (нині Палестріна) — містечко поблизу Рима, де стояв замок, що належав колоннезцям. Боніфацію не вдалося взяти його силою. Тоді він пообіцяв колоннезцям повне прощення, якщо вони віддадуть йому Пенестріно. Ті погодились, папа зрівняв замок з землею, але слова свого не дотримав і змусив колоннезців залишити папську область.

105 *Попередник мій* — Целестін V.

113 *Франціск* — патрон францисканського ордену, до якого належав Гвідо.

114 *Чорний херувим* — диявол.

136 *Що пожинають зло, бо сіють чвари* — тобто ті, хто, сіючи чвари і розколи серед інших, мають для себе тягар провини і помсти.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА

КРУГ ВОСЬМИЙ. — ДЕВ'ЯТИЙ РІВ. — ПРИЗВІДНИКИ РОЗБРАТУ.

1 *Хоч без розміру та рими* — тобто прозою.

8 *В Апулії благословенній* — тут в значенні Південна Італія.

10 *Від рук троянців* — в епоху Самнітських війн (343—290 до н. е.), коли римляни, нащадки легендарних троянців, що припливли з Енеем, підкорили Південну Італію.

10—12 *В грозі воєнній...* — під час другої Пунічної війни (218—202 до н. е.). В 216 р., після перемоги при Каннах, Ганнібал відіслав у Карфаген хлібну міру золотих *перснів*, знятих з убитих римських вершників, як про це пише Тіт *Лівій*, який вказував, що тепер говорять навіть про три з половиною хлібні міри.

14 *Робер Гіскар* — в XI ст. вигнав з Південної Італії сарацинів і візантійців, один із засновників норманського володіння на півдні півострова і в Сіцилії.

15 *Чеперано* — містечко на кордоні Неаполітанського королівства і Церковної області, біля якого в 1266 р. пулійці, тобто піддані короля Манфреда, зрадницьки відкрили дорогу військам Карла Анжуйського, що повело до фатальної для Манфреда битви при Беневенто.

31 *Магомет* (бл. 571—632) — засновник ісламу, нової релігії, що з'явилась після християнства і тим самим, в очах правовірного католика, внесла в світ новий розкол.

32—33 *Алі* — зять Магомета, убитий в 661 р. ударом шаблі по голові. Його прихильники (шіїти) утворили згодом окрему секту. Розглядаючи Алі як творця розколу вже в самому ісламі, Данте подає його і в Пеклі з розсіченою головою.

56 *Дольчіно* Торніеллі з міста Новари (в П'ємонті) — глава еретичної секти «апостольських братів», що проповідувала братню любов і бідність, спільність майна й дружин і шкоро пришествя царства істинної справедливості. Щоб придушити цей ворожий феодальному устрою і офіційній церкві рух, що охопив широкі селянські кола, папа Климент V об'явив проти нього хрестовий похід. Дольчіно стійко відбивався в неприступних горах від папських військ, що склалися головним чином з жителів Верчеллі і Новари, але повне вичерпання припасів і суворість зими змусили його здатися в березні 1307 р. Після страшних катувань його спалили на вогнищі. — Магомет бажає успіху Дольчіно, вважаючи його таким самим вождем розколу, як і він.

73 *П'єр да Медічіна*, представник роду, що володів містом Медічіна, на схід від Болоньї, прославив себе як призвідник розбрату серед впливових болонських домів і серед романських феодалів.

74—75 *Від стін Верчеллі*, міста у П'ємонті, до *Маркаб'о*, замка в дельті По, зруйнованого на початку XIV ст., лежить рівнина Ломбардії, батьківщина П'єра да Медічіна.

76—90 П'єр да Медічіна передрікає, що *мессер Гвідо* дель Кассеро і *Анджолелло* да Каріньяно, найвпливовіші люди міста *Фано* (на Адріатичному морі, південніше Ріміні), загинуть через віроломство злобного тирана Малатестіно Одноокого, синьйора Ріміні. Цей *одноокий володар* запросить їх нібито для переговорів до прибережного містечка Каттолїки, між Фано і Ріміні, і по дорозі туди його *челядь* поскидає їх з корабля, так що їм уже молитви будуть *ні до чого* біля грізної своєї витрами гори *Фокари*, бо вони до неї не допливуть. Усунувши мессера Гвідо і Анджолелло, Малатестіно захопив владу над Фано.

86—87 *Той одноокий володар, якого було б довіку краще не видати...* — тобто Малатестіно, володар Ріміні, де римлянин Куріон, що стоїть тут же поряд, колись сказав фатальні слова, за які тепер розплачується в Пеклі.

93 *В кого очі — ніби хмари*, — тобто: «Хто це такий слабкий очима, що радий був би повік не бачити тих місць, про які ти сказав?»

96—102 *Ось він...* — Це Кай Скрібоній *Куріон*, римський сенатор і народний трибун, що перейшов на бік Цезаря в його боротьбі з Помпеєм (49 до н. е.). Данте наслідує оповідання Лукана, нібито Куріон, прибувши до Цезаря в Армініум (Ріміні), спонукав його негайно розпочати громадянську війну.

103—108 *Гукнув тут інший...* — Моска деї Ламберті (пом. 1243), якого Данте хотів побачити в Пеклі (П. VI. 80). Його ім'я зв'язане з кривавим епізодом, що послужив, за переказами, початком розподілу флорентійської знаті на гібелінів і гвельфів. Це він, навівши прислів'я: «*Почати — і готово*», — схилив своїх родичів і друзів убити Буондельмонте.

110 *В отупінні...* — тобто посилюючи пекельну муку скорботною думкою про долю своїх земляків.

135 *Бертран де Борн*, віконт Готфорський — славнозвісний провансальський трубадур другої половини XII ст., який багато воював і з рідним братом і з сусідами і спонукав інших до війни. Під його впливом принц Генріх (1155—1183), старший син англійського короля Генріха II, підняв бунт проти свого батька, який ще за життя коронував його (звідси титул: «*король*»). Називаючи його *Іоанном*, Данте, мабуть, сплутав принца Генріха з його молодшим братом.

137—138 *Ахітофел* — в біблійській легенді, порадник царя Давида, що заохочував його сина *Авессалома*, коли той повстав проти батька.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТА

КРУГ ВОСЬМИЙ. — ДЕВ'ЯТИЙ РІВ (ЗАКІНЧЕННЯ). — ДЕСЯТИЙ РІВ. — ФАЛЬШІВНИКИ МЕТАЛІВ.

10—11 *Скотився місяць понід наші п'яти...* — значить, настала друга година дня. Подорож по Пеклу, куди поети вступили напередодні ввечері, мала закінчитись протягом доби, так що їм і *зупиняться часу немає*.

18 *Мій родич нещасливий* — Джері дель Белло, тобто Джері син Белло (Габріелло). Брат Белло, Беллінчоне, доводився Данте дідом. Джері жив в середині XIII ст. За словами старих коментаторів, він був не тільки призвідником багатьох чвар, але навіть вбивцею, і загинув від руки якогось Бродайо Саккетті. До 1300 р. родичі Джері ще не помстилися за нього рідні Саккетті, і це непокоїть Данте, який, як син свого століття, вважав криваву помсту правом і обов'язком члена роду.

30 *Від владаря безглавого з Готфору* — тобто Бертрана де Борна.

38 *Що ним кінчаються Прокляті Доли...* — десятний рів, де караються фальшивники, розподілені на чотири розряди: фальшивники

металів, фальшивники людей (які видають себе за інших), фальшивники грошей і фальшивники слів (брехуни і наклепники). В пісні ХХІХ мова йде про фальшивників металів; їх карають зловонною коростою.

47—48 Болотисті і нездорові місцевості: *Вальдік'яна*, долина ріки К'яни в Тоскані, де було побудовано кілька *лікарень*; Тосканська *Маремма* і острів *Сардинія*.

59 *Егіна* — острів неподалеку від Афін, названий так по імені німфи, яку тут кохав Зевс. Злопам'ятна Гера наслала на острів страшенну *моровицю*, від якої загинули всі звірі і птахи і майже всі люди. Цар Еак, син Зевса і Егіни, один з небагатьох уцілілих, звернувся до свого батька з благанням про те, щоб той подарував йому стільки ж громадян, скільки *мурашок* живе на його священному дубі. Так виникло плем'я «мірмідонів» (грецьке — мурашка).

109—120 *З Ареццо я...* — Говорить алхімік Гріффоліно, родом аретинець. Він сказав недоумкуватуму *Альберо*, чи то синові, чи то улюбленцю єпископа *Сієни*, що вміє літати в повітрі, і той просив Гріффоліно навчити його цього мистецтва. *Та як не вийшло з дурника Дедала*, а Гріффоліно встиг нажитись на уроках, розгніваний *Альберо* звинуватив свого вчителя в атеїзмі, і єпископ сієнський спалив його на вогнищі як еретика, тобто *не за те* він опинився в царстві тіней, тому що Мінос, знаючи, в чому Гріффоліно винен, засудив його як алхіміка і послав у десятий рів Проклятих Долів. Алхімія вважалась дозволеним мистецтвом, але Гріффоліно, напевно, зловживав нею для підробки металів.

125 *Промовив інший* — алхімік Капоккіо, що сидів «спина до спини» з Гріффоліно. *Стріккі* — мабуть, Стрікка деї Салімбені, брат Нікколó, що прогуляв батьківську спадщину.

127—129 *Нікколó* — Нікколо деї Салімбені (за іншими відомостями — деї Бонсіньйорі). Він увів звичай смажити дичину на вугіллі *гвоздики* (квіткові бруньки гвоздикового дерева). Для цього *він перший здумав посадити її* в саду (тобто в колах сієнських гастрономів) *і урожай зібрав великий* (бо звичай цей там прищепився).

130 *Товариство*, до якого належали Стрікка і Нікколó, називалось «марнотратним товариством» і складалося з дванадцяти молодих сієнців, які вирішили прогуляти свої багатства. Серед них був Лано, що потрапив у Пекло як марнотрат (П. ХІІІ, 120).

131 *Качча* — Качча деї Шаленгі, уродженець Ашано.

132 *Аббальято* — Бартоломео деї Фолькаккьєрі, прозваний *Abbagliato*, тобто «осліплений, засмучений».

136—139 *Капоккіо*, спалений в Сієні в 1293 р., був шкільним товаришем Данте.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА

КРУГ ВОСЬМИЙ. — ДЕСЯТИЙ РІВ (ЗАКІНЧЕННЯ). ФАЛЬШІВНИКИ ЛЮДЕЙ, ГРОШЕЙ І СЛІВ.

1—12 *Гнівом на всіх фіванців сповнилась Юнона...* — тому що Юпітер полюбив *Семелу*, дочку фіванського царя Кадма. Набравши вигляду її годувальниці, вона порадила їй упросити Юпітера з'явитися їй в усій його славі, і це видовище спопелило Семелу. Потім вона повернула свою помсту на Іно, сестру Семели, яка вигодувала її сина Вакха. Вона наслала безумство на чоловіка Іно, орхоменського царя *Афаманта*, і той, прийнявши свою дружину і синів за *левицю і левенят*, розтросив об камінь одного з них, *Леарха*. З другим немовлям, Мелікертом, збожеволіла Іно кинулась у море.

13—20 *Гекуба* — вдова троянського царя Пріама. Коли загинули Троя і Пріам, Гекубі, *неволею закованій тяжкою* (у полоні в греків), довелось побачити смерть своєї дочки Поліксени, принесеної в жертву тині Ахілла, і знайти на морському березі *труп* свого останнього сина *Полідора*. Пріам довірив його фракійському цареві Поліместору, але той забив його, щоб заволодіти привезеним ним скарбом. Гекуба вирвала вбивці очі, але від пережитих потрясінь збожеволіла і *завила, неначе пєс*.

25—26 *Ліворуч бігли двоє, бліді й нагі* — Джанні Скіккі і Мірра, фальшівники людей, тобто ті, хто видавав себе за інших.

32 *Аретинець* — Гріфоліно (П. ХХІХ, 100—120).

37—41 *Мірра* (див. прим. 25), дочка Кініра, кіпрського царя, запалала грішною любов'ю до свого батька і, користуючись чужим іменем і темнотою, вгамовувала свою пристрасть. Батько, викривши обман, хотів її вбити, але Міррі пощастило втекти. Боги, за її проханням, перетворили її в міррове дерево.

41—45 *Як той он, що біжить...* — тобто Джанні Скіккі деї Кавальканті, флорентієць. Коли помер старий Буозо ді Вінчігерра Донаті, його племінник Сімоне, брат Буозо Донаті, страченого разом із злочинцями, і батько Форезе, боячись, чи не залишив старий заповіту на користь інших, звернувся за допомогою до Джанні Скіккі. Джанні ліг у постіль небіжчика і, наслідуючи його голос, продиктував нотаріусу заповіт, в якому призначав якусь дещицю на богоугодні справи, на свою користь — шістсот золотих флоринів і прекрасну лошицю, що коштувала величезних грошей, а решту — Сімоне.

47 *Почав я іншу розглядать мерзоту...* — Це фальшівники грошей, роздуті водянкою, і ті, яких мучила спрага, та фальшівники слів (брехуни й наклепники), що мучаться від пропасниці і головного болю.

61—90 *Адамо-майстер* жив у *Казентіно* (долина верхнього Арно), в замку *Ромена*, резиденції графів Гвіді да Ромена, і чеканив для них

фальшиві флорини, за що і був, за вироком флорентійської республіки спалений на вогнищі в 1281 р.

74 *Флорин* (flogino) — золота флорентійська монета. На лицьовому її боці було зображено покровителя міста — Іоанна Хрестителя, а на зворотному — флорентійський герб, лілія (floga — квітка, звідки і назва монети).

77 *Чи Гвідо, Алессандро, чи їх брата...* — Майстер Адамо називає по імені двох графів Гвіді да Ромена: Гвідо II і Алессандро I. Їх «брат» — один із їх двох молодших братів.

78 *Бранда* — струмок біля Ромени, нині висохлий.

79 *Одного супостата...* — графа Гвідо, що помер до 1300 р.

89 *Три карати домішував...* — Каратом називали $\frac{1}{24}$ унції. На кожну унцію золота Адамо домішував три карати міді.

91 *Хто два ті...* — Це брехуни і наклепники.

97 *Та, що на Іосифа брехала...* — згадувана в Біблії дружина Потіфара, фараонового царедворця. Даремно намагаючись спокусити прекрасного Іосифа, який служив у їхньому домі, вона оббрехала його перед чоловіком, і той ув'язнив його.

98 *Сінон* — грецький юнак, який брехливим оповіданням переконав троянців ввести в Трою дерев'яного коня.

110 *Ти... був не такий рухливий...* — тому що руки в тебе були зв'язані.

129 *Нарцисове свічадо* — тобто вода, в яку дивився закоханий в своє відображення Нарцис.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ПЕРША

КОЛОДЯЗЬ ГІГАНТІВ. — НЕМВРОД. — ЕФІАЛЬТ. — АЦТЕЙ.

1—3 *Язык* Віргілія, що ранив Данте докором і викликав на його *виду* краску сорому, зцілив його душевну рану втіхою.

4—6 *Ахілла спис, успадкований* ним від його батька Пелея, наносив рани, що могли бути зцілені лише повторним ударом того самого списа (грецька міфологія).

7 *Від яру відвернулись ми сумного...* — що відділяє десятий рів Проклятих Долів від центрального колодязя.

16—18 *В бою святому...* — Старофранцузька «Пісня про Роланда» розповідає, що коли Карл Великий повертався з походу в Іспанію, на його племінника Орланда (Роланда) в Ронсевальській долині напали сарацинські полчища. Кличучи на допомогу, Роланд з такою силою засурмив у ріг, що в нього лопнули жили на висках. Карл почув його далеко за горами, але було вже пізно.

41 *Монтереджоне* — замок у Сієнській області. Він стоїть на горбі, і стіна його була увінчана чотирнадцятьма вежами.

43—45 *Велетні* (грецька міфологія) — які намагалися приступом взяти небо і були скинуті блискавками Зевса.

46 *Уже явив один з них перед нами...* — Це Немврод біблейської легенди, який царював на землі Сеннаар, він задумав побудувати вежу до неба, що привело до змішання мов. Данте визначає йому долю богорборців-велетнів.

59 *Шишка при Петра соборі* — соснова шишка, відлита з бронзи, висотою близько чотирьох метрів, знята з мавзолею Адріана, за часів Данте стояла перед базилікою святого Петра.

62 *Фризів три*. — Фризи, германське плем'я, що жило на узбережжі Північного моря, вважалися в середні віки найвищими на зріст народами на землі.

67 *Rafel mai atech izabi almi*. — Було багато спроб надати цим словам Немврода того чи іншого значення. Але р. 79—81 ясно вказують, що Немврод говорить мовою, зрозумілою йому одному, і сам не розуміє чужої мови.

71—75 *Берися краще у свій ріг трубити...* — В Біблії Немврод названий звіроловом. Звук його рога і чув Данте по дорозі до колодязя.

94 *Ефіальт* — велетень, який разом із своїм братом Отом намагався приступом взяти небо.

98 *Бріарей* — гігант, вражений блискавкою Зевса. Віргілій зображує його в «Енеїді» сторукиим велетнем; тут же він описує його схожим на людиноподібного Ефіальта.

113—121 *Антей* — син Посейдона і Геї (Землі), що жив у печері в Баградській долині, поблизу Замп, де потім (202 до н. е.) *Сципіон* переміг *Ганнібала*. Він годувався м'ясом спійманих ним *левів*. Дотик до матері-Землі наділяв його новою силою, але Геракл переміг його, піднявши і здавивши насмерть. У Флегрейській битві Антей не брав участі, тому що народився пізніше. Щоб задобрити його, Віргілій говорить, що коли б у цьому бою брав участь Антей, то його *брати-велетні, сини Землі*, здобули б над богами перемогу.

125 *Тіфон* (або Тіфей) намагався перемогти Зевса, але його скинуто в пекло і накрито горою Етною, звідки, лежачи зв'язаним, він вивергає полум'я.

Тітій, який образив Латону, загинув від блискавки Зевса або від стріли Аполлона і Артеміди-Діани.

136 *Карізенда* — похила вежа в Болоньї. Коли хмарн біжать назустріч її схилу, тому, хто дивиться знизу, здається, що вежа падає на нього.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ДРУГА

КРУГ ДЕВ'ЯТИЙ. — КОЦІТ. — ОБМАНЩИКИ ТИХ, ЩО ДОВІРИЛИСЬ. — ПЕРШИЙ ПОЯС (КАІНА). — ЗРАДНИКИ РІДНИХ. — ДРУГИЙ ПОЯС (АНТЕНОРА). — ЗРАДНИКИ БАТЬКІВЩИНИ І ОДНОДУМЦІВ.

11 *Амфіон* (грецька міфологія), запанувавши в *Фівах*, оточив стіною нижнє місто, причому камені, під звуки його ліри, самі спускалися з гори й лягали один на одного.

16 *Коли ми в глиб колодязя спустились...* — Дном колодязя, що його охороняють велетні, служить крижане озеро Коцїт, в якому карають за обман тих, що довірилися, тобто зрадників. Це — останній круг Пекла, розділений, без видимих меж, на чотири концентричних пояси. Перший пояс називається *Каїна*, по імені Каїна-братовбивці. Тут карають зрадників рідних. Вони по шию занурені в лід, і обличчя їх повернені донизу.

20 *Топчешся ногами по нас...* — по двох братах, графах Мангонах, або, може, взагалі по страчуваних тут грішниках.

26 *Танаїс* — грецька назва ріки Дона.

29 *Тамбернік* (Табернік) — назва гори. Старі коментатори вказують, що вона знаходиться в Славонії. Може, це Фрушка Гора поблизу міста Товарніка. *П'етрапана* (нині Панія) — найвища гора в Апуанських Альпах, між ріками Серкїо і Магра, в Тоскані.

32 *У час тієї спеки, що жницю кличе і вві сні до лану* — тобто влітку.

40 *Здивувався двом істотам...* — тобто тим «злочасним братам», один з яких тільки що покликав Данте. Це, як повідомляє їх сусіда, — брати Алессандро і Наполеоне дельї Альберті, графи Мангона, сини Альберто, які володіли в кінці XIII ст. замками в долині ріки Бізанціо (Бізенцьйо), що впадає в Арно. Взаємна ворожнеча довела їх до того, що вони вбили один одного.

52 *Сказав один.* — Це Камічон де Пацці.

61 *Фокачча* деї Канчельєрі, пістойєць, зрадницьки вбив двох своїх родичів.

62 *Ні той, кому...* — як розповідає роман про Ланчелота (П. V, 128), король *Артур*, дізнавшись про зраду свого сина Мордрека, проколов його списом наскрізь так, що через рану проникло сонячне проміння, і сама тїнь його стала проколотою. Помираючи, Мордрек встиг смертельно поранити Артура.

65—66 *Сассоль Маскероні*, флорентієць, забив свого племінника, щоб заволодіти спадщиною. Вбивцю прокотили в бочці, втканій гвіздками, і стратили. Про це говорили по всій *Тоскані*.

68 *Камічон де Пацці* — зрадницьки забив свого родича, об'їжджаючи з ним верхи їх спільні володіння.

69 *Карліно* — Карліно де Пацці, родич Камічона. Коли в 1302 р.

флорентійські Чорні облягли замок П'янтравіньє, де ще тримались вигнані з Флоренції Білі, Карліно за гроші віддав замок до рук Чорних, причому багато хто з Білих були вбиті, в тому числі два його родичі.

71 *Бачив скрізь собачі морди сині...* — Тут починається другий пояс дев'ятого круга, — *Антенора*, де караються зрадники батьківщини і однодумців. Вони, як і грішники Каїни, вмерзли в лід по шию, і обличчя їх також обернені донизу, але ще більше спотворені холодом. Цей пояс названо по імені троянського вождя Антенора, якого після-гомерівська легенда змальовувала зрадником.

73—74 *При самій середині, обтяжений найбільшою вагою...* — тобто в середині Пекла, центрі всесвіту.

78—81 *В лице одного я штовхнув ногою...* — Це Бокка дельї Абаті. В бою біля Монтаперті Бокка, зрадник-гвельф, відрубав руку прапоноско флорентійської кінноти, що привело до замішання в рядах гвельфів і до їх розгрому.

94 *Говориш ти лукаво...* — Зрадники хочуть, щоб пам'ять про них зникла серед живих. Інші грішники просять Данте згадати про них на землі (П. VI, 88—90; XIII, 76—78; XV, 119—120; XVI, 85).

115 *Дуера* — Буозо да Дуера. В 1265 р. гібелінська ліга доручила йому заступити біля Парми дорогу французькому війську, що йшло в Рим до Карла Анжуйського, який готувався воювати з Манфредом. Але Дуера, підкуплений «*французькими грошима*» і до того ж присвоївши собі гроші, одержані ним від Манфреда, пропустив французів на південь.

119 *Беккерія* — Тезауро деї Беккерія, родом з Павії, аббат монастиря Валломбрози, папський легат у Флоренції. Після вигнання гібелінів у 1258 р. флорентійські гвельфи звинуватили його в намірі віддати місто до рук гібелінів і відтяли йому голову.

121 *Джанні Сольданьєр* — знатний флорентієць, гібелін. В 1266 р. він зрадив своїм однодумців і очолив рух, що привів до перемоги гвельфів.

122 *Тебальделло* — Тебальделло деї Дзамбразі, фаентинець. У 1280 р. хтось із болонських гібелінів, які знайшли притулок у гібелінській Фаенці, викрав у Тебальделло двох синів. Щоб помститися своїм кривдникам, Тебальделло передав в'язку міських ключів болонським гвельфам, і ті вночі пройшли до міста і влаштували в ньому погром.

123 *Ганеллон* — рицар-зрадник, з вини якого Роланд загинув з усім своїм військом.

130—131 *Тідей* (грецька міфологія) — один із семи царів, що облягали Фіви. Смертельно поранений *Меналіпом* (Меланіппом), він знайшов у себе сили забити його, поставив вимогу, щоб йому принесли його голову, і нестямно вчепився в неї зубами.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТЯ

КРУГ ДЕВ'ЯТИЙ. — ДРУГИЙ ПОЯС (ЗАКІНЧЕННЯ). — ТРЕТІЙ ПОЯС (ТОЛОМЕЯ). — ЗРАДНИКИ ДРУЗІВ І СПІВТРАПЕЗНИКІВ.

13—14 *Уголіно* делла Герардеска, граф Доноратіко, який стояв на чолі Пізанської республіки. У 1285 р. він розділив владу із своїм внуком Ніно Вісконті, але скоро між ними виник розбрат. З цього скористались його вороги, керовані *архієпископом Руджері* дельї Убальдіні, який, під виглядом дружби з Уголіно і обіцяючи йому сприяння в боротьбі з Ніно, таємно вів інтригу проти обох. У 1288 р. він примусив Ніно покинути Пізу, а проти Уголіно підняв народний заколот, звинувачуючи його в державній зраді. Уголіно разом з двома синами і двома внуками було ув'язнено в вежу, де їх потім заморили голодом (в травні 1289 р.). Руджері було проголошено правителем республіки, але незабаром скинуто. Помер він у 1295 р.

33 *Гваланді і Сісмонді та Ланфранкі* — діяльні прибічники архієпископа Руджері.

38 *Мої чотири сини...* — Хоч у Данте всі четверо названі синами Уголіно, в дійсності він був ув'язнений разом з двома молодшими своїми синами (Гаддо і Угуччоне) і двома молодшими внуками (Ніно, на прізвисько Брігата, і Ансельмуччо), дітьми його старшого сина Гвельфо.

45 *Та зле пекло передчування...* — тому що кожному приснився поганий сон.

80 *Де сі лунає* — тобто де розмовляють по-італійськи.

82—83 *Горгона і Капрара* (Капрайя) — острови в Тірренському морі, куди впадає *Арно*, в пониззі якого стоїть Піза.

86 *Фортеці здавши...* — Щоб попередити розгром Пізи гвельфською коаліцією, Уголіно здав три замки Флоренції і п'ять замків Луцці. За це прибічники Руджері об'явили його зрадником. Мабуть, Данте не бачить тут зради і поміщає Уголіно в Антенору за його боротьбу з Ніно Вісконті, розцінюючи це прагнення до єдиновладдя як зраду інтересів батьківщини. — Страта Руджері подвійно страшна, тому що цей зрадник батьківщини зрадив і свого спільника.

88 *Новітні Фіви* — тобто Піза, заснована, за переказом, вихідцями з Фів і, подібно до Фів, засмучена чварами своїх владик.

90 *І ті, кого уста мої назвали...* — Ансельмуччо і Гаддо.

91 *Ми йшли туди...* — Поети вступили в третій пояс дев'ятого круга — Толомею. Тут караються зрадники друзів і співтрапезників. Вони вмерзли в лід, лежачи навznak. Свою назву цей круг дістав від імені Птоломея, намісника в Ієріхоні, який, запросивши до себе свого тестя, князя-первосвященника Іудеї, і двох синів його, віроломно убив їх на бенкеті (135 до н. е.).

105 *Адже тут пари жодної немає...* — В середні віки причиною вітру вважали нагрівання парів сонячним промінням.

107—108 *Власними побачиш ти очима, хто вітер цей роздмухує злоство...* — Вітер породжений помахами крил Люціфера.

112 *Здійміть закови із мого ока...* — тобто крижану плівку замерзлих сліз, що швидко наростала.

118—119 *Чернець Альберіго.* — Альберіго деї Манфреді, член ордену братів-гаудентів, один из гвельфських провідників Фаенци. Одного разу його родич Манфредо дав йому ляпаса. Альберіго, в знак примирення, запросив його до себе на бенкет. В кінці бенкету він вигукнув: «Подайте фрукти!», і за цим знаком його син і брат разом з найманими вбивцями накинулись на Манфредо і його малолітнього сина і закололи їх. Це сталося в 1285 р.

120 *На фініки я проміняв тут фігу...* — Наскільки привозний фінік більш вишуканий плід, ніж звичайна фіга, настільки вічна мука Альберіго страшніша від тієї короткої смертної муки, яку він заплідив своїм родичам.

121 *То ти умер?* — Данте здивований, зустрівши в Пеклі ченця Альберіго, який навесні 1300 р. був ще живий.

143—147 *У смолисту піну...* — Душа Бранка д'Ор'я опинилася в крижаному озері ще раніше, ніж душу забитого ним Мікеле Цанке (П. XXII, 88) направили в смоляний рів, де карають хабарників (П. XXI—XXII). В тілі Бранка д'Ор'я диявол зайняв місце душі, як тільки вона задумала віроломне вбивство. Та ж доля спіткала його родича, співучасника злочину.

154 *З романцем, найпорочнішим у світі...* — тобто з Альберіго деї Манфреді із Фаенци в Романьї.

155 *Одного з вас* — тобто Бранка д'Ор'я.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

КРУГ ДЕВ'ЯТИЙ. — ЧЕТВЕРТИЙ ПОЯС (ДЖУДЕККА). — ЗРАДНИКИ ВЛАГОДІЙНИКІВ. — ТРИ ПАЦІ ЛЮЦІФЕРА. — ЗРАДНИКИ ВЕЛИЧНОСТІ ВОЖЕСЬКОЇ І ЛЮДСЬКОЇ — ІУДА, БРУТ І КАССІЙ. — ЦЕНТР ВСЕСВІТУ. — ПІДНЯТТЯ ДО ПІВДЕННОЇ ПІВКУЛІ.

1 *Vexilla regis prodeunt inferni...* — До латинських слів церковного гімна «*Vexilla regis prodeunt*» («Наближаються прапори царя») Віргілій додає «*inferni*» («Пекла»), розуміючи під цими прапорами шість крил Люціфера, що вже з'явився перед ним у млі.

10—15 *Були ми там...* — Поети вступили в останній, четвертий пояс, або, точніше, центральний диск, дев'ятого круга Пекла, Джудекку.

названий так по імені апостола Іуди, який зрадив Христа. Тут караються зрадники своїх благодійників. Вони вмерзли в *кригу*.

20 *Дім* — Люцифер, який по груди височить над кригою в самому центрі Джудекки. Поеднуючи дані біблейського міфа про повстання ангелів з побудовами власної фантазії, Данте по-своєму малює долю і образ Люцифера: колись найпрекрасніший з ангелів, він очолив їх бунт проти бога і разом з ними був скинутий з неба в надра землі в центр всесвіту. Перетворившись у потворного Диявола, він став володарем Пекла. Так на світі виникло зло.

45 *Що мають люди з водоспадів Нілу* — тобто чорнокожі ефіопи.

55—58 *Була у роті кожному людина.* — В трьох пашах Люцифера караються ті, чий гріх, на думку Данте, жахливіший від усіх інших: зрадники величності божої (Іуда) і величності людської (Брут і Кассій) — тобто тих двох влад, які, згідно з його доктриною, повинні спільно (в особі первосвященника і в особі імператора) вести людство до блаженства вічного і до блаженства земного.

65—68 Марк Юній Брут і Кай Кассій Лонгін — поборники республіки, що вбили (в 44 р. до н. е.) Юлія Цезаря, основоположника Римської імперії.

68 *Пора рушати...* — За добу, проведenu в Пеклі, поети, спускаючись з уступу на уступ рухаючись усе ліворуч, описали повне коло, що закінчилось біля ніг Антея. Звідти вони йшли по кризі вже прямо, спиною до воріт Пекла і обличчям до Люцифера.

76—81 *Коли ж до місця ми дійшли...* — Спустившись до попереку Люцифера, що припадає на центр землі, Віргілій перевернувся головою вниз і почав, уже в межах південної півкулі, підйом головою вверх до земної поверхні. Данте ж здалося, що Віргілій повернув *на пекельні знов дороги*, в бік Коціта.

85 *Пройшов між скель він стежкою вузькою...* — Гомілки Люцифера, затиснутого в кам'яне дно Джудекки, оточені печерою. Сюди, видираючись по його шерсті, Віргілій виніс Данте, *поміж йому сісти на край жерла*, з якого стирчать ноги Люцифера, після чого сам *знову став* поруч нього, тобто ступив на дно печери.

95—98 *В третю вже годину над нами боже увійшло світило...* — Коли поети стояли перед грудьми Люцифера, то в північній півкулі настала ніч, тобто була 6 година вечора. Тепер, коли вони перейшли в південну півкулю, час посунувся на 12 годин назад. Сонце, що зайшло в північній півкулі, зійшло в південній і *увійшло в третю вже годину*, тобто в південній півкулі були між 7 і 8 годинами ранку, а для поетів вдруге настав день 9 квітня. По тілу Люцифера вони просувалися понад годину.

112—115 Зміст: *«Тепер відкрився твоєму зору південний небосхил, що огорнув безлюдне море, посередині якого височить острів Чисти-*

лица, і протилежний північному небосхилу, що огортає заселений суходіл, серед якого стоїть Єрусалим, де безгрішний смерть свою прийняв сувору, тобто Христос».

121—126 *Небесна воля ворога природи повергла...* — Данте цілком самостійно перероблює і доповнює біблійний міф про падіння Люціфера. Цією містичною катастрофою він пояснює ту архітектоніку Пекла і гори Чистилища, що лежить в основі його поеми. На думку Данте Люціфер, скинутий з неба, встромився в південну півкулю землі і застряв у її центрі, середині всесвіту. Там, *де було квітуче поле*, тобто суходіл, що раніше виступав на поверхні південної півкулі, *розлилися води*; суходіл, з жахом ухиляючись від зіткнення з Люціфером, зник під водою і виступив із хвиль *в нашій*, північній *півкулі*. Може, — продовжує Віргілій, — тут, де тепер печера і «*шлях незримий*», що веде від неї до земної поверхні, земля, відсахнувшись від Сатани, скакнула вгору, утворивши гору Чистилища, що припадає саме над його ступнями, і він лишився в пустоті дупла. Тоді ж у північній півкулі, навколо голови Люціфера, земля, що розступилась, утворила воронкоподібну безодню Пекла.

128—138 *Є хід...* — В глибині печери, що оточує *Вельзевула* (одно з імен Люціфера), *є хід*, де витікає *річка*, вздовж якої, ідучи «*шляхом незримим*», тобто в повній темноті, поети починають підняття до поверхні південної півкулі. Мабуть, цей ручай забирає в пекло води Лети, що стікають сюди з верховини Чистилища.

139 *І вийшли ми, щоб знов побачить зорі...* — З астрономічних вказівок Данте виходить, що поети вийшли до підніжжя гори Чистилища години за півтори до сходу сонця, 10 квітня, так що їх підняття від центра землі продовжувалось приблизно 21 годину.

Словом «зорі» (італ.—*stelle*) закінчується кожна з трьох кан-тик «Божественної Комедії».

З М І С Т

	Стор.
Поєма Данте. Вступна стаття <i>О. І. Білецького</i>	III
ПЕКЛО	
<i>Пісня перша</i>	
Ліс.—Пагорб спасіння.—Три звірі.—Віргілій	3
<i>Пісня друга</i>	
Сумніви Данте.—Відповідь Віргілія .	8
<i>Пісня третя</i>	
Брама Пекла.—Нікчемні.—Ахерон.—Човен Харона .	13
<i>Пісня четверта</i>	
Круг перший (Лімб).—Нехрещені немовлята і доброчесні нехристияни .	18
<i>Пісня п'ята</i>	
Круг другий.—Мінос.—Любострасники.—Франческа да Ріміні .	23
<i>Пісня шоста</i>	
Круг третій.—Цербер.—Червоугодники.—Чакко	28
<i>Пісня сьома</i>	
Круг четвертий.—Плутос.—Скнари і марнотратники.—Круг п'ятий.—Стігійське болото.—Гнівні	32
<i>Пісня восьма</i>	
Круг п'ятий (закінчення).—Флегій.—Філіппо Ардженті.—Місто Діт	37
<i>Пісня дев'ята</i>	
Біля воріт Діта.—Фурії.—Посол неба.—Круг шостий.—Єретики	42
<i>Пісня десята</i>	
Круг шостий (продовження).—Фаріната дельї Уберті.—Кавальканте Кавальканті .	47
<i>Пісня одинадцята</i>	
Круг шостий (закінчення).—Гробниця папи Анастасія.—Розміщення грішників у Пеклі .	52
<i>Пісня дванадцята</i>	
Круг сьомий. — Мінотавр. — Перший пояс. — Флегетон. — Кентаври.—Насильники над ближнім і над його майном	56

	<i>Пісня тринадцята</i>	
Круг сьомий.—Другий пояс.—Насильники над собою і над своїм майном		61
	<i>Пісня чотирнадцята</i>	
Круг сьомий.—Третій пояс.—Насильники над божеством.—Капаний.—Крітський старець.—Пекельні ріки		66
	<i>Пісня п'ятнадцята</i>	
Круг сьомий.—Третій пояс (продовження).—Насильники над природою (содоміти)		71
	<i>Пісня шістнадцята</i>	
Круг сьомий.—Третій пояс (продовження).—Насильники над природою (содоміти)		76
	<i>Пісня сімнадцята</i>	
Геріон.—Круг сьомий.—Третій пояс (закінчення).—Насильники над природою і мистецтвом (хабарники).—Спуск у восьмий круг		81
	<i>Пісня вісімнадцята</i>	
Круг восьмий (Прокляті Доли).—Обманщики тих, що не довірились.—Перший рів.—Звідники і спокусники—Другий рів.—Підлесники		86
	<i>Пісня дев'ятнадцята</i>	
Круг восьмий.—Третій рів.—Святокупці		91
	<i>Пісня двадцята</i>	
Круг восьмий.—Четвертий рів.—Вішуні		96
	<i>Пісня двадцять перша</i>	
Круг восьмий.—П'ятий рів.—Хабарники.—Лукський старшина.—Біси з баграми		101
	<i>Пісня двадцять друга</i>	
Круг восьмий.—П'ятий рів (продовження).—Наваррець Чамполо.—Бійка бісів		106
	<i>Пісня двадцять третя</i>	
Круг восьмий.—П'ятий рів (закінчення).—Шостий рів.—Лицеміри		111
	<i>Пісня двадцять четверта</i>	
Круг восьмий.—Сьомий рів.—Злодії		116
	<i>Пісня двадцять п'ята</i>	
Круг восьмий.—Сьомий рів (закінчення).—Как.—П'ять флорентійців		121
	<i>Пісня двадцять шоста</i>	
Круг восьмий.—Восьмий рів.—Лукаві порадики		126
	<i>Пісня двадцять сьома</i>	
Круг восьмий.—Восьмий рів (закінчення)		131
	<i>Пісня двадцять восьма</i>	
Круг восьмий.—Дев'ятий рів.—Призвідники розбрату		136
	<i>Пісня двадцять дев'ята</i>	
Круг восьмий.—Дев'ятий рів (закінчення).—Десятий рів.—Фальшивники металів		141

	<i>Пісня тридцята</i>	
Круг восьмий.—Десятий рів (закінчення).—Фальшивники людей, грошей і слів		146
	<i>Пісня тридцять перша</i>	
Колодязь гігантів.—Немврод.—Ефіальт.—Антей		151
	<i>Пісня тридцять друга</i>	
Круг дев'ятий.—Коцит.—Обманщики тих, що довірилися		156
Перший пояс (Каїна).—Зрадники рідних.—Другий пояс (Антенора).—Зрадники батьківщини і однодумців .		156
	<i>Пісня тридцять третя</i>	
Круг дев'ятий.—Другий пояс (закінчення).—Третій пояс (Толомея).—Зрадники друзів і співтрапезників .		161
	<i>Пісня тридцять четверта</i>	
Круг дев'ятий.—Четвертий пояс (Джудекка).—Зрадники благодійників.—Три пащі Люцифера.—Зрадники величності божеської і людської — Іуда, Брут і Кассій.—Центр всесвіту.—Підняття до південної півкулі .		167
<i>Примітки .</i>		175

Портрет Данте
роботи народного художника СРСР
В. І. Касіяна

Редактор *М. І. Терещенко*
Художник *М. Д. Шаншейн*
Художній редактор *К. К. Калугі*
Техн. редактор *О. П. Яхніс*
Коректор *О. Я. Словенко*

ДАНТЕ АЛИГИЕРИ
Божественная комедия
(На украинском языке)

•

БФ 12828. Здано на виробництво 18.VI 1954 р.
Підписано до друку 17.VII 1956 р. Формат паперу 84×108^{1/2}
Папер. арк. 4. Друк. арк. 13,12 + 1 вкл.
Обл.-внд. арк. 12,27. Зам. 747.
Тираж 8000. Ціна 5 крб. 10 коп.

•

Надруковано з матриць Книжково-журнальної фабрики
в друкарні б. школи ФЗУ Головидаву Міністерства культури УРСР.
м. Київ, Золотоворітська, 11.

